
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

24e jaargang nr. 9
november 1983

Inhoud

Edmund Wilson, een Amerikaans intellectueel M. van Rossem	1
Nederland en het Indonesisch nationalisme R. de Bruyn	6
Les van de Kommissaris . . . Een interview met een onbegrepen vraag J. Beetsma	13
Chinese literatuur als historisch hulpmiddel C.K. van Galen	16
VGN nieuws	19
Kroniek	22
Recensies	24
Adressenlijst van sectiebesturen en commissies	34

Redactie

Drs. C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408-83576.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*,
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448-1686.
Drs. J. Harderwijk, Oud-Zuilen.
Dr. A.J.L. van Hooff, Malden.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Drs. E. Jonker, Utrecht.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie. Bij inzending van kopij gaat de redactie ervan uit dat deze niet tevens elders ter publicatie wordt aangeboden. Kopij gaarne in tweevoud, op eenzijdig betypte vellen. Voorgedrukt kopijpapier wordt op aanvraag toegezonden.

Adressen VGN

Algemeen Bestuur
Dr. N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.
Drs. W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.
W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.
E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769.
Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424.
Drs. C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Schuitendiep 39A, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.
F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, Citadellaan 59, 5212 VB Den Bosch. Tel. 073-143836.
T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.
R. van der Geest, *sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Plantsoen 71, 2311 KJ Leiden. Tel. 071-125325.
Drs. C.A.M.J. Bogaerts, *redactie Kleio*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein (Utr.). Tel. 03408-83576.
Mevr. D. H. Verhagen, *Didaktiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697.
K.G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
Drs. C.G. van der Kooij, Schuitendiep 39a, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.
Sectie (2) Mavo/Lbo
S. Erich, Rysloane 15, 9283 XS Surhuizum, tel. 05123-1607
Sectie (3) Havo/Vwo
Mevr. drs. E. Karreman, Van Limburg Stirumstraat 13, 3581 VA Utrecht, tel. 030-514052
Sectie (4) Tertiair Onderwijs
Drs. J. Baalbergen, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude. Tel. 02946-3207
Didaktiekcommissie
H. van Duysen, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976
Onderwijsadviescommissie
Drs. H. Nolles, Stevensweg 22, 2141 VL Vijfhuizen, tel. 02508-1934
Commissie Volwassenenonderwijs
F. Thijssen, Potgieterstraat 32 bis, 3532 VS, Utrecht, tel. 030-948310

Coördinatiecommissie Nascholing
Mevr. drs. C.E.M. Veldhuis-Meester, De Merodelaan 14, 9721 XB Groningen. Tel. 050-256143.

Ledenadministratie en abonnementen

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Aangifte, wijzigingen en opzegging van het lidmaatschap **schriftelijk** meedelen aan: **Administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ 's Gravenhage**. Aan nieuwe leden wordt verzocht bij hun aangifte mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, huisadres, telefoonnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft en ook de sectie of het soort lidmaatschap waartoe men wenst te behoren. Betaling na ontvangst acceptgirokaart.

Niet-leden kunnen zich na goedkeuring van het bestuur abonneren op Kleio à f 65,— per jaar. Voor aanvraag richt men zich tot de penningmeester van het bestuur, Mevr. H. Mulkens-Harmijer, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen. Reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement, die geen docent geschiedenis en staatsinrichting zijn.

Contributies

Voor 1983 bedragen de contributies:

Gewone leden

- a. docenten PA's, Havo, Vwo en tertiair onderwijs f 90,—
- b. docenten Mavo, Lbo, basisonderwijs f 70,—
- c. buitengewone leden f 65,—
- d. studentleden f 65,—

Leden, die minder dan 16 uur per week lesgeven, kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school, aantal te geven uren en de categorie waartoe men behoort.

Vermindering van contributie moet elk jaar opnieuw worden aangevraagd voor 1 december van het nieuwe kalenderjaar.

Losse nummers

Kleio f 7,50 tenzij anders vermeld. Leerlingenmateriaal Kleio-Didactica: f 5,00, 5 tot 10 ex. f 3,50 per ex., meer dan 10 f 3,— per ex., meer dan 20 f 2,50 per ex. Gelieve het bedrag onder vermelding van het gewenste nummer(s) te storten op giro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag.

Edmund Wilson, een Amerikaanse intellectueel

Maarten van Rossem

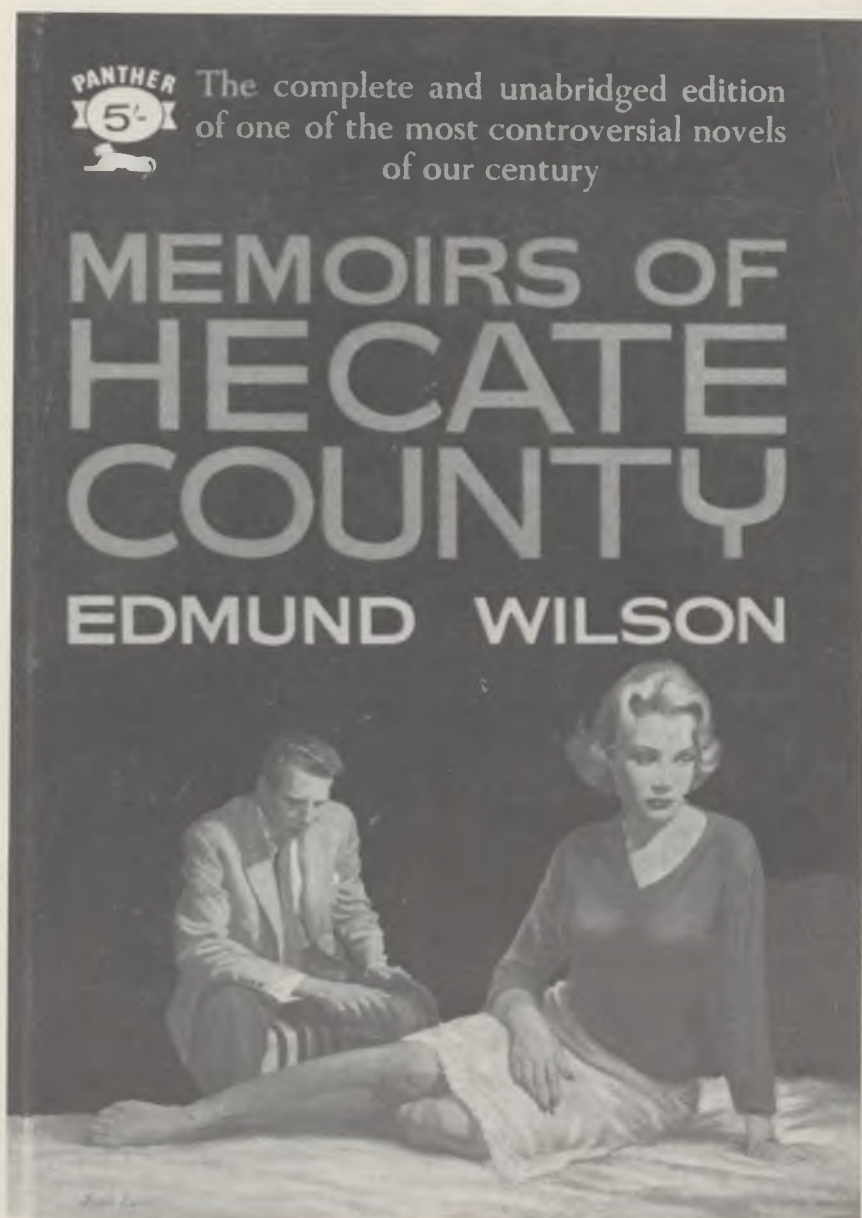
Intellectueel leven mag dan niet binnen de stofomschrijving van het komend CSE vallen, het is wel degelijk een onderdeel van de Amerikaanse geschiedenis. In die zin hopen wij dan ook dat dit artikel z'n nut zal bewijzen bij uw lessen over dit komend eindexamenonderwerp.

Edmund Wilson (1895-1972) was in de late jaren twintig en in de jaren dertig de belangrijkste Amerikaanse literaire criticus. Hij was de man die avant-garde schrijvers als T.S. Eliot, M. Proust en J. Joyce voor het eerst bij een groter publiek introduceerde. Zijn politieke engagement in de jaren dertig was voor veel literair ingestelde intellectuelen een inspirerend voorbeeld.

Maarten van Rossem is verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Utrecht, afdeling Nieuwste Geschiedenis. Dit voorjaar promoveerde hij op een proefschrift getiteld *Het radicale temperament. De dubbele politieke bekering van een generatie Amerikaanse intellectuelen (1934-1953)*.

Edmund Wilson werd op 8 mei 1895 geboren in Red Bank, New Jersey. Zijn familie, zowel van vaders- als van moederszijde, woonde al sinds de zeventiende eeuw in de Verenigde Staten. In Europa zouden

we zeggen dat de Wilsons, die hun brood verdienden als doctoren, advocaten, dominees en hoogleraren, behoorden tot de hogere middenklasse. In de Verenigde Staten zouden we de familie, bij afwezig-

heid van een echte aristocratie, als de locale aristocratie kunnen beschouwen. Families als deze, uitgesproken puriteins, integere beoefenaren van het vrije beroep, vormden in het pre-industriële Amerika de sociale en culturele elite.

Met de razendsnelle komst van de industrialisatie in de decennia na de burgeroorlog, verloren dergelijke lokale elites niet alleen een aanzienlijk deel van hun sociale status, maar ook, en dat was voor hun zelfrespect wellicht nog nadeliger, hun culturele dominantie. Voor hun puriteinse integriteit was in de vulgaire wereld van de nieuwe rijkdom, waar iedereen en alles te koop was, geen plaats meer. De Amerikaanse cultuur passeerde hen als het ware buitenom en liet hen langzaam en somber gaar koken in hun puriteinse sop. Hoewel Wilsons vader een zeer succesvolle advocaat was, de 'attorney general' van de staat New Jersey, behoorde hij toch tot diegenen die door de nieuwe, nationale industriële elite naar het tweede plan gedrongen waren. Zijn leven lang bleef Wilson ervan overtuigd dat zijn vaders diepe melancholie veroorzaakt was door de noodzaak te leven in een wereld die de zijne niet was.

Domineerde de melancholieke vader de achtergrond, op de voorgrond stond Wilsons dove en dominante moeder, een weinig intellectuele vrouw, wiens gedecideerde beneptheid toonde dat de cultuur van de oude puriteinse elite ook zijn nadelen had. Wilson, enig kind, was een stil ventje dat zijn tijd voornamelijk aan lezen besteedde. In 1908 vertrok hij naar een streng-puriteinse jongenskostschool. Daar wakte de leraar klassieke talen, Alfred Rolfe, een man die Wilson zijn leven lang dankbaar bleef, voor het eerst zijn belangstelling voor de literatuur. Rolfe kon ook bezielend spreken over de stadsstaat Athene, waar politiek en cultuur op de meest harmonische wijze waren samengegaan. Dat was het ideaal waarnaar de Verenigde Staten zich moesten richten. De geldzucht van de industriële roverhoofdliden, die de Amerikaanse politiek gecorrumpeerd hadden, moest teruggedrongen worden. Dan konden, zoals eens in de prille dagen van de Amerikaanse republiek het geval geweest was, politiek en cultuur in de Verenigde Staten elkaar weer aanvullen en stimuleren. Dan zou ook de oude elite de haar toekomstige plaats weer in kunnen nemen. Dat waren lessen die Wilson zich zou heugen.

In 1912 ging Wilson, zoals de familietraditie decreeteerde, naar Princeton College. In velerlei opzicht verkeerde deze onderwijsinstelling nog in de negentiende eeuw. Het was een bezadigd oord, waar in de

aangename schaduw van oud geboomte niet al te hard gewerkt hoefde te worden. In het traditionele studentenmilieu, waar aanzienlijk meer energie besteed werd aan atletische dan aan intellectuele prestaties, was de jeugdige Wilson een buitenstaander, die zich een identiteit verschaftte door zich als dandy te gedragen. Dat laatste was misschien ten dele het gevolg van de grote intellectuele invloed die de hoogleraar romaanse talen in Princeton, Christian Gauss, op Wilson uitoefende. Deze vormde een soort verbindingsschakel tussen de provinciale Amerikaanse universiteit en het literaire milieu van het Europese fin-de-siècle, waarin hij zelf verkeerd had.

Ondanks zijn door Gauss gewekte belangstelling voor de Europese literaire avantgarde kunnen we toch constateren, gelet op het karakter van kostschool en college, dat Wilson beslissend gevormd was in de pre-industriële wereld van zijn vader. Van de culturele beperktheid van zijn milieu, gesymboliseerd door de moeder, wist Wilson zich in de jaren na Princeton los te maken; aan het ethos van zijn klasse, die van de puriteinse notabelen, heeft hij zijn leven lang welbewust vast gehouden. Net als zijn vader was hij van mening dat je onder alle omstandigheden je beroep zo goed mogelijk moet uitoefenen, zonder direct aan de centen te denken. Integriteit ging altijd voor de bankrekening.

Wilson en de 'lost generation'

Na een teleurstellend jaar als reporter bij een New Yorkse krant gewerkt te hebben meldde Wilson zich in 1917 vrijwillig als hospitaalsoldaat. De gruwelen van het front, die hem binnen het jaar een psychische inzinking bezorgden, rukten Wilson los, althans ten dele, uit de beschermde en kalme wereld waarin hij was opgegroeid. In de weken van zijn geestelijke invaliditeit realiseerde hij zich dat een volledige terugkeer in de schoot van milieu en familie van nu af aan uitgesloten was. Dat was een ervaring die hij deelde met vele generatiegenoten. De frontbelevissen creëerden een 'lost generation' van jonge intellectuelen en schrijvers die besloten had zich nooit meer te laten foppen door de valse retoriek van de burgerij. Omdat zij niet meer terug wilden naar hun puriteinse en kleinsteedse families verzamelden de jeugdige cynici van de 'lost generation' zich in New York, de stad van de ontwortelden, en daar dan in het bijzonder in Greenwich Village. Het centrale thema in het leven van de aldaar verzamelde Amerikaanse bohème was de vlucht. De vlucht uit het platvloerse, kleinburgerlijke en cultuurloze Ameri-

ka dat de bohemians omringde. Verschillende vluchtwegen stonden voor de ont-heemden open. In de eerste plaats was er de symbolische vlucht; in een hedonistisch bestaan van drinken en partijtjes, in een seksueel bevrijd bestaan, of vluchtroute bij uitstek in de jaren twintig, in de kunst, in een extreem estheticisme. Dan was er nog, als dat allemaal niet hielp, de concrete vlucht naar Europa, naar Parijs. Daar baadde de culturele banneling op de caféterrassen dagelijks in de cultuur. Alleen daar, dacht men in de vroege jaren twintig, was een gedicht of een roman te schrijven.

Wilson had niet de sterke vluchtimpuls die zijn generatiegenoten kenmerkte. Hij had begrip voor hun afkeer van de vulgaire consumptiecultuur die in de jaren twintig in de Verenigde Staten hoogtij vierde; ook was hij, tijdens een bezoek van enkele maanden aan Parijs, wel onder de indruk gekomen van de Franse cultuur. Wat hij niet kon accepteren was de conclusie dat de cultuur in de Verenigde Staten geen toekomst had. Hij was er juist van overtuigd dat in de komende decennia, waarin de industriële samenleving eindelijk een haar passende cultuur zou moeten ontwikkelen, de Verenigde Staten betere papieren hadden dan de Europese naties. Europa zat teveel vast aan zijn verleden, de sociale en economische structuren waren er niet soepel genoeg. De Amerikaanse consumptiecultuur was inderdaad vulgair, maar tegelijkertijd bij uitstek democratisch. In de Verenigde Staten was, cultureel gesproken, misschien nog niet veel tot stand gebracht, de voorwaarden voor de ontwikkeling van een vitale, nieuwe industriële cultuur waren er echter door de hogere levensstandaard en de geringere historische ballast veel gunstiger dan in Europa.

In de zomer van 1928 schreef Wilson dat het niet lang zou duren voor de Verenigde Staten de culturele en intellectuele redding van de Westerse wereld zouden worden. Niet Parijs, maar New York zou in de toekomst de culturele hoofdstad van de wereld zijn. In de late jaren twintig vertelde hij een in Europa wonende vriend dat hij voor Europa geen enkele belangstelling meer had, dat het hem steeds meer genoe-gen deed om door de Verenigde Staten te reizen. Het zou de Amerikaanse intellectuelen passen, vond hij, als zij eens wat meer interesse zouden tonen voor de ontwikkelingen in hun eigen land.

Wat Wilson zonder langdurig verblijf in Europa ontdekt had, ontdekten zijn generatiegenoten, het is een aardige ironische wending, juist tijdens en door hun Europese ballingschap: dat zij bovenal Amerika-

nen waren, dat zij de Amerikaanse cultuur misten. Juist in Parijs werden er gedichten geschreven over Hollywood en wolkenkrabbers. In hun vluchtoorden raakten de leden van de 'lost generation' in toenemende mate gedeprimeerd. Het verlies van contact met de dagelijkse werkelijkheid van de Verenigde Staten, hetzij in Parijs, hetzij in een permanente feestroes, begon meer en meer te benauwen. Aan het einde van de vele vluchtroutes lag geen verlossing maar veeleer een verlamming van de wil. De 'lost generation' had steeds sterker het gevoel in een luchtledig te zweven, een zinloos leven te leiden waarin niets verplicht en niets noodzakelijk was. De enige uitweg was een verzoening met de werkelijkheid; een fusie, als dat mogelijk was, van kunst en politiek. Zo was er in intellectuele kring, al voor de economische crisis daartoe ongekende mogelijkheden bood, een enorme behoefte aan een nieuw politiek engagement.

In zijn in 1929 verschenen roman *I Thought of Daisy* beschreef Wilson de hele intellectuele ontwikkelingsgang die zijn generatie in de jaren twintig doormaakt had. Aan het begin van het decen-

nium beschouwt de ik-figuur uit deze roman zich als een rebel tegen de sufheid van de Amerikaanse burgerij. Een reis naar Europa stemt hem aanzienlijk milder over zijn vaderland. De beste eigenschap van de Verenigde Staten, realiseert hij zich nu, is hun klasseloosheid. Pogingen om sociale verschillen te institutionaliseren zijn in de Verenigde Staten tot mislukking gedoemd. In Amerika heersen een 'fluidity of manners' en een 'plasticity of social position' die in Europa ten ene male ontbreken. De kunstenaar, meent de ik-figuur, veroordeelt zichzelf tot een steriel isolement als hij zich, uit een mengeling van angst en snobisme, buiten die oneindig kneedbare sociale werkelijkheid opstelt. Hij besluit dan ook de werkelijkheid te aanvaarden door zo objectief mogelijk, reportage-achtig, literair verslag te doen van de wereld waarin hij leeft.

De hier beschreven intellectuele pendelbeweging, van vlucht naar engagement en dan (zoals we later zullen zien) weer terug naar het isolement is bepaald geen unieke zaak. Intellectuelen zijn altijd op weg van isolement naar engagement, van cultuur

naar politiek en weer terug. Om een of andere reden missen ze altijd het ideale midden, waar distantie het engagement in toom houdt en de cultuur naadloos aan de politiek gehecht wordt. De intellectuelen zelf zijn zich de deprimerende wetmatigheid van hun pendelgedrag nauwelijks bewust. Zozeer zijn zij overweldigd door de emoties van het moment, de teleurstelling over het engagement dat niet heeft opgeleverd wat ze verwacht hadden of de euforie over het nieuwe engagement dat de samenleving eindelijk menswaardig zal maken, dat zij telkens weer denken een definitieve stap te hebben gedaan en die stap ook telkens weer in dezelfde termen beschrijven. Of ze nu op weg zijn naar engagement of isolement, elke keer denken zij eindelijk intellectueel 'volwassen' te zijn geworden, jeugdige onschuld en onnozelheid voorgoed achter zich te hebben gelaten.

Axel's Castle: engagement en avant-garde

In de herfst van 1929, precies ten tijde van de grote beurscrisis, publiceerde Wilson een reeks essays over de literaire avant-garde, in 1931 in boekvorm uitgegeven onder de titel *Axel's Castle. A Study in the Imaginative Literature of 1870-1930*. Hij probeerde daarin het meest wezenlijke van de literaire vernieuwingen van de jaren twintig te combineren met de nieuw gevoelde noodzaak van politiek engagement. Door zijn onbedoeld perfecte timing en door zijn intellectuele verbindingsfunctie tussen de jaren twintig en de jaren dertig was dit boek voor veel literair ingestelde intellectuelen een wegwijzer in het nieuwe decennium.

Wilson schetste in zijn essays, waarvan die over Eliot, Proust en Joyce zonder twijfel de belangrijkste waren, de vernieuwing van de literaire stijl die zich aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw in reactie op het heersende naturalisme had voorgedaan. Hij gaf deze vernieuwing de naam symbolisme. Dat is nu niet meer gebruikelijk, de ontwikkelingen die hij signaleerde dragen nu de vage, maar daarom bijzonder handige verzamelnaam Modernisme. De Modernistische schrijver was er op uit unieke persoonlijke gevoelens zodanig te beschrijven dat zij voor de lezer herkenbaar waren. Daartoe werd een uiterst gecompliceerde, soms zelfs cryptische schrijfmethode gebruikt, vol van associaties, metaforen en symbolen. Wat de Modernisten, ondanks hun reactie tegen het naturalisme, welbeschouwd wilden, was een hogere vorm van naturalisme. De werkelijkheid, vonden zij, was nooit eenduidig, maar altijd afhankelijk van tijd, plaats en

waarnemer. De relativiteit en subjectiviteit van de werkelijkheid stond bij hen centraal.

Bij alle bewondering voor hun technische vaardigheden moest Wilson in zijn nieuwe, daadkrachtige stemming niets hebben van het wereldbeeld dat volgens hem impliciet was in het werk van de Modernistische meesters. Naar zijn mening was dat een uiterst pessimistisch wereldbeeld. De Modernisten stonden terzijde van het leven en beschouwden moedeloos het treurige ziekenhuis dat de wereld hen leek te zijn. De door de Modernisten geboden oplossing, de vlucht uit de werkelijkheid in de verbeelding, wees Wilson, na zijn ervaringen in de jaren twintig, van de hand. De industriële samenleving en alles wat daar mee samenhang, democratie, wetenschap en technologie, moesten onvermijdelijkerwijs aanvaard worden. Het was de taak van de schrijver een maatschappelijk betrokken literatuur te vervaardigen. De door de Modernisten ontwikkelde technieken konden er voor zorgen dat de maatschappelijke werkelijkheid in al haar fabelachtige complexiteit adequaat zou worden weergegeven. Die combinatie van engagement en nieuwe literaire technieken zou de werkelijkheidsweggeve van de literatuur zodanig kunnen verbeteren, hoopte Wilson, dat wetenschap en literatuur in de naaste toekomst konden fuseren.

In het slot van *Axel's Castle* dook, voor het eerst in het werk van Wilson, de Sovjetunie op als stralend voorbeeld. Van de algemene moedeloosheid die het Westen teisterde, was in dat land geen sprake. Kunstenaars en technici, schrijvers en wetenschapsmensen voelden zich daar al verbonden door een nieuw sociaal-politiek idealisme.

De eerste helft van de jaren '30 – Wilson als fellow-traveller

De crisis stemde Wilson allerm minst moedeloos. Bij hem en bij andere intellectuelen was eerder sprake van een euforische stemming. Dit was de perfecte gelegenheid om de behoefte aan engagement te concretiseren. De oppervlakkige cultuur van de jaren twintig was uitgediend, nu kon er sociaal en politiek geëxperimenteerd worden, nu zou de industriële samenleving eindelijk in staat zijn haar ware mogelijkheden te ontplooiën. Naarmate duidelijk werd hoe ernstig de crisis was, werd Wilson radicaler. In mei 1930 schreef hij dat hij zo nu en dan momenten had waarop hij zich wel tot het communisme zou willen bekeren. Dat hij dat toch maar niet deed hing samen met zijn gevoel

dat het communisme te weinig verbinding had met de Amerikaanse realiteit. Hoewel Wilson een coherente theorie, die de grote politieke, sociale en esthetische kwesties aan elkaar kon relateren, dringend gewenst achtte, geloofde hij toch niet dat een Europese theorie in de Verenigde Staten bruikbaar was. Misschien was het wel zo dat de Amerikanen überhaupt niets van politieke theorieën moesten hebben. Hier, op de drempel van het crisisdecennium, worstelde Wilson al met een probleem dat hem al zijn radicale jaren zou achtervolgen. Een theorie was noodzakelijk, het marxisme was een bewonderenswaardige theorie, maar de Amerikaanse cultuur was voor de verlokking van de theorie ongevoelig. Het was kenmerkend voor Wilson dat hij ook in het begin van de jaren dertig, toen hij meende dat het Amerikaanse kapitalisme in zijn bestaande vorm niet langer mee kon, vast hield aan zijn denkbeeld dat de Verenigde Staten fundamenteel anders waren dan de Europese landen. Wilson was en bleef voor alles een *Amerikaanse* intellectueel, soms op het provinciale af.

In de loop van 1930 begon Wilson met het schrijven van politieke en sociale reportages die uiteindelijk resulteerden in het boek *The American Jitters: A Year of the Slump* (1932). Dit werk, dat hem dagelijks met de crisissellende confronteerde, dreef hem weer verder naar links en bracht hem tot de conclusie dat de Amerikaanse hervormingstraditie, zoals die in het bijzonder vorm gekregen had in de *Progressive Movement* niet langer bruikbaar was. In een geruchtmakend hoofdartikel dat op 11 januari 1931 onder de titel *An Appeal to Progressives* in het gematigd progressieve opinieweekblad *The New Republic* verscheen, probeerde hij duidelijk te maken waarom hij een werkelijk radicale aanpak nu noodzakelijk vond.

Het Amerikaanse economische systeem was volgens hem definitief defect. Het had bovendien in zijn nadagen, in de jaren twintig, de meest fundamentele waarden van de Amerikaanse republiek door zijn hysterische geldzucht aangetast. Vandaar dat er nu sprake was van een historisch keerpunt in de Amerikaanse geschiedenis. Het was volstrekt zinloos nu te komen met voorzichtige hervormingspogingen binnen het bestaande politieke bestel, zoals de 'liberals' wilden. De Amerikaanse politici waren barbaren en oplichters waarvan niets goeds te verwachten viel. De 'liberals' zouden zichzelf toe moeten geven dat de voorspellingen van Marx uit waren gekomen. Was dat eenmaal gebeurd dan moesten ze wel erkennen dat de Verenigde Staten rijp waren voor een groot sociaal

experiment, de opbouw van een planecconomie naar analogie van de bewonderenswaardige Sovjetunie. Dat betekende niet, schreef Wilson, dat de in de Sovjetunie gebruikte methoden ook geschikt waren voor de Verenigde Staten. De Amerikanen zouden hun eigen plan moeten ontwikkelen. Het ging er om 'to take Communism away from the Communists'. Omdat hijzelf er geen moment aan twijfelde dat Marx' profetie in vervulling gegaan was begon Wilson in 1931 met een grote studie van het Marxisme en zijn historische effecten, een werk waaraan hij het hele decennium zou werken.

Een jaar na zijn *Appeal to Progressives* ondertekende Wilson, samen met enkele tientallen andere vooraanstaande intellectuelen, het manifest *Culture and Crisis*. Daarin werd opgeroepen in november 1932 te stemmen op de communistische kandidaten voor het presidentschap. Bete-kende deze handtekening dat Wilson eindelijk de grote stap gewaagd had en communist was geworden? Helemaal niet, hij bleef bij zijn al eerder uiteengezette standpunten. Wat hij met zijn adhesie voor de communistische kandidaten duidelijk wilde maken was zijn overtuiging dat de Verenigde Staten zonder werkelijk revolutionaire maatregelen niet uit het slop zouden raken. Dat die maatregelen, net als in de Sovjetunie, op ondemocratische wijze zouden moeten worden genomen vond Wilson in de vroege jaren dertig geen bezwaar. Hij bewonderde de Sovjetleiders omdat zij zo krachtadig de trage stompzinnigheid van de massa doorbroken hadden. Wilson was in deze jaren, de conclusie is onontkoombaar, een typische 'fellow traveller'.

Hij was dat ook nog ten tijde van zijn bezoek aan de Sovjetunie in 1935. Als hij naar aanleiding van eigen observatie van het 'grote experiment' al twijfels had ontwikkeld over de politieke koers van de Sovjetunie, dan liet hij daar in zijn reisverslag, met de significante titel *Travels in Two Democracies* (1936), weinig of niets van merken. Wilsons grote teleurstelling over de gang van zaken in de Sovjetunie was geheel en al een zaak van de tweede helft van de jaren derig.

1940: To the Finland Station – en terug naar Amerika

Het eerst kwam hij terug van zijn denkbeeld dat ten behoeve van krachtige maatregelen de democratie wel even aan de kant gezet mocht worden. Tot elke prijs, meende hij nu, moesten de democratische instituties in de Verenigde Staten intact blijven. Toen duidelijk werd hoe ernstig de

politieke ontsparing van de Sovjetunie was verloor. Wilson alle vertrouwen in de oplossingen die hij een paar jaar tevoren nog met zoveel zelfvertrouwen aan de man gebracht had. Hoezeer Wilson alle fiducia in het marxisme verloren had bleek in 1940, toen zijn grote studie over de historische effecten van het marxisme, *To the Finland Station*, eindelijk klaar was. In de negen jaren die het hem gekost had om het boek te voltooien, had hij een volledige politieke metamorfose doorgeemaakt.

To the Finland Station is nog steeds, ondanks het grote aantal onhoudbare opvattingen dat Wilson er in ventileerde, een zeer leesbare inleiding in de geschiedenis van het marxisme. Vooral de portretten van de verschillende acteurs in dit historische drama, Marx, Engels, Lassalle, Bakunin, Trotski en bovenal Lenin, maken het boek tot amusante lectuur. De charme van het boek is tegelijkertijd de zwakte, het marxisme wordt hier al te vergaand gereduceerd tot de persoonlijke eigenaardigheden van zijn belangrijkste profeten. In 1931 was Wilson natuurlijk zijn studie begonnen met de gedachte een historische inleiding te verschaffen bij het te verwachten grote politieke succes van het marxisme in de jaren dertig. In 1940 kwam hij tot de conclusie dat de voorspellingen van Marx toch niet uitgekomen waren. Hij weet dat aan Marx' gebrekkige inzicht in de menselijke psyche. De geschiedenis had duidelijk gemaakt dat de arbeider, zodra hij over minimale koopkracht beschikte, zich oriënteerde op het consumptieve gedrag van de burgerij en geen enkele belangstelling meer toonde voor het door Marx gewenste heroïsche, revolutionaire gedrag.

Waar een revolutionaire partij de macht gegrepen had, zoals in de Sovjetunie, hadden de revolutionairen zich al snel ontwikkeld tot een nieuwe klasse van uitbuiters, op z'n minst even hebzuchtig en heerszuchtig als de kapitalistische bourgeoisie in haar slechtste dagen. Dat was enerzijds het gevolg van Lenins idee van de voorhoedepartij, moest echter anderzijds geweten worden aan autoritaire tendensen die Marx zelf in het marxisme geïnjecteerd had. Marx, geboren en getogen in een autoritair geregeerd land, bovendien een verbitterde en intolerante man, had nooit enig benul gehad van wat een democratie zou moeten en kunnen zijn.

Vanwege zijn inherent autoritaire neigingen was het marxisme in ieder geval niet in staat iets te begrijpen van de Amerikaanse samenleving en daarom volledig ongeschikt als instrument van politieke analyse en besluitvorming in de Verenigde Staten. Uit deze laatste redenering wordt duidelijk dat Wilson weer geheel was

teruggekeerd naar zijn opvattingen van de late jaren twintig. De Verenigde Staten, betoogde hij nu, hadden nooit een feodale klassenstructuur gekend met als gevolg dat het kapitalisme zich er sneller en veelomvattender had kunnen ontwikkelen dan elders. Alleen in de Verenigde Staten waren daardoor de voorwaarden aanwezig voor een werkelijke sociale democratisering van de samenleving.

Was er nu volgens Wilson nog wel iets uit de enorme boedel van het marxisme dat de moeite van het conserveren waard was? Niet in ieder geval, stelde Wilson nog eens met nadruk, het idee dat de staat de productiemiddelen moest beheeren; dat leidde regelrecht naar de dictatuur. In het gedachtengoed van het marxisme was eigenlijk alleen de ethische impuls, de wens om aan bestaande klasseverschillen een eind te maken, zodat de culturele ontwikkeling van de één niet betaald hoefde te worden met de exploitatie van de ander, de moeite waard. De enige politieke partij in de Verenigde Staten die volgens Wilson de ethische impuls van het marxisme succesvol combineerde met democratische opvattingen was de Amerikaanse socialistische partij onder leiding van Norman Thomas.

Dat Wilson nu zijn politieke heil zocht bij zo'n invloedloze politieke splinter, juist op het moment dat veel andere intellectuelen, die tot dezelfde conclusies waren gekomen over het exceptionele kraker van de Verenigde Staten, de New Deal aan hun borst sloten, was een eerste indicatie van Wilsons komende politieke isolement. Wilson had altijd een virulente afkeer gekoesterd van Roosevelt, die hij beschouwde als een gevaarlijke demagoog, en de bescheiden successen van de New Deal brachten in die opvatting geen verandering.

Desillusie en distantiëring – de erbarmelijke 20e eeuw

De enorme teleurstelling over het feit dat de politiek-culturele mogelijkheden, die hij aan het begin van de jaren dertig dacht te zien, niet gerealiseerd waren, was teveel voor Wilsons engagement. Bij hem begon de grote depolitiserings aan het begin van de jaren veertig. Voor de tweede wereldoorlog had hij weinig belangstelling, omdat hij van mening was dat de strijdende partijen allen in gelijke mate schurkachtig waren. Een bezoek dat hij in 1945 aan het geheel geruïneerde Europa bracht bevestigde lang gekoesterde denkbeelden. Europa was historisch uitgeteld, voorgoed. De toekomst was aan de Verenigde Staten, politiek het meest geavanceerde land

op aarde.

Dat zijn voorspellingen van de jaren twintig, dat de Verenigde Staten binnen enkele decennia politiek en intellectueel de wereld zouden leiden, zo precies waren uitgekomen verschaften Wilson weinig vreugde. Hoe gemakkelijk zou het voor hem geweest zijn zich in de tweede helft van de jaren veertig te voegen in het koor van Amerikaanse intellectuelen dat eenstemmig de unieke perfectie van het vaderland bezong. Hij deed dat niet omdat de Verenigde Staten van na de tweede wereldoorlog hem steeds meer met walging vervulden.

De Verenigde Staten als imperiale mogendheid, met een zeer sterk gegroeide en nog steeds groeiende federale bureaucratie; dat stond Wilson niet aan. Hoeveel beter de Verenigde Staten ook waren dan de Europese naties, ook zij verschaften niet langer de belofte van een politiek-culturele verlossing. In het somberste van al zijn boeken, de roman *Memoirs of Hecate County* (1946), gaat de hoofdpersoon aan het eind van het boek samen met zijn vriendin op reis naar het Westen van de Verenigde Staten, 'for the new life we could still hope to find'. Maar ook de Verenigde Staten hadden niets meer te bieden. 'It was not really the new country any more; it was the old country . . .'

Nu hij de toekomst in de jaren dertig verloren had en van het heden niets moest hebben was er voor Wilson nog maar een uitweg: het verleden. Hij keerde terug naar de wereld van zijn vader, waar hij nooit volledig afscheid van had genomen. Na alle teleurstelling bleef er niets anders over dan zijn beroep, 'man of letters', zo ijverig en integer mogelijk uit te oefenen, in het volle besef van zijn totale marginaliteit binnen de Amerikaanse cultuur.

Wilson's grootste naoorlogse project was een studie van de geschiedenis en de literatuur van de Amerikaanse burgeroorlog, in 1962 verschenen onder de titel *Patriotic Gore*. Dat boek was in feite een aanklacht tegen het hele moderne Amerika. Sinds de burgeroorlog waren de oorspronkelijke waarden van de Amerikaanse republiek met voeten getreden. Niet het Noorden maar het Zuiden had de ware vrijheidstrijd gevoerd: tegen een tyrannieke federale overheid. De bevrijding van de slaven was alleen maar een excuus geweest voor machtsuitbreiding. De hele geschiedenis van de republiek sinds die tijd was er een van agressie en repressie.

Die weinig genuanceerde aanklacht zette Wilson voort in zijn pamflet *The Cold War and the Income Tax: A Protest* (1963). Een almachtige federale overheid, grondig gebureaucratiseerd, schreef Wilson in dit pamflet, onderdrukte de Ameri-

kaanse burgers door middel van een kunstmatig gekweekte angst voor het communisme en door middel van de inkomstenbelasting. Met de geïnde belastinggelden werden oude oorlogen afbetaald en nieuwe voorbereid. Schoot er dan nog wat over dan werd dat gebruikt voor zo'n volkomen nutteloze onderneming als het planten van een vlaggetje op de maan.

Wilson had van zijn vaderland definitief afscheid genomen. Geboren en getogen in de negentiende eeuw was hij er, ondanks een hoopgevende aanloop in de jaren twintig en dertig, niet in geslaagd zich aan te passen aan de twintigste eeuwse Verenigde Staten. '... *I have finally come to feel that this country, whether or not I continue to live in it, is no longer any place for me.*'

Verreweg de aardigste introductie tot Wilsons leven en werk wordt gevormd door:

Elena Wilson ed., *Edmund Wilson. Letters on Literature and Politics, 1912-1972* (1977).

Heel nuttig is:

Leonard Kriegel, *Edmund Wilson* (1971) De in de tekst genoemde boeken zijn vrijwel zonder uitzondering te krijgen in goedkope pocket-edities.

Nederland en het Indonesisch nationalisme

R. de Bruin

Dr. R. de Bruin is verbonden aan de Indische afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Inzake het vraagstuk of en in hoeverre de Indonesische nationalisten met de Japanse bezetter gecollaboreerd hebben, wijst hij op een gegeven uit het Indonesisch nationalisme. Al voor de oorlog opereerde dit noodgedwongen ondergronds en had een eigen netwerk opgebouwd. De nationalistische organisatie is dus geen Japanse schepping. De Japanse bezetter was zelf verrast door de macht ervan. Onbedoeld heeft deze bezetter de invloed van nationalisten op dorpsniveau vergroot. Zo ontstond een volksbeweging, aan het bestaan waarvan Nederland niet kon geloven.

Tot het uitbreken van de Pacific-oorlog

Met de introductie van de ethische politiek door koningin Wilhelmina in haar troonrede van 1901, werd voor Indonesiërs de deur geopend naar een wijder horizon. Voor hen die door hun ouders in staat waren hogere studies te volgen, gold dit ook letterlijk. Zij begaven zich namelijk naar Nederland en andere Europese landen en maakten er kennis met ideologieën, waarvan sommige zelfs in de westerse wereld nog niet geaccepteerd werden.

Deze studenten en andere 'Inlanders', zoals zij toen door de Nederlanders werden genoemd, zochten in den vreemde elkaar en stichtten in 1908 in Nederland een 'Indische Vereniging', die meer het aanzien van een gezelligheidsclub had. Met de komst van twee Indonesische ballingen, die in 1913 als leiders van de *Indische Partij* wegens hun 'gezagsvijandige uitingen' verbannen werden, kwam de politiek in de 'Indische Vereniging'. Deze stroming werd krachtiger, toen in 1918 in Nederlands-Indië de Volksraad werd ingesteld. Onder druk van het optreden van Troelstra in de Nederlandse volksvertegenwoordiging en van de aandrang van Indonesische zijde in Batavia beloofde gouverneur-generaal Van Limburg Stirum in november 1918 een verdere uitbouw van de Volksraad en grotere staatkundige zelfstandigheid van de Indonesiërs. Toen deze zg. novemberbeloften door de Nederlandse regering niet werden ingelost, ontstond onder de leden van de *Indische Vereniging* groot onbehagen. Als teken hiervan doopten zij hun organisatie in 1922 om in *Perhimpunan Indonesia* (Indonesische Vereniging). Het orgaan *Hindia Poetra* (Zoon van Indië) kreeg de naam van *Indonesia Merdeka* (Vrij Indonesia). Voortaan de leus voor de politiek-

bewuste Indonesiërs. Deze studentenorganisatie werd zodoende een van de eerste Indonesische verenigingen, die de politiek beladen aanduiding *Indonesia* in plaats van *Hindia* (Indië) droeg.

Het lag in de lijn van de Nederlandse verwachtingen dat ook in de Indonesische archipel – en zeker op Java – politieke verenigingen zouden ontstaan, al konden die tot de instelling van de Volksraad in 1918 zich niet als zodanig presenteren. Zo ontstond in 1908 de Javaans-culturele vereniging *Boedi Oetomo* (BO) en in 1912 de handelsvereniging *Sarekat Islam* (SI). Na de eerste wilde jaren kwamen beide partijen in kalmer vaarwater. Slechts de *Perserikatan Komoenis Indonesia* (Indonesische communistenbond, PKI), die zich in 1923 losmaakte van de SI stuurde recht op een revolutie af. De opstanden die zij in West-Java (1926) en in Sumatra's Westkust (1927) veroorzaakte, werden met harde hand neergeslagen. Daardoor zou de Indonesische nationalistische beweging zich meer coöperatief gaan opstellen, was de bedoeling. Dat hield in dat zij geen acties tegen het Nederlandse gezag zou ondernemen en de zeer geleidelijke, door het Nederlands-Indische gouvernement uitgestippelde, weg naar grotere politieke zelfstandigheid in de verre toekomst zou bewandelen.

Niets was echter minder waar. De voorbereidingen tot een nieuwe, anti-gouvernementele en non-coöperatieve massa-beweging waren reeds in Nederland genomen. Mohammad Hatta had als voorzitter van de *Perhimpunan Indonesia* (PI) daartoe het initiatief genomen. Men stelde zich een beweging voor die zowel bovengronds als ondergronds actief zou zijn. Bovengronds zou zij zich manifesteren als een politieke vereniging op non-coöperatieve grondslag. Deze non-coöperatie hield in dat met het koloniale bewind in welke

vorm dan ook niet samengewerkt zou worden. Zij zouden geen deel nemen aan de arbeid van de Volksraad noch zouden zij in gouvernementdienst treden. De ondergrondse activiteiten zouden bij vakbonden en padvindende- en jongerenorganisaties ondergebracht worden.

Naar dit PI-model werd in 1927 de *Partai Nasional Indonesia* (PNI) opgericht, waarvan Soekarno meteen de leider werd. Bij een huiszoeking in 1927 werd in Hatta's woning in Den Haag echter zijn plan aangetroffen. Hierdoor en door de uitlatingen van Soekarno op partijbijeenkomsten werd de PNI al spoedig na haar oprichting doelwit van de Indische politieke recherche. Toen Soekarno in 1929 suggereerde dat in 1930 ongeregelheden zouden kunnen uitbreken, achtte de Nederlands-Indische regering dan ook het moment aangebroken om in te grijpen. Eind december 1929 werden alle PNI-vestigingen en contactpunten doorzocht en lokale leiders aangehouden voor internering dan wel verbanning. Hiermee was de partij-organisatie uiteengeslagen. De PNI-leiding die na de arrestatie van Soekarno en andere vooraanstaande leiders in handen was gekomen van mr. Sartono, besloot de partij op te heffen.

In het algemeen wordt dit aangeduid als het begin van een periode van stilstand in de nationalistische beweging. Vooral door de repressieve maatregelen onder de gouverneurs-generaal De Jonge en Van Starckenborgh zouden de meeste nationalistische eieren voor hun geld hebben gekozen. De principiële non-coöperatoren werden in de jaren dertig verbannen naar het interneringskamp Boven-Digoel (Zuid-Nieuw-Guinea) dan wel naar plaatsen en eilanden, ver verwijderd van hun oorspronkelijke woonplaatsen. Anderen toonden zich bereid met het gouvernement samen te werken. Over deze gang van zaken schreef Sjahrir eens: *'Je werd gedwongen coöperator te zijn, zodat je het gevoel had niet meer eerlijk te kunnen zijn.'*

Inderdaad namen de politieke partijen noodgedwongen het PI-model over. Als partij bleef men actief zolang de Indische overheid dat tolereerde. Tegelijkertijd verbond men zich met bestaande jeugd- en vakverenigingen of stichtte nieuwe organisaties voor jongeren, arbeiders en boeren. Werd de partijtop gearresteerd en werd de overgebleven bestuursleden een verder functioneren onmogelijk gemaakt, dan hief de partij zich op en doken haar functionarissen en leden onder bij een vakbond, jongerenvereniging of in de padvinderij.

Een andere manier van verzet tegen het Nederlandse gezag was de *rampok* (roofpartijen) op het platteland. In 1931 gaf

gouverneur-generaal De Graeff – vlak voor zijn aftreden – toe aan zijn ethische neigingen en stelde tientallen Digoelieten in de gelegenheid naar hun oorspronkelijke woonplaatsen terug te keren. Daar stelden deze zich aan het hoofd van geheime genootschappen, die het platteland van Java brandschatten om de bevolking te

dwingen de nationale zaak te steunen. Het gevolg van dit optreden was dat in de meest bedreigde delen van Java de veldpolitie vervangen moest worden door Knilmarechaussee. De Indische marechaussee's waren infanteristen van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger (KNIL), die speciaal werden ingezet om inheemse

**Gedrild door de Jappen,
losgelaten op Nederlandse vrouwen
T.R.I.-„soldaten”**

Onderdeel van foto-tentoonstelling, verzorgd door de Nederlandse Rijks Voorlichtings Dienst (Riod, nr 7656)

verzetslieden op te sporen, gevangen te nemen en te doden, wanneer deze zich bij hun arrestatie gewapenderwijs verzetten. Sindsdien was het voor het Java-leger zaak om elke dag opnieuw patrouilles uit te zenden om het ressort rond elk garnizoen te beschermen tegen *rampok*-benden.

In deze tijd kregen de inheemse bestuursambtenaren, dank zij hun politietaken, weer vat op de bevolking. De tijd dat westerse opgeleide politieke voormannen het prestige van het inheemse binnenlands bestuur ondermijnden, was voorbij. Het volk keerde terug naar het oude traditionele, bijna feodale patroon. De inheemse bestuursambtenaren met de regenten voorop waren weer volkshoofden geworden. De regenten waren de hoogste inheemse bestuursambtenaren, die door het Nederlands-Indische gouvernement werden benoemd. Zij kwamen voort uit feodale landadelijke geslachten. Hun ambt was deels erfelijk. Aan de andere kant begrepen deze ambtenaren dat zij de plicht hadden de taak van de nationalisten over te nemen en in goede banen te leiden. Ook hen lokte de politieke vrijheid! Zo kon het gebeuren dat in 1937 de *patih* (d.i. vice-regent) van Grisse (Oost-Java), Mas Soetardjo, die namens de partij van inheemse bestuursambtenaren zitting had in de Volksraad, een petitie indiende voor een ronde-tafelconferentie. Daar zouden Nederland en Indië de toekomstige politieke status van de archipel moeten bespreken. Het Nederlandse parlement verwierp echter dit voorstel. Om de gemoederen in Indië te sussen werd de commissie-Visman ingesteld om de wensen van Indonesische voormannen te inventariseren.

Was het een wonder dat er Indonesische leiders waren die zich toen tot het buitenland wendden? Dat buitenland was Japan. Gaandeweg was Japan uitgegroeid tot een voorbeeld voor andere Aziatische volken van wat men als Azaat kon bereiken. Voor Chinese, Indiase, maar ook Indonesische studenten die zich in eigen land niet meer thuis voelden, vormde Japan een asyl. In 1937 werd zelfs een leider van de *Partai Indonesia Raja* (Partij van Groot-Indonesië, Parindra), Raden Soedjono, benoemd tot docent aan de School voor Vreemde Talen in Tokio. Daar bekwaamden Japanners zich voor hun taken in door Japan te bezette gebieden. Deze benoeming vloeide voort uit de contacten die vooraanstaande leden van de Parindra met het Japanse bedrijfsleven onderhielden.

De grondslag van de „republiek Indonesia” . . . Collaboratie in optima forma

De Jap, Generaal Todjo wordt hartelijk door Soekarno begroet. Achter Soekarno de huidige republikeinse minister-president Mohammed Hatta. Wie zou toen hebben kunnen geloven, dat hoge Nederlandse functionarissen enkele jaren later met deze lieden niet alleen gaan confereren, maar zelfs feestmaaltijden

Onderdeel van foto-tentoonstelling, verzorgd door de Nederlandse Rijks Voorlichtings Dienst. De foto van de ontmoeting stamt uit 1943 (Riod, nr 7664)

De Japanse bezetting, 1942-1945

Misleid door de Nederlandse literatuur over Nederlands-Indië, die het bestaan van het Indonesisch nationalisme eenvoudigweg negeerde en de uitingen ervan bagatelliseerde, ontbrak het de Japanners aan een juist inzicht daarin. Daarom werd in november 1941 in Tokio bepaald, dat in de reconstructieperiode van de bezetting van Java en Sumatra een beroep zou worden gedaan op de Nederlanders om hun vooroorlogse functies te blijven uitoefenen. Alleen zij die direct te maken hadden met het landsbestuur, zouden meteen geïnterneerd worden. Met Indonesische na-

tionalisten zou geen contact worden opgenomen; dat gebeurde wél in Atjeh waar kort voor de Japanse invasie een opstand tegen het Nederlands gezag was uitgebroken.

In de loop van het eerste bezettingsjaar, 1942 dus, bleken de Nederlandse functionarissen echter van hun positie gebruik te maken om anti-Japanse organisaties te vormen, met het doel de bezetter in de rug aan te vallen, zodra de Geallieerden weer voet aan wal zouden zetten in de archipel.

Hierdoor was de bezetter onaangenaam verrast en nam meteen de geeigende maatregelen. De *kenpeitai*, de Japanse

militaire politie waarvan de politieke afdeling ook optrad tegen anti-Japanse activisten, greep in en rolde in korte tijd de Nederlandse illegale organisaties op. De leiders daarvan werden terechtgesteld of bezweken onder de strenge verhoren. Hiermee kwam een eind aan de bijzondere positie van de Nederlandse bevolking. De reeds in bepaalde stadswijken geconcentreerde Nederlandse gezinnen werden naar interneringskampen overgebracht. De mannen en jongens van 15 jaar en ouder in mannenkampen, de vrouwen en overige kinderen in vrouwenkampen.

Door deze gang van zaken moest het Japanse militair bestuur meer op de Indonesische intelligentsia gaan steunen. De nationalistengrepen de gelegenheid aan en vormden op 9 maart 1943 de *Poetera* onder het viermanschap Soekarno, Hatta, Mansoer en Dewantoro. Mansoer was een moslimvoorman, Dewantoro was de oprichter en leider van de *Taman Siswo*, de Indonesische onderwijsvereniging volgens de beginselen van Montessori. Dewantoro had hiermee kennisgemaakt tijdens zijn ballingschap in Nederland in 1913 als leider van de *Indische Partij*. *Poetera* is een afkorting van *Poesat Tenaga Rakjat* (Concentratie van Volkskracht). *Poetera* zonder meer betekent echter: zoon. Hiermee was tevens de nationalistische tendentie van deze volksorganisatie aangegeven.

Het militair bestuur probeerde via de *Poetera* de arbeidsinzet onder de Indonesische bevolking van Java door de nationalistengrepen te krijgen. Hatta die het secretariaat van de *Poetera* onder zich kreeg, fungeerde als een soort ombudsman. Hij aarzelde niet de gestage stroom van klachten van de bevolking over de drukmiddelen die de Japanners gebruikten, in de vorm van rapporten aan de Japanse autoriteiten kenbaar te maken.

Uiteraard moesten ook de jongeren in de Japanse pas lopen. Jongens van 15 tot 23 jaar moesten zich aansluiten bij de *seinen-dan*, het jeugdkorps op Japanse leest. Oudere jongeren hadden zich te melden voor de *keibodan*, een soort hulppolitie. Gaandeweg werden beide organisaties ingeschakeld bij het toezicht op de gedwongen leveranties van rijst en andere producten aan de bezetter.

In de praktijk waren de inheemse bestuursambtenaren verantwoordelijk voor de leveringen van arbeidskrachten en landbouwproducten. Het Japanse militair bestuur stelde voor de residenties (de gewesten) de quota vast. De Japanse residenten, als hoofd van de gewesten, wezen ze aan de regentschappen toe en zo ging het verder langs de hiërarchische ladder tot in de dorpen toe. Dus bepaalden de bestuursambtenaren uiteindelijk wie van

de ingezetenen voor de gedwongen arbeid ingezet moesten worden. Hierdoor verkregen zij een niet geringe machtspositie, ook ten opzichte van de lokale nationalistische voormannen. Deze werden niet weggezonden, maar wel duizenden landlozen, die niet tot de werkelijke dorpsgemeenschap behoorden. Het gevolg hiervan was dat relatief het aantal nationalistengrepen op het platteland sterk toenam en daarmee de radicalisering in de binnenlanden van Java.

De Japanse militaire nederlagen aan bijna alle fronten dwongen het militair bestuur nog meer op de Indonesiërs te steunen. In 1943 werden op Java de gewestelijke adviesraden ingesteld en in Batavia kwam de Centrale Adviesraad tot stand. De leden van de gewestelijke raden werden deels gekozen uit en door geregistreerde politiek-bewuste Indonesiërs, deels benoemd door de Japanse resident op voordracht van het inheemse bestuur. In de Centrale Adviesraad hadden vertegenwoordigers van de gewestelijke raden zitting, waarvan het aantal voor elk gewest door het militair bestuur werd bepaald. Bovendien benoemde de Japanse legercommandant van Java, die de bevoegdheden van de Nederlandse gouverneur-generaal tot de zijne gemaakt had, een aantal vooraanstaande Indonesiërs, twee Chinezen en een Indo-Europeaan tot lid. Soekarno en Hatta behoorden tot de benoemden. Een stap verder was de oprichting van het vrijwilligersleger, de *Peta*, ook in 1943. Dit stond onder Indonesische officieren, die door Japanse instructeurs waren opgeleid. De naam *Peta* is een afkorting van *Pembela Tanah Air* (Verdedigers van het Vaderland). *Peta* op zichzelf betekent: landkaart. In elke residentie (gewest) op Java werd een aantal bataljons gelegd, die in principe uitsluitend bestemd waren voor de verdediging van het eigen gewest, waar de manschappen uit gerecruteerd waren. Er werd ook een Heiho-korps opgericht, een hulpleger voor de Japanse landstrijdkrachten dat onder Japanse officieren stond. De kern hiervan werd gevormd door Indonesische Knil-militairen en -kader, al dan niet daartoe geprest. De Ambonezen onder hen werden als gedwongen arbeiders naar het oosten van de archipel gezonden om er onder barre omstandigheden vliegvelden en andere militaire objecten aan te leggen. Zij die op Java achterbleven, werden ingeschakeld bij de bewaking van militaire installaties en interneringskampen. Al spoedig kante de Centrale Adviesraad, waarvan Soekarno voorzitter werd, zich tegen het overzee wegzenden van Javaanse arbeidskrachten. Dank zij haar optreden werd de arbeidsinzet verzacht

tot het werken aan militaire en civiele objecten op Java zelf. Voor deze *romusha* (werksoldaten, eigenlijk werkers in de arbeidsinzet) en voor de Heiho- en Peta-militairen en hun gezinnen werd een aparte hulporganisatie opgericht. Hierdoor werd een deel van hun nood gelenigd en kregen de nationalistengrepen gelegenheid invloed op deze mannen en vrouwen uit te oefenen.

Toen op 7 september 1944 de Japanse premier Koiso aan de Indonesiërs de toekomstige vrijheid beloofde, vroeg Soekarno aan de Japanse legercommandant de algemene dienstplicht in te voeren voor de Indonesiërs. Op dit verzoek werd niet ingegaan. Intussen groeide de algemene ontevredenheid en ontstonden plaatselijke oproeren. Medio februari 1945 kwam zelfs een Petabataljon te Blitar (Oost-Java) in opstand. Snel Japans optreden voorkwam een uitbreiding ervan.

De regering in Tokio dacht er over aan Java in januari 1946 de onafhankelijkheid te verlenen. Daartoe werd op 29 april 1945 een Commissie van Onderzoek ingesteld. De geallieerde opmars dwong Tokio tot versnelling van de procedure. Nadat de tweede atombom was geworpen werden Soekarno, Hatta en de oud-bestuursambtenaar Radjiman door de Japanse opperbevelhebber van de Zuidelijke Gebieden, maarschalk Terauchi, op zijn hoofdkwartier te Dalat (Frans Indo-China) ontboden. Daar werd hun meegedeeld zo spoedig mogelijk een Voorbereidingscomité voor de Onafhankelijkheid te vormen.

De periode na de Japanse capitulatie, 1945-1949

De capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 was alleen bij de Indonesische jongeren bekend, die bij het agentschap van het Japanse persbureau Domei te Batavia werkzaam waren. Ondanks aandringen van hen en andere jongeren wenste Soekarno noch Hatta gehoor te geven aan hun eis meteen de vrijheid uit te roepen. Daarop ontvoerden deze jongeren de beide leiders en brachten hen naar Rengasdengklok (West-Java), waar een Peta-eenheid zijn ressort tot vrij gebied verklaard had. Daar zou dan de proclamatie moeten plaats vinden. Ingrijpen van Japanse marine-autoriteiten in Batavia verijdelde deze poging. Soekarno en Hatta werden weer naar de hoofdstad teruggebracht en na veel geharrewar werd in de voorgalerij van de woning van Soekarno op 17 augustus 1945, om 10 uur 's morgens, in een korte plechtigheid de *Republik Indonesia* geproclameerd.

De verhouding tussen Nederland en Indo-

nesië werd in de jaren 1945-1949 vertoebeld door allerlei veronderstellingen aan Nederlandse zijde. Deze hielden onder meer in dat de *Republik Indonesia* van Japanse makelij zou zijn, dat de leiders van de jonge staat met de Japanse bezetter gecollaboreerd zouden hebben en dat de Indonesische bevolking, in het bijzonder de militante jongeren en de Peta- en Heiho-militairen, vergiftigd zouden zijn door de Japanse oorlogspropaganda. Van een autonome ontwikkeling van het Indonesisch nationalisme met bovendien sterk anti-Japanse, anti-feodale en progressieve tendenties had men geen besef. Soekarno c.s. zouden volgens deze Nederlandse gedachtengang per definitie fascistisch zijn. Daarbij zag men over het hoofd dat na de capitulatie van Japan de Peta- en Heihokorpsen door de Japanners zoveel mogelijk ontwapend werden. Voordat de eerste geallieerde troepen op Java landden, hadden Indonesische strijdgroepen zich met geweld meester gemaakt van enkele opslagplaatsen van Japans oorlogsmateriaal.

De Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 werd op Java inderdaad eerst op 22 augustus bekend gemaakt. Deze 'gestolen week' zou volgens de toen heersende Nederlandse mening het militair bestuur de gelegenheid hebben gegeven Soekarno c.s. de onafhankelijkheid te laten uitroepen. Wat gebeurde er echter in Japan in die week? Na de eerste bekendmaking van de keizer persoonlijk over Japan's acceptatie van de proclamatie van Potsdam, volgden enkele dagen van grote onrust. Hierbij kwam zelfs het leven van de keizer zelf in gevaar. Feit is dat de commandant van zijn lijfwacht door heethoofden op die 15e augustus werd vermoord. Toen de orde hersteld was, werd op 22 augustus een tweede keizerlijk decreet uitgevaardigd. Keizerlijke prinsessen werden toen naar China, Mandsjoerie en Indo-China gezonden om aan de opperbevelhebbers van de Japanse strijdkrachten in die gebieden de keizerlijke opdracht om de wapens neer te leggen, mee te delen. Met Indonesië noch Soekarno c.s. had dit uitstel van een week dus iets te maken.

De kwestie van politiserende militaire machthebbers aan Indonesische kant heeft aanleiding gegeven tot veel verontwaardiging in Nederlandse kringen. Hoe stond het met onze bevelhebbers in die dagen? Op 8 mei 1947, dus na de ondertekening van Linggadjati en voor de eerste politieke actie die op 21 juli 1947 ingezet werd, schreef generaal S.H. Spoor, de legercommandant: 'Begrijp ik het politiek streven van de regering ten rechte, dan vermeen ik, dat het de bedoeling is met waarachtigheid en waardigheid de in

Hoogtepunt

Van Roijen beschouwt de overeenkomst die hij met Roem sloot, als één van de hoogtepunten van zijn diplomatieke carrière.

Bij het begin van de besprekingen was Roem heel gereserveerd. De eerste eis van Republikeinse kant was, dat hun leiders werden vrijgelaten. Anders had Roem geen mandaat om een overeenkomst te sluiten. "Ik kon dat standpunt begrijpen. Ik wist uit mijn tijd in de Veiligheidsraad, dat Roem gelijk had. De Indiësiërs konden niet genoeg credibiliteit opbrengen, als de Republikeinse top niet vrij was. Maar het meest cruciale punt was toen de ontruiming van Jogya, de Republikeinse hoofdstad. Ik had gelukkig veel steun van de andere leden van de Nederlandse delegatie, met name van Koets. Hij heeft me veel inzicht verschaft en me ervan overtuigd, dat de Indonesische guerrilla sterk was en dat het gevoel vrij en onafhankelijk te zijn onder het volk veel groter was dan in Nederland vaak werd verondersteld. Met Roem sprak ik tijdens de besprekingen niet over die dingen, want die zag ik toch nog steeds als tegenstander."

Berichtjes

De Van Roijen-Roem-overeenkomst was voor veel Nederlanders moeilijk te slikken. De hoge tegenwoordiger van de Kroon in Batavia, Beel, trad af en generaal Spoor heeft die stap ernstig overwogen. Van Roijen echter was er rotsvast van overtuigd dat er snel een akkoord moest komen. Ook in Nederland was men niet overal even gelukkig. "Er werden bij mijn terugkomst in Nederland soms onaangename berichtjes op mijn auto gekalkt en sommige familieleden wilden niet meer met me praten", zegt hij lachend.

Fragment uit interview met H.J. van Roijen n.a.v. de dood van Roem (NRC 5 oktober 1983).

de overeenkomst van Linggadjati neergelegde beginselen te concretiseren en wel op korte termijn. Doch dan staat daartegenover een eendeloos getalm, gedraal aan Indonesische zijde; een politiek van het trachten kleine succesjes te behalen en een binnenlands nationalisme te bevredigen, dat onder de huidige internationale spanningen alreeds obsoleet aan doet. . . . Vat men deze overwegingen tezamen, dan is er slechts een antwoord mogelijk, nl. dat het zaak is zo spoedig moge-

lijk Java en Sumatra in het wereldproductieproces in te schakelen. . . . In de huidige constellatie zou voor een dergelijke operatie zowel politiek, economisch als militair West-Java het aangewezen operatiegebied zijn: politiek in verband met de Pasoendan-beweging en omdat de bezetting van West-Java een vuistpand van zeer grote betekenis in de onderhandelingspositie zou betekenen tegenover de Republiek; . . .

Door het met name noemen van de Pasoendan-beweging in zijn betoog geeft Spoor een aanwijzing dat hij deze separatistische beweging onder Soendanezen steunde. Deze zouden zich willen losmaken van de *Republik Indonesia*. Feitelijk keurde hij het optreden van kapitein Westerling goed, namelijk de training van inheemse dorpswachten als strijdmacht tegen het Republikeinse leger. In een persoonlijk gesprek met Westerling gaf de generaal te kennen, dat de Pasoendan-beweging wel eens de hefboom kon zijn om de Indonesische Republiek van binnen uit ten val te brengen. Aldus kapitein Raymond Westerling in zijn onlangs verschenen memoires.

En wat te denken van admiraal C.E.L. Helfrich die er bij admiraal Pinke op aan drong een Ambonese officier van de Koninklijke Marine in staat te stellen in Oost-Indonesië personen over te halen de zijde van Nederland te kiezen in het conflict met de Republiek. Deze Ambonees was lid van de *Persatoean Timoer Besar* (Vereniging van de Grote Oost), ondanks het algemeen verbod voor leden van de strijdkrachten in Nederlands-Indië lid te zijn van een politieke vereniging. Ook Spoor gaf toestemming aan Knil-militairen daar lid van te zijn. Hoewel deze vereniging streefde naar het behoud van de Rijkseenheid, dat wil zeggen het behoud van het Koninkrijk der Nederlanden met Indonesië, Suriname en de Antillen als één ondeelbare staatkundige eenheid, werd door beider houding indirect steun toegezegd aan de separatistische beweging, die zich later als de *Republik Maluku Selatan*, de RMS, zou manifesteren.

In juni 1949 toen de Van Royen-Roem overeenkomst was getekend, bezocht een groep Amerikaanse journalisten Indonesië. Een deel van hen deed eerst Nederland aan. Hun werd namens het Comité Rijkseenheid een nota overhandigd, opgesteld door Gerbrandy, Meyer Ranneft en Welter. Hier volgen enkele zinnen daaruit om te tonen hoe vertoebeld de sfeer toen was. 'At any rate, even taken at its best, power in Java will fall to those republican nationalists who are inherently anti-Western. What they want is clear: expropriation, humiliation and preferably

Vanuit Berlijn hebben wij in die jaren ook zo iets gehoord . .
 Optocht met banier: „Amerika kitta strika. Ingriss kita lingges”
 (Amerika zullen wij platstrijken. Engeland met koevoeten afbreken)

Onderdeel van foto-tentoonstelling, verzorgd door de Nederlandse Rijks Voorlichtings Dienst. De foto laat een optocht op Java zien, september 1944, met anti-

geallieerde leuzen. De optocht valt dus in de periode van de Japanse bezetter! (Riod, nr 7662)

death to the Hollanders and their freinds. This after all has always been the objective of the type of negative 'nationalism' and it has consistently followed this line ever since it was fanned into being by the Japanese in 1945 . . . The Republic wishes to destroy the Dutch in Indonesia and their friends, and she needs to do this, just as Hitler needed the annihilation of the Jews.' Met dergelijke opinies stortte Nederland zich in de strijd. Wat dit laatst betreft moet me nog iets van het hart.

Nederlandse militaire kringen laten zich nogal eens misprijzend uit over de onder-vonden tegenstand van de Republikeinse strijdkrachten. Daarbij verliest men uit het oog dat deze uitsluitend getraind waren in de guerrillataktiek. Dat houdt in dat ze alles in het werk moesten stellen om de opmars van de Nederlandse troepen zoveel mogelijk te hinderen. Daarin zijn zij m.i. wel geslaagd, getuige bijvoorbeeld de moeizame Nederlandse verovering van het Republikeinse regeringscentrum

Djakakarta (Midden-Java). Die kon niet over het land vanuit Semarang aan Java's noordkust plaats vinden, omdat de Indonesische stellingen rond deze havenstad slechts met zware verliezen aan Nederlandse kant doorbroken zouden kunnen worden. Daarom werden luchtlandings-troepen ingezet. Ook kon het Nederlandse elite-korps der mariniers niet verhinderen, dat de olie-installaties te Tjepoe (Midden-Java) in vlammen opgingen, opgehouden als het werd door Indonesische weer-

standskernen tussen de landingsplaats en het oliebedrijf. En zo zijn er meerdere voorbeelden te noemen.

Toen eenmaal het gehele grondgebied van de Republiek, uitgezonderd Atjeh in Noord-Sumatra, in Nederlandse handen was gevallen, was de tijd aangebroken van de werkelijke krachtmeting tussen de Indonesische guerillagroepen en de Nederlandse strijdkrachten. Die heeft voor beide zijden god zij dank niet plaats gehad, omdat Nederland onder de druk van het buitenland moest buigen en gedwongen werd de soevereiniteit aan de Indonesiërs over te dragen. Daardoor is de vraag open gebleven of de Nederlandse militairen in staat zouden zijn geweest een Indonesische guerrilla te vernietigen. Anders gezegd, de Nederlanders konden in hun militaire superioriteit blijven geloven.

Literatuur

- Alers, H.J.H., *Om een rode of groene Merdeka*. Eindhoven 1956.
- Bank, Jan, *Katholieken en de Indonesische revolutie*. Baarn 1983.
- Blom, J.C.H., *De mouterij op de Zeven Provinciën*. Bussum 1975.
- Bruin, R. de, *Indonesië; de laatste etappe naar de vrijheid, 1942-1945*. Diss. UvA. 1982.
- Dahm, B., *Sukarnos Kampf um Indonesiens Unabhängigkeit*. Frankfurt a/Main, Berlin, 1966.
- Doorn, J.A. van en Hendrix, W.J., *Ontsporing van geweld*. Rotterdam 1970.
- Hatta, M., *The Putera Reports*. Ithaca NY. 1971.
- Hendriks, G.J. e.a., *Een ideaal voor ogen. De kwestie Indonesië in het bioscoopjournaal*. Doct. scr. UvA. 1983.
- Heijboer, P., *De politionele acties*. Haarlem 1979.
- Kadt, J. de, *Jaren die dubbel telden. Politieke herinneringen uit mijn 'Indische' jaren*. Amsterdam 1978.
- Indonesia Zelfstandig*, *Petitie Soetardjo*. Batavia, 1937.
- Kahin, George McT., *Nationalism and Revolution in Indonesia*. Ithaca NY. 1953.
- Koch, D.M.G., *Verantwoording. Een halve eeuw in Indonesië*. Den Haag, Bandoeeng 1956.
- Korver, A.P.E., *Sarekat Islam 1912-1916*. Amsterdam 1982.
- Locher-Scholten, E., *Ethiek in fragmenten. 1877-1942*. Utrecht 1981.
- McVey, R.T., *The Rise of Indonesian Communism*. Ithaca NY. 1965.
- Meulen, D. van der, *Hoort gij de donder niet? Begin van het einde onzer gezagvoering in Indië*. Franeker 1977.
- Mook, H.J. van, *Indonesië, Nederland en de Wereld*. Amsterdam 1949.
- Nugroho Notosoesanto, *The Peta Army during the Japanese occupation of Indonesia*. Tokyo 1979.
- Overdijkink, G.W., *Het Indonesische probleem. De feiten*. Den Haag 1946.
- Overdijkink, G.W., *Het Indonesische probleem. Nieuwe feiten*. Amsterdam 1948.
- Piekaar, A.J., *Atjeh en de oorlog met Japan*. 's-Gravenhage, Bandung 1949.
- Pluvier, J.M., *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië in de jaren 1930 tot 1942*. Den Haag, Bandung 1953.
- Poeze, H.A., *Tan Malaka, strijder voor Indonesië's vrijheid*. 's-Gravenhage 1976.
- Sjahrazad, *Indonesische overpeinzingen*. Amsterdam, Djakarta 1950.
- Sluimers, L.E.L., *Samurai, Pemuda und Sakdalista*. Amsterdam 1973.
- Smit, C., *De Indonesische quaestie*. Leiden 1952.
- Teitler, G. (red.), *De val van Nederlands-Indië*. Dieren 1982.
- Velden, D. van, *De Japanse interneringskampen voor bugers gedurende de tweede wereldoorlog*. Groningen 1963.
- Wal, S.L. van der, *Herinneringen van jhr. mr. B.C. de Jonge*. Utrecht 1968.
- Westerling, R., *De Eenling*. Amsterdam 1982.

Les van de Kommissaris . . .

J. Beetsma

Een interview met een onbegrepen vraag

Bij het centraal schriftelijk examen komt in 1985 het provinciaal bestuur aan de orde, tenminste in de stofomschrijving voor dat jaar vinden we een aantal termen die daar mee te maken hebben. Omdat het provinciaal bestuur voor de doorsnee burger niet zo duidelijk is leek het ons een goede zaak hierover eens een deskundige te raadplegen.

Uitgaande van de stofomschrijving werden tien vragen opgesteld. Deze vragen werden toegezonden aan de heer Wiegel Kommissaris van de Koningin in de provincie Friesland, met de vraag of wij hem een interview mochten afnemen op basis van die vragen. Dat werd vlot toegezegd en zo zaten schrijver, Berend Pijlman en Betty Karreman op 5 augustus 1983 op het Provinciehuis in Leeuwarden tegenover de heer Wiegel.

B. Wij zijn blij dat u bereid was ons te ontvangen.

Misschien zou u eerst iets willen vragen over onze bedoeling?

W. Ja, in de stofomschrijving staat iets over beperkte bevoegdheden. Dat is vraag zeven. Wat bedoelt u daarmee?

B. Ja dat weten wij zelf ook niet. Een commissie heeft ons met dit probleem opgescheept. Het is wel tekenend dat mensen die er dan echt iets van moeten weten, dit ook niet kunnen plaatsen. Maar goed . . . Het provinciaal bestuur is voor de mensen natuurlijk vreselijk abstrakt. Ze snappen niet wat het allemaal inhoudt. Ik denk dat het één van de instellingen is die voor burgers en in ieder geval voor leerlingen het minst grijpbaar is.

W. Ja . . .

B. Laten we maar beginnen.

Ik zou wel eens willen weten wat u als Kommissaris van de Koningin nu eigenlijk doet? Kunt u eens een voorbeeld geven van een dag waarin de activiteiten naar voren komen die u zoal verricht.

W. Zullen we dan de dag nemen waarop u hier bent?

B. Als die representatief is voor wat u doet.

W. Ja zeker . . .

Vanochtend ben ik begonnen met te ontvangen een vertrouwenscommissie die de Raad van Kollum heeft ingesteld in verband met de benoeming van een nieuwe burgemeester. Die vertrouwenscommissie bestaat uit leden van de raad; die heeft mij verteld wat zij vinden van de verschillende sollicitanten. En het horen van die vertrouwenscommissie wordt door mij verwerkt in de aanbeveling die ik stuur naar de Minister van Binnenlandse Zaken want de Kommissaris van de koningin heeft o.z. tot taak om bij burgemeestersbenoemingen de minister daarover te adviseren.

Vervolgens heb ik vandaag ontvangen een directeur van een van de banken in Friesland die mij kwam vertellen, niet zozeer hoe de financiële situatie van zijn bank is want daarvoor zijn openbare gegevens in voldoende mate aanwezig, maar hoe hij vanuit zijn visie aankijkt tegen de financieel-ekonomische situatie hier in de provincie, met name de financieel ekonomische problemen waarmee de boeren hebben te maken. Dat is informatie die voor mij nuttig is.

Ik heb daarna ontvangen de inspekteur van de geestelijke volksgezondheid in deze

provincie met wie ik in een half uur heb doorgesproken de verschillende zaken die er liggen op het stuk van de planning van nieuwe voorzieningen op het terrein van de geestelijke volksgezondheid; problemen ook hier uiteraard met de bezuinigingen die er aan de hand zijn om ook op die manier een beetje te komen tot een goede afstemming van datgene wat het Rijk wil en waar de Provincie voor staat.

Ik heb daarna een burgemeester ontvangen die mij vertelde dat hij over een half jaar met pensioen gaat en we hebben vervolgens van gedachten gewisseld op wat voor wijze dan in de toekomst het best die gemeente waar het om gaat kan worden bestuurd.

Nu hebben we dit interview.

Ik zal straks ontvangen een burgemeesters-sollicitant.

Ik zal daarna ontvangen een verslaggever van één van de grote landelijke dagbladen en met hem een gesprek hebben over een aantal zaken die voor Friesland van belang zijn en waaraan hij aandacht wil besteden.

Ik zal dan ontvangen een kommandant van een Engelse mijnenveger. Het schip is op dit moment in Harlingen gearriveerd voor een bezoek en het is gebruikelijk dat de kommandant van dat schip een bezoek brengt aan de Kommissaris van de Koningin in het kader van de goede betrekkingen tussen de verschillende landen en vanwege het feit dat ik de vertegenwoordiger ben van H.M. hier en hij kommandant is van het schip dat vaart onder verantwoordelijkheid van de Engelse Regering.

Ik zal daarna ontvangen een notaris-sollicitant want voor de vervulling van het notarisambt is het zo dat de Kommissaris van de Koningin voordat het Departement van Justitie daarover een beslissing neemt een aanbeveling maakt voor de betreffende bewindspersoon.

Dan zal ik daarna een burgemeester ontvangen om met hem te spreken over zijn aspiraties. Ook ga ik vanmiddag een paar rapporten lezen, liggend op milieuhygiënisch gebied en een rapport met betrekking tot de indijking van een stukje Friesland hier aan de noordkust en na het bestuderen van die rapporten hoop ik daarover vanavond nog met één van de ministers te telefoneren.

Verder is het zo dat wij vanavond de opening van de Sneekweek bijwonen met een vlootshow waar het Statenjacht aanwezig is en waar ik die vlootshow ook zal afnemen.

Dat is zo een dag, die is nogal gevarieerd.
B. Hoe lang denkt u dit vol te kunnen houden?

W. Dit ambt? Als het moet kunnen tot mijn pensioen.

B. En eet u ook?

W. Ik ga straks naar huis om een boterhammetje te eten.

B. Nou dat is een respectabel iets. Ik denk dat de burger vooral dat laatste deel van die dag ziet en dan denkt hij, nou die Kommissaris van de Koningin die heeft een leuke baan.

W. Ja dat is natuurlijk zo, want de buitenwacht ziet de kommissaris veel bij festiviteiten, een concours hippique of de PC in Franeker of het fierljeppen wat we volgende week zaterdag gaan bijwonen en dan is de burger al gauw geneigd om te denken nou dat is een plezierige rustige baan. Die man gaat naar allemaal festiviteiten. Geef mij zo'n betrekking.

Maar er zit dus nog wel wat anders achter.

B. Ik miste nog het Friese kampioenschap aapslingeren in Akkrum.

W. Daar heb ik op korte termijn geen tijd voor gevonden.

B. Zullen we overgaan naar de tweede vraag? Die relatie tot Gedeputeerde Staten. Hoeveel zijn er en hoe vaak ontmoet u hen?

W. In Friesland zijn zeven gedeputeerden. Elke dinsdag vergaderen wij. 's Ochtends om half tien normaliter en meestal zijn we 's middags om half vijf/vijf uur klaar. Een enkele keer wordt het later maar ook wel eens eerder. Maar daartussen door zijn er natuurlijk met de verschillende vakgedeputeerden bilaterale besprekingen en natuurlijk is het ook wel eens zo als er naar Den Haag moet worden gegaan dat Kommissaris en Gedeputeerden dat samen doen. Maar regulier, één keer in de week.
B. Kunt u een onderwerp noemen wat de laatste keer besproken is?

W. Nou, eh de laatste keer, de afgelopen dinsdag dus, was er geen vergadering van het Kollege van Gedeputeerden, omdat de meeste Gedeputeerden met vakantie zijn. Maar zeer kortgeleden heb ik nog gesproken met de Gedeputeerde voor volksgezondheid om met haar het programma door te nemen dat de staatssekretaris van volksgezondheid krijgt tijdens zijn werkbezoek hier aan Friesland, waar over een paar maanden een aantal belangrijke beslissingen moeten worden genomen door de staatssekretaris over nieuwbouw van ziekenhuisvoorzieningen in Leeuwarden. Dus we presenteren de Staatssekretaris een gedegen werkbezoek met daaraan vastgeknoot een vaart op het statenjacht; dat vindt iedereen uit Den Haag heel plezierig en we hopen dan dat alles er toe bij-

1. Zou u een indeling van een willekeurige werkdag kunnen geven waarin enige aspecten van uw werkzaamheden naar vorenkomen?

2. Wat is uw relatie tot Gedeputeerde Staten?
Hoe vaak ontmoet u hen?
Waarover ging het toen u de laatste keer met hen (of één van hen) sprak?

3. Wanneer ontmoet u de Provinciale Staten?

4. Als het woord centralisatie genoemd wordt, waaraan denkt u dan?

5. Kunt u een voorbeeld van decentralisatie noemen dat voor leerlingen begrijpelijk is of gemaakt kan worden?

6. Welke provinciale verordening (gemaakt of nog niet gemaakt) baart u de meeste zorgen.

7. In de stofomschrijving voor het examen komt het begrip voor 'beperkte bevoegdheden'.
Waaraan denkt u bij zo'n kreet?

8. Hebt u eigenlijk macht?

9. Had u voordat u deze functie kreeg ervaring in het provinciaal bestuur?
Was dat een belemmering?

10. Zijn er zaken op provinciaal bestuurlijk gebied die u beslist veranderd wil zien?

draagt dat we een positieve beslissing krijgen.

B. Dan ga ik verder met vraag drie. Wanneer ontmoet u de Provinciale Staten?

W. Eén keer in de maand. Op de vierde woensdag in de maand zit ik Provinciale Staten voor. Dat duurt meestal een dag. Meestal om half vier 's middags is dat afgelopen. Ik heb een keer in mijn ambtsperiode een vergadering meegemaakt die begon om half tien en die was om tien uur klaar. Maar soms duurt het ook langer. En de zwaarste vergadering van de Provinciale Staten is de begrotingsvergadering, dat is in december en die duurt tenminste drie volle dagen achter elkaar.

B. Begrotingen schijnen ook elders wel problemen op te leveren.

W. Zo is het.

B. Als het woord centralisatie genoemd wordt waaraan denkt u als Kommissaris van de Koningin dan?

W. Dan denk ik aan het feit dat departementen, de ministeries, nogal de neiging hebben om macht naar zich toe te halen

om gedetailleerd bezig te zijn, terwijl mijn bestuurlijke opvatting is en niet alleen nu als Kommissaris van de Koningin, maar die had ik ook als Minister van Binnenlandse Zaken, dat als een lagere overheid iets kan doen dat de hogere overheid dat niet moet doen. Anders gezegd: als een Provincie iets kan doen moet het Rijk het niet doen en als een Gemeente iets kan doen moet de Provincie het niet doen.

Helaas zien we nog te veel centralisatie al is het officiële beleid van de overheid op decentralisatie gericht, maar van die feitelijke decentralisatie zien we nog weinig.

P. Geeft de provinciewet van 1962 wel voldoende mogelijkheden om die decentralisatie uit te voeren?

W. Ik denk het wel. Er staan een aantal artikelen in die decentralisatie mogelijk maken en het is natuurlijk zo dat in een aantal specifieke wetten ook duidelijk bevoegdheden van het Rijk naar de Provincies kunnen worden overgedragen. In een wetsontwerp waaraan ik ook zelf heb meegewerkt om dat verder behandeld te krijgen in de Tweede Kamer nl. het wetsontwerp met betrekking tot de reorganisatie van het binnenlands bestuur was ook neergelegd een aantal punten van decentralisatie. Ik heb alleen de indruk dat aan dit decentralisatiestreven waar iedereen zo opgewekt over spreekt, als je inhoudelijk kijkt, helaas nogal weinig inhoud wordt gegeven.

B. Kunt u ons een voorbeeld geven van decentralisatie dat voor leerlingen begrijpelijk is of gemaakt kan worden?

W. Dat kan. Hier en daar in het land zijn plannen om te komen tot gemeentelijke herindeling. Kort gezegd, er zijn nogal wat hele kleine gemeenten die vaak in deze moderne tijd moeilijk bestuurd kunnen worden en dan komen er plannen op tafel om al te kleine gemeenten samen te voegen tot grotere.

Wat bepleiten wij nu als provinciaal bestuur? Ik heb dat ook als minister bepleit: laat dan de provincie uitmaken hoe zo'n gemeentelijke herindeling eruit gaat zien. Nu is dat nog niet het geval. Nu is het zo dat de provincie een voorstel maakt. Dat gaat naar de minister. Die kan het overnemen of niet. Dan gaat het naar de Tweede Kamer, en dan gebeurt het dat kamerleden die ook niet alles kunnen weten, dat die wijzer willen zijn dan de provinciale besturen en dat ze die herindeling toch weer op een andere wijze willen doen dan men zelf in het eigen gebied wil.

Nu hebben wij als provincie Friesland daar niet al te veel last van gehad. Hier is ook een herindelingsplan gemaakt. Ik was toen minister, ik heb dat toen praktisch

ongewijzigd overgenomen. En de Kamer heeft het praktisch ongewijzigd vastgesteld. Maar helaas gebeurt het nog al te vaak dat men toch in Den Haag het beter wil weten dan in de provincie zelf.

B. Dan ga ik over naar de volgende vraag.

Welke provinciale verordening, gemaakt of nog niet gemaakt baart u het meeste zorgen?

W. Ik vind dat ik daar heel moeilijk een antwoord op kan geven. Want ik denk dat als je kijkt naar het samenstel van de provinciale verordeningen hier dat het over het algemeen heel behoorlijk inmekaar zit. Eén algemene opmerking wel: ik heb de indruk dat waar het Rijk vaak erg gedetailleerd bezig is dat ook voor de Provincie geldt dat men nogal wat uitgewerkte en gedetailleerde voorschriften en verordeningen aan de Gemeenten, aan de burgers, wil opleggen; daardoor duurt het ook vaak heel erg lang voordat er een beslissing kan worden genomen op een verzoek van een burger en mijn opvatting zou zijn, maak dat allemaal wat eenvoudiger, kortom probeer niet al te veel te regelen want dat werkt de bureaucratie in de hand en dát werkt dan de bestuurlijkheid tegen.

B. Vraag zeven hebben we reeds doorgenomen, dat is een moeilijk geval.

Vraag acht. Hebt u eigenlijk macht?

W. Macht is een groot woord. Op zekere terreinen heb ik in ieder geval een duidelijke bevoegdheid, zoals de bevoegdheid om bij de Minister aanbevelingen op tafel te leggen over nieuwe burgemeestersbenoemingen en de Minister volgt meestal de aanbeveling van de Kommissaris van de Koningin. Het komt er dus feitelijk op neer dat in vele gevallen de K. v.d. K. uitmaakt welke burgemeester een bepaalde invloed. Ook is het zo dat bij grote verstoringen van de openbare orde, die hebben we gelukkig in Friesland weinig, maar in andere delen van het land is dat wel eens voorgekomen dat daar de K. v.d. K. een zekere sturende rol in moet spelen. En hij

heeft natuurlijk zijn bevoegdheden als voorzitter van het Kollege van Gedeputeerde Staten waar hij leiding geeft aan de vergadering en als voorzitter van de Provinciale Staten waar hij leiding geeft en waar hij, zo staat het ook in de formele regels, 'elke keer van zijn gevoelen kan doen blijken' als hij dat nuttig oordeelt. Kortom je hebt de mogelijkheid als Kommissaris om niet alleen maar een hamertje vast te houden maar ook een mening te geven. En achter de schermen in het informeel met elkaar omgaan, het contact hebben met ministers, staatssecretarissen en topambtenaren heeft de Kommissaris bepaald invloed.

B. Dan komen we bij negen, dat is een beetje een suggestieve vraag. Ik ging ervan uit dat u geen ervaring had in het provinciale bestuur voordat u deze functie kreeg.

W. Klopt, maar ik kende de provinciale besturen natuurlijk omdat ik Minister van Binnenlandse Zaken ben geweest en vanuit die functie ook elke maand alle Kommissarissen van de Koningin heb gesproken. Die komen elke maand onder leiding van de Minister van Binnenlandse Zaken bij elkaar.

B. Elke maand?

W. Elke maand. Elke vierde maandag van de maand komen de K. v.d. K. in Den Haag o.l.v. de Minister van Binnenlandse Zaken bijeen. Ik kende alle Kommissarissen vanwege het ministerie waar ik zat, Binnenlandse Zaken. HET ministerie voor het contact met provincies en gemeenten. Daardoor kende ik nogal wat provinciale bestuurders; alle Gedeputeerden van deze provincie had ik, voordat ik benoemd werd, al eens een keer ontmoet. K. De landdrost van de N.O.-polder hoort die ook bij de Kommissarissen?

Komt die ook op die vergaderingen?

W. Nee, de landdrost heeft een heel specifieke positie, die funktioneert rechtstreeks onder de Minister van Binnenlandse Zaken.

B. Dan mijn laatste vraag. Zijn er zaken op provinciaal bestuurlijk gebied die u veranderd wil zien?

W. Nou dan koppel ik een beetje terug naar het antwoord op vraag zes. In ieder geval twee dingen wil ik ervan zeggen.

In de eerste plaats is het te betreuren dat datgene wat de provincie doet nog zo weinig bekend is bij de burgers zelf. Wat de Regering doet dat weten ze wel, wat de gemeente doet dat wordt ook vaak wel geweten, wat de provincie doet is eigenlijk het minst bekend. Nu doen wij als provinciaal bestuur ook niet van die opzienbarenden dingen. Dus het is ook wel begrijpelijk. Ik denk dat het goed zou wezen als datgene wat de Provincie deed dat de mensen die in die provincie wonen daar wat meer van zouden weten.

Dat is één en ten tweede: ik geloof dat de bestuurlijke lijnen nog wat korter zouden kunnen zijn, zouden moeten zijn. Als je kijkt naar het moment dat een probleem voor het eerst wordt opgepakt en je kijkt vervolgens naar het moment waarop het probleem is opgelost dan zit daar soms een paar jaar tussen en dat is natuurlijk veel te lang.

B. Dan ben ik door dit lijstje heen. Zou u nog daar iets aan willen toevoegen als u denkt dat u iets hebt gemist.

W. Ik vond het een keurig lijstje. En ik denk nou even aanknopend bij die laatste vraag, als mensen wat meer van zo'n provincie zouden willen weten, dan moeten ze eigenlijk ook eens een keertje naar een vergadering van Provinciale Staten; die zijn openbaar en altijd op een vaste tijd en op een vaste dag en als je daar op zo'n dag bent – en dat geldt denk ik met name voor jongelui – dan kun je toch op zo'n dag (je hoeft er niet de hele dag te zitten), toch eens zien wat zo'n provinciaal bestuur nu uitspookt en hoe belangrijk ook zo'n provincie is op een heleboel terreinen . . .

B. Dat lijkt mij een goede opdracht voor leerlingen.

W. Ja, dan zien ze het eens van dichtbij. Dan zie je hoe de Gedeputeerden zitten, waar de Commissaris zit hoe zo'n vergadering gaat, wat de verschillende partijen zeggen. Dan krijg je toch veel meer een beeld dan wanneer je alleen maar in een boekje zit te kijken . . .

Chinese literatuur als historisch hulpmiddel

C.K. van Galen

Voor vele docenten geschiedenis vormt de behandeling van China nog steeds een groot probleem. Binnen de opleidingen wordt er over het algemeen weinig aandacht aan geschonken. China was weliswaar een onderwerp van het CSE, maar juist toen bleek dat velen er moeilijk mee uit de voeten konden. De jaartallen op een rijtje zetten ging nog wel, maar werkelijk inzicht hebben en geven viel vaak niet mee.

Hierbij wrekt zich een groot manco in het onderwijs, iets waar J. Schipper (Kleio, 1979, p. 385 en 417) al op wees, namelijk het overheersende ethnocentrisme. De traditionele benadering maakte zich hier in grote mate schuldig aan, maar ook bij een probleem-georiënteerde aanpak (zoals door didactici als J. Rohlfes en de auteurs in *Geschiedenis op School* voorgestaan) dreigt dit te worden voortgezet. Attitudes die moeten worden bevorderd blijken cultureel bepaald; reflecteren wordt opgevat in de tijd, maar de facto binnen de eigen cultuur. Een belangrijke factor hierbij is natuurlijk het ontbreken van kennis van niet-westerse culturen als de Chinese.

Cees van Galen studeert geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Een goede instap- en inlevingsmogelijkheid zou kunnen zijn het gebruik van literatuur. Zoals Janssen Perio in het geval van Tsjechow laat zien (Kleio 1983, p. 22) kan literatuur het geschiedbeeld verlevendigen en nuanceren. In het geval van China is dit des te meer nodig. De leerboeken tonen ons over het algemeen een op z'n minst vertekend beeld van het oude en moderne China, afgezien van het feit dat het land überhaupt zeer weinig aandacht krijgt. Hoeveel leraren zouden er zijn die nog altijd vertellen dat boekdrukkunst en buskruit in Europa zijn uitgevonden?

Chinese literatuur geniet in Nederland, ten onrechte, weinig bekendheid. Ze is zeker te gebruiken in de klas. Daarbij dient de docent zich echter wel bewust te zijn van de context. Literatuur mag dan een spiegel van de maatschappij zijn, in China was en is het glas van de spiegel meestal ideologisch getint. Het kan daarbij zowel gaan om een bevestiging van, als om een kritiek op de heersende toestanden. Een probleem is dat er maar weinig is vertaald in het Nederlands, of dat dit lang geleden is gebeurd en de werken niet meer verkrijgbaar zijn. De uitgave van een bloemlezing zou dan ook zeer welkom zijn. Toch zijn er ook nu wel mogelijkheden.

Het oude China zou bijvoorbeeld goed belicht kunnen worden aan de hand van korte verhalen uit de 15e eeuw.¹ De verhalen geven inzicht in dagelijks leven, maatschappelijke verhoudingen, normen en waarden. Datzelfde kan overigens ook gezegd worden van de schitterende Rechter Tie-reeks door de Nederlandse sinoloog Robert van Gulik. Hij laat in zijn rechter Tie de confucianistische districtsambtenaar zien, wiens functie van bestuurder ook het werk van politieman en rechter inhield. De lezer wordt meegenomen naar de zevende eeuw en mag even plaatsnemen in rechter Tie's *yamen* (bestuursgebouw). Hij proeft bijvoorbeeld van de botsing tussen het praktische confucianisme en mystieke daoïsme in de confrontatie tussen Tie en een oude kluizenaar in *'Labyrinth in Lan-fang'*.²

Van de literatuur uit de eerste helft van deze eeuw is jammer genoeg weinig in onze taal beschikbaar. Misschien zijn er antiquarisch of in bibliotheken nog wat exemplaren van verhalen en romans van Lu Xun of Mao Dun te krijgen. Wel is in 1979 *'De Riksjarenner'* van Lao She uitgebracht.³ Uit dit boek zijn zeker frag-

menten te halen over het sociale leven in China's hoofdstad in een tijd van grote tegenstellingen.

De communistische literatuurpolitiek werd in 1942 vastgelegd in toespraken die Mao Zedong hield in de guerrilla-basis Yanan. Literatuur was ondergeschikt aan politiek, auteurs dienden een klasstandpunt in te nemen en de strijd van boeren en arbeiders moest het onderwerp vormen.

Hoewel er relatief nog veel ruimte was, reflecteerde de nieuwe literatuur uit de periode kort na 1949 dan ook meestal zaken als de strijd tegen de Japanners en de Guomindang, de oorlog in Korea, de landhervormingen, het optreden van kaders en de positie van vrouwen. In de 'honderd bloemen' beweging van 1956 kwam er met schrijvers als Wang Meng een kritiek-literatuur op gang, maar deze werd al snel de kop in gedrukt.⁴

Tijdens de Culturele Revolutie (1966-76) werd onder Mao's vrouw, de cultuur-keizerin Jiang Qing, de literatuur tot prostitutie aan de politieke campagnes gedwongen. Mao's Yanan-rede uit 1942 werd tot een literatuur-bijbel, met Jiang Qing c.s. als exegeten. De verhalen werden stereotiep: de strijd tussen de zichzelf wegcijferende proletarische held en de klassevijandige schurk.⁵

Na 1976, Mao dood en Jiang Qing achter slot en grendel, bleef aanvankelijk de invloed van de Culturele Revolutie nog doorwerken, hoewel er in de verhalen wel een nuanceverschuiving plaatsvond van jonge rebellen naar oude revolutionairen als hoofdpersonen. Enkele verhalen uit 1975-78 zijn in 1979 in het Nederlands uitgegeven.⁶ Zij geven, vanuit de opvattingen op dat moment, een beeld van verschillende aspecten vanaf de anti-Japanse strijd.

Vernieuwing in de literatuur ontstond pas na 1978. Daarbij reageerden auteurs zich vooral af op de Culturele Revolutie. De verhalen kregen ook meer inhoud, de personen werden menselijker, begrijpelijker. Naar het verhaal *Shanghen* (Het litteken) door Lu Xinhua wordt deze reactie vaak aangeduid onder de noemer 'littekenliteratuur'.⁷ Ook werd in het buitenland door 'dissidente' schrijvers gepubliceerd. Chen Ruoxi geeft in enkele treffende verhalen alledaagse, maar niet minder dramatische, facetten van de Culturele Revolutie-tijd.⁸ Xia Zhiyan schreef een beklemmende roman rond (deels fictieve)

gebeurtenissen na Mao's dood, die een goed beeld geeft van de politieke verhoudingen.⁹

In China zelf verschoof intussen de aandacht meer naar de problemen van dit moment. De 'Democratische Beweging' van 1978-79 vormde hierin zeker een versnelling. Hoewel deze inmiddels is teruggedraaid, blijft de literatuur zich bezighouden met door macht bepaalde menselijke verhoudingen.¹⁰

Een voorbeeld van zo'n verhaal uit 1979 is hieronder afgedrukt, en is m.i. als instap of bron goed te gebruiken.¹¹ Het werpt licht op de positie van kaders, hoe zij hun machtspositie in de loop der jaren hebben weten op te bouwen en dit in hun denken hebben geïnternaliseerd. Het geeft aan hoe het 'democratisch-centralisme' functioneert, beslissingen van bovenaf worden opgelegd en met kritiek wordt omgesprongen. Maar ook toont het dat (moeizaam) scheurtjes in het machtspatroon ontstaan, dat er een tendens is naar meer beslissingsmacht bij de boeren, bijvoorbeeld over de gewassenkeuze. Niettemin past ook dit verhaal in het beleid van China's huidige leiders. De inertie van de kaders moet worden doorbroken om economisch-politieke hervormingen te kunnen doorvoeren. De Chinese literatuur is nog steeds een door de politiek getinte spiegel van de werkelijkheid.

Noten

1. W.L. Idema & D.R. Jonker (red.), *De aap van begeerte*. Amsterdam (Arbeiderspers) 1975.
2. p. 166-168. De Rechter Tie-serie is opnieuw uitgegeven door Elsevier, Amsterdam.
3. Amsterdam (Meulenhoff) 1979.
4. H. Floor, Milioenen volgeschreven vellen. In: *China, leven en werken. Cultuur en recreatie*. Rotterdam/Utrecht (MLV/VNC) 1981.
5. Zie in dit verband: D.W. Fokkema, *Het Chinese alternatief in literatuur en ideologie*, Amsterdam (Arbeiderspers) 1972; en: H. Floor e.a., *Kunst en literatuur in China*, Utrecht (Ver. Ned.-China) 1978.
6. *Korte verhalen uit China*, Utrecht (VNC) 1979.
7. P.N. Kuiper, Het litteken: onthullende literatuur in de Chinese Volksrepubliek na de val van de Bende van Vier. In: *Literair Paspoort*, 32 (1981) 293, p. 931-953; waarin een nederlandse vertaling van het verhaal.
8. Tsjen Jo-sji, *De executie van het districts-hoofd Yin en andere verhalen uit de tijd van de Culturele Revolutie*. Amsterdam

(Arbeiderspers) 1980.

9. Hsia Chih-yen, *De koudste winter in Peking*. Utrecht (Sijthoff) 1979 (moderne Transcriptie: Xia Zhiyan).
10. H. Floor, Vijf jaar nieuwe oogst. Nieuwe literatuur bevrijd van de Culturele Revolutie-banden. In: *China Nu*, 7 (1982), 2, p.

16-21. Zie ook: L. Haft, Littekenliteratuur, jeugd en het Nieuwe Realisme. Recente ontwikkelingen in de moderne Chinese letterkunde. In: *Internationale Spectator*, 37 (1983), 5, p. 294-300.

11. Ontleend aan: *China Nu*, 7 (1982), 2.

In Vino Veritas door Sun Yuchun

Op de sandelhouten tafel stonden enkele gerechten en een wijnkom, daarnaast lag een paar eetstokjes. Erxi had zich net wat wijn ingeschonken toen er een man binnenkwam. Erxi keek op en begroette de man verrast: 'Secretaris Guo?!' Guo Shichang, de partijsecretaris van de commune, stond op de drempel. Hij keek naar de tafel en zei grinnkend: 'Zo. Jij neemt het er lekker van. Drink je alleen? Waar is je vrouw?'

'Die is naar haar moeder.' De bezorgde frons op Erxi's voorhoofd verdween en hij stond op om in de keuken een tweede wijnkom en eetstokjes te halen. Terwijl hij de kom volschonk merkte hij op: 'U zien we hier niet vaak. Secretaris Guo! Alstublieft.'

Guo sloeg de wijn niet af. Hij ging zitten en pakte de wijnfles om het etiket te bekijken. 'Zozo, dus zelfs in een gehucht als dit hebben ze goede wijn. Dat is mooi!' In één teug sloeg hij de kom achterover.

'Een uitstekende wijn', prees hij, ondertussen met zijn plumpe hand zijn mond afvegend. Daarna stopte hij wat geroosterde pinada's in zijn mond. 'Ik ben hier gekomen om jou mijn excuses aan te bieden Erxi. Je kent me. Ik ben al zo lang een kader... Hoe oud ben jij nu?' 'Zevenentwintig, binnenkort achtentwintig.'

'Natuurlijk! Toen ik kader werd, was jij nog niet eens geboren! Steeds moet je voorkomen bureaucratisch te worden. Zoals nu. Het kan me niet schelen dat jij muurkranten hebt opgehangen om mij te bekritisieren. Het staat tenslotte in de grondwet. Iedereen mag voor zijn mening

uitkomen. Het was verkeerd om jou op te sluiten, en dat terwijl je net was getrouwd! Ik wist er toen niets van. Maar dat heeft er niets mee te maken. Ik was toch verantwoordelijk, hoe je het ook bekijkt. De laatste paar dagen heb ik er steeds over nagedacht en ik kwam tot het besef dat jouw kritiek terecht was. Je had gelijk.' Erxi was naïef. Vleierij en huichelarij waren hem vreemd. Wanneer hij iets moest zeggen werd hij verlegen. Volgens zijn moeder kon hij zich moeilijk uiten. Zijn schoonvader ergerde zich aan zijn geslotenheid. Zijn vrouw verweet hem vaak: 'Wat heb je toch! Ben je soms je tong verloren?'

Erxi wist niet wat hij moest antwoorden op Guo's woorden, maar hij was er van overtuigd dat de secretaris meende wat hij zei. Sinds de landhervorming was Guo zeer machtig in deze streek. Elk woord van hem telde. Niemand kon zijn gezag aantasten. En nu was hij zich persoonlijk komen verontschuldigen bij een gewone teamleider. Zo gedroeg een oude kader zich. Die liet zijn pretentieuze houding varen zodra de Partij opriep tot meer democratie. Met deze gedachte schonk Erxi de kom van Guo weer vol en zei met respekt in zijn stem: 'Drink er nog een, Secretaris Guo!'

Guo dronk drie kommen achter elkaar en pakte een sigaret uit zijn jasje. Opeens gooide hij de sigaret naar Erxi en pakte voor zichzelf een nieuwe. In de war en licht blozend duwde Erxi de sigaret terug en zei dat hij niet rookte. Toen hij zag dat Guo, diep inhalerend, zich ontspande, begon Erxi voorzichtig: 'Secretaris Guo...

Mijn moeder vond toen dat ik teveel meningen had en volgens mijn schoonvader stelde ik me aan. Maar in feite stonden ze achter die muurkranten. Je kunt nu eenmaal geen koolzaad verbouwen op laagliggende grond. Vorig jaar ging alles verloren, zelfs het zaaigoed. Dit jaar hebt u weer opdracht gegeven het te verbouwen. Het is toch duidelijk dat we daaronder zullen lijden. Guo kauwde op een stukje vlees en mompelde: 'Ja, we hielden ons de laatste jaren alleen maar bezig met klassenstrijd. Te weinig met produktie. We namen willekeurige beslissingen en gaven orders zonder de gevolgen te beseffen. Zelfs werd geweld gebruikt om ...' Plotseling spuwde hij op de grond en zijn gezicht vertrok. Hij had per ongeluk gekauwd op wat anijszaad. Erxi zocht het gerecht na op verdere aanwezigheid van anijszaad. Om het goed te maken schonk hij de secretaris opnieuw in. Erxi pakte de draad van het gesprek weer op: 'Ja, de communeleden hebben veel geleden. Gedroogde knollen waren ons hoofdvoedsel. We waren gewend om eieren te verkopen en zo wat extra's te verdienen. Toen het werd verboden om kippen te houden hield ook dat op. Het leven werd nog moeilijker. Nu zal het beter worden. Iedereen is blij dat de produktieteams zelf het recht hebben om te beslissen wat te verbouwen. Wanneer we volgend jaar geen recordoogst krijgen, dan beloof ik dat ik drie keer op handen en voeten om het Padden Kanaal zal kruipen ... Proost, Secretaris Guo!' Omdat hij zijn hart luchtte, werd Erxi's spraakvermogen steeds beter. Drie kommen later was het gezicht van Guo rood geworden en glom zijn voorhoofd van het zweet. Hij knoopte zijn jas open en werd spraakzamer. 'Erxi, ik wil je niet opnieuw bekritisieren, maar na twee kommen wijn weet je al niet meer dat een pot van ijzer wordt gemaakt. Het scheelt jullie jongeren niets om jezelf met pochen belachelijk te maken. Hoe kun je er zeker van zijn een recordoogst te krijgen wanneer je zelf besluit wat te verbouwen? Ik ben al dertig jaar een leider en zelfs ik heb de armoede nog niet kunnen uitroeien. Jij bent een opschepper. Heb je geen respect voor ons oudere kaders? Je bent natuurlijk jong, nog geen dertig. Toen ik zo oud was als jij, was ik ook nergens bang voor. Ik was als de

rebellens in de 'Helden van het moeras'. De aarde trilde waar ik liep!' Hij pauzeerde even en wees toen op de tafel. 'Deze tafel bijvoorbeeld', ging hij verder, 'ik was het die daar tijdens de landhervorming voor heeft gezorgd. Maar helden scheppen niet op over hun verleden. Nu zegt de Partij dat we democratischer moeten zijn. Denk je dat ik niet weet wat dat betekent? Maar jij hebt rare ideeën. Volgens jou is het muurkranten tegen je leiders ophangen en een rel schoppen. Dan heb je het mis! Jij kunt jouw democratie krijgen, maar ik heb centralisme!' Hoe meer hij sprak, hoe bozer hij met zijn eetstokjes op de tafel tikte. Erxi luisterde verbijsterd, hij vroeg zich af waar de partijsecretaris naar toe wilde.

Guo herinnerde zich het doel van zijn bezoek toen hij de verwarde blik van Erxi zag. Zachter ging hij verder: 'Ik wil geen moeilijkheden krijgen en daarom waarschuw ik jou. Een paar oproerkraaiers gebruiken het woord democratie om onrust te stoken. Als dat gebeurt, dan zal het te laat zijn om spijt te tonen!' Hij nam een slok wijn en vulde zijn kom opnieuw, voordat Erxi hem kon inschenken.

Erxi kneep zijn eetstokjes bijna fijn. Een waas kwam voor zijn ogen. Hij ging zich realiseren dat Guo niet was gekomen om oprecht zijn verontschuldiging aan te bieden en dat het recht om zelf over de produktie te beslissen een illusie was. Hij zei echter niets.

Nadat Guo zijn kom leeg had, boerde hij driemaal. Zijn rode gezicht werd geel. Erxi was bang dat Guo zo dronken zou worden dat hij iets stoms zou doen. Hij stelde voor: 'U hebt veel gedronken, Secretaris Guo. Zoudt u niet eens wat gaan slapen?' 'Nog niet.' En alleen maar om te bewijzen dat hij niet dronken was, nam Guo nog een kom. Meteen wilde hij bijschenken. Maar omdat de fles leeg was, gooide hij de kom op tafel. Deze rolde over de rand en viel op de vloer voordat Erxi haar kon opvangen.

Erxi's gezicht gloeide. Het leek alsof hij een klap had gekregen. Een beetje onbeholpen stond hij naast de tafel, Guo aanstarend. De secretaris boerde opnieuw en krabde zich. Guo was behoorlijk aangeschoten en sloeg op de tafel. 'In Vino Veritas', zoals men zegt.

'Denk je nou werkelijk dat ik hier kwam

om mijn excuses aan te bieden, Jiang Erxi? Barst! Zoveel eer zou ik jou niet bewijzen! Maar Secretaris Zhou van het distrikts-partijcomité bekritiseerde mij en dwong me te komen. Anders zou ik die rotwijn van jou niet eens aanraken! Schijt! Denk je dat ik bang wordt van jouw muurkrantjes? Wat een rotzooi! Nog geen tienduizend muurkranten doen me wat, laat staan die acht of tien van jou! Tijdens de Culturele Revolutie waren er overal muurkranten, maar nog geen haar van mijn hoofd werd er door gekrenkt. Jij wilt een beetje te graag wat te vertellen hebben. Jij weet je plaats niet! Jij eist maar allerlei rechten, je wilt gewoon de macht overnemen van de arbeidende klasse! En als je de macht hebt, wat gebeurt er dan met mij? Ik weet wat de gevolgen zijn als ik je nu het recht geef om zelf te beslissen. Geef je een vinger en je zult de hele hand nemen! ... Democratie? Ik schijt er op. Ja, dat meen ik. Jij kunt naar het distrikts-partijcomité gaan en aan Zhou Yun vertellen wat ik, Guo Shichang, allemaal gezegd heb. Als je macht ... wilt, ga dan ... en hang je muurkranten ...'

Erxi stikte bijna van woede. Tranen kwamen op in zijn ogen. Hij dacht: 'Jij zegt vaak van die mooie woorden, maar in feite stinken jouw ideeën!' Nu besepte hij dat het niet gemakkelijk zou zijn om democratie te bereiken. Wanneer het als gift werd geschonken kon je er niet op vertrouwen. In feite was democratie nog niet binnen zijn bereik. Na een grote slok wijn genomen te hebben, antwoordde hij beslist: 'Ja, ik zal zeker nog meer muurkranten schrijven.'

Zijn rustige beslistheid ontvondte Guo een beetje. Hij keek Erxi strak aan, maar die liet zich niet intimideren. Guo werd woedend en brulde: 'Goed dan! Probeer jij maar nog een muurkrant op te hangen en de stabiliteit en eenheid van het land te saboteren. Ik zal je laten arresteren! Probeer het maar!' Steunend op de tafel stond hij onvast op en al wankelend mompelde hij: 'Denk niet dat ik jou niet te pakken krijg. Ik ben niet voor niets al dertig jaar een kader. Wacht jij maar af, jij verwaand rotventje!'

Erxi zat bewegingsloos aan de tafel met rondom hem de lege schalen en de eetstokjes. 'Het heeft geen zin om boos te worden', dacht hij, 'wat moet ik doen?' Daar begon hij serieus over na te denken.

VGN-nieuws

SCHIET KLEIO BIJ VOLWASSENEN HAAR DOEL VOORBIJ ??

STUDIEDAG

18 FEBRUARI

1984

TE UTRECHT

over de rol van geschiedenis in het onderwijs aan volwassenen

De doelgroep van het volwassenenonderwijs is wezenlijk anders samengesteld dan die van het reguliere onderwijs.

De gemiddelde leeftijd ligt tussen de 25 en 35 jaar en het percentage vrouwen ligt tussen de 60 (Avond-Havo) en 90 (op de Dag-Mavo). Bovendien komen de leerlingen met geheel verschillende achtergronden binnen: de een komt speciaal voor een deelcertificaat geschiedenis, de ander wil graag de algemene ontwikkeling ophalen. Dit alles stelt speciale eisen aan het materiaal waarmee moet worden gewerkt en aan degenen die de lessen verzorgen.

Over het lesgeven in die verschillende

groepen, het zoeken naar geschikt materiaal en over de doelstellingen gaat deze studiedag, die ook is bedoeld voor de leerlingen. Dat zijn volwassen mensen, met hun eigen ideeën over het onderwijs.

Het programma:

's Morgens zijn er twee sprekers: Prof. Dr. W.F. van Stegeren, vice voorzitter van de Departementale Adviesgroep Volwassenenedukatie, over het doel van volwassenenedukatie en een vergelijking met het buitenland, en Dra. M. Langenbach, vakdidaktika aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, over het doel van geschiedenisonderwijs aan volwassenen.

's Middags is er een forum onder leiding van dra. A. Grewel, vice voorzitter van de Emancipatiekommissie. De overige forumleden zijn, naast de bovengenoemde sprekers, prof. dr. H.C. de Wolf, hoofd van de afdeling cursusontwikkeling van de Open Universiteit Heerlen, dhr. C. Berkhout, vakinspecteur en lid van de CEVO en dra. C.W.M. Schunck, Voorzitster van de Kommissie Volwassenenedukatie.

Opgave vóór 15 december 1983 richten aan de secretaris van de commissie: F. Thijssen, Potgieterstraat 32 bis, 3532 VS Utrecht.

Geschiedenis in de basisschool

Een Europese studieweek

Onder auspiciën van de onderwijsafdeling van de Raad van Europa vond van 2 tot en met 7 mei 1983 een studieweek plaats onder de titel 'Geschichtsunterricht in der Grundschule: Ziele, Methoden und Probleme'. Daartoe kwamen leerkrachten uit het basisonderwijs, schoolleiders, schoolopziensers en opleiders bijeen in de Staatliche Akademie für Lehrerfortbildung in het Zuidduitse Donaueschingen (Baden-Württemberg). Er waren deelnemers uit verschillende deelstaten van West-Duitsland, uit Noorwegen, Frankrijk en Nederland. Hoewel . . . ondergetekende was de enige Nederlander in het gezelschap. Hij was uitgenodigd om in de studieweek een programma-onderdeel te verzorgen.

Hieronder volgt in grote lijnen een verslag van de studieweek. Een officieel verslag zal t.z.t. uitgegeven worden door de onderwijsafdeling van de Raad van Europa (BP 431 R6 – 67006 Strasbourg Cedex).

Geschiedenis in het leerplan

In zijn inleidend referaat over geschiedenis in het leerplan wees Schulamtsdirektor Stephan op het verwarrende begrip 'Grundschule'. Niet overal in Europa wordt onder dit begrip hetzelfde verstaan: met name de lengte varieert van vier tot en met negen schooljaren. Maar ook het begrip 'geschiedenisonderwijs' had hem problemen opgeleverd, omdat dit formeel niet in het leerplan van Baden-Württemberg voorkomt. Vroeger was geschiedenis daar een aspect van 'Heimatkunde', daarna van 'Sachunterricht' en – bij de herziening van het leerplan, voorzien voor 1984 – van 'Heimat- und Sachunterricht'. Het onderscheid tussen 'Heimatkunde' en 'Sachunterricht' werd duidelijk aangegeven: 'Während der "alten Heimatkunde" das ganz heitliche Verständnis von Heimat als einem stark emotional erlebten Umfeld zugrunde lag, wurde der Sachunterricht stark vom Anspruch der Wissenschaft bestimmt. Der Begriff des "reifungsbedingten Entwicklungsstandes" wurde durch den "sachstrukturellen" ersetzt.'

Na een opsomming van de doelen en inhouden van het 'sachunterricht' in het Baden-Württembergse leerplan voor de Grundschule (begeleid door schriftelijk materiaal), lichtte hij een tipje van de sluiter op van de leerplanherziening voor 'Heimat- und Sachunterricht', die in 1984 zijn beslag moet krijgen. Met nadruk werd er gesteld, dat als reactie op de te wetenschappelijke leerplannen alleen maar praktici betrokken waren bij deze revisie. Zelfs de Pedagogische Hochschulen bleken pas in een zeer laat stadium

betrokken te zijn bij deze leerplanherziening. Ook in het nieuwste plan is geschiedenis in alle klassen alleen maar terug te vinden als geïntegreerd deel van allerlei 'Arbeitsbereiche', zoals bijvoorbeeld 'het beleven van natuurverschijnselen' (over watervoorziening vroeger en over warmten lichtbronnen vroeger) en 'leven in de menselijke gemeenschap' (over generaties en over de post). Analyse van deze leerplannen, zowel de oude als de nieuwe, toont aan dat het historische aspect van onze wereld zeer zorgvuldig in het leerplan verweven zit. Dat geschiedenis steeds alleen maar geïntegreerd en niet zelfstandig aan de orde komt is goed te verdedigen als men bedenkt dat het gaat om de eerste ontmoetingen van leerlingen van de Grundschule met het verleden. De Grundschule telt immers maar vier klassen! Stephan sloot zijn betoog af met enige stellingen over het geschiedenisonderwijs, o.m. pleitend voor zowel thema's uit de leefwereld van de leerlingen als thema's verder weg. Deze stellingen leidden nauwelijks tot enige discussie. Daarvoor waren ze te algemeen geformuleerd.

Ontwikkelingspsychologie en . . . geschiedenis

Vervolgens werd er aandacht besteed aan ontwikkelingspsychologie. Frau Oberregierungspsychologierätin Ueberall hield een referaat, dat getiteld was 'Entwicklungspsychologische Faktoren beim Entstehen von Geschichtsempfinden und Gesellschaftsverständnis des Schulkindes'.

In haar betoog beperkte de spreker zich tot de cognitieve ontwikkeling van zeven tot en met elfjarige kinderen. Centraal stelde ze de theorieën van Piaget en Galperin. Van beide gaf ze een globale weergave. Wat de consequenties van deze ideeën voor het bezig zijn met geschiedenis in deze leeftijdsgroep waren, kwam echter nauwelijks uit de verf.

Hierbij wreekte zich dat een inleidster uitgenodigd was, die – naar ze zelf direct al stelde – niet veel kennis van zaken had op het gebied van geschiedenisonderwijs. Verder dan enkele wel heel erge algemeenheden kwam ze niet. Twee voorbeelden:

'Die Entwicklung des Empfindens für Zeit und Raum, in die auch Erleben und Erfahrung stark eingehen, ist sehr bedeutsam für die Entwicklung des Gesellschaftsverständnisses beim Kinde';
'Vorstellungen von Vergangenheit und Zukunft in differenzierterer Form . . . bilden sich im Verlaufe der Primarschulzeit heraus'.

In de discussieronde, waarin onder meer de samengang, die Roth suggereerde tussen dagelijks tijdsbesef en historisch tijdsbesef aan de orde kwam, liet de inleidster

helaas ook verstek gaan.

Media voor het geschiedenisonderwijs

Ondergetekende was uitgenodigd om te spreken over 'Bücher und andere pädagogische Materialien für den Geschichtsunterricht in der Grundschule'. Hij sprak vanuit de Nederlandse situatie: een basisschool voor leerlingen tot en met twaalf jaar.

Systematisch besprak hij een aantal hulpmiddelen voor het geschiedenisonderwijs. Hij begon zijn referaat met een pleidooi voor de vertelling met identificatiepersoon. Daarna stelde hij – zonder naar volledigheid te streven – aan de orde: het schoolboek (de methode), los lesmateriaal, zoals bijvoorbeeld lesbrieven, de schoolomgeving, de wandplaten, de dia's, de voorwerpen (zowel echte als replica's), maquettes, geluidsbanden, oude mensen, het documentatiecentrum (voor naslagwerken), jeugdboeken en strips aan de orde. Het betoog werd ondersteund door het tonen van de hulpmiddelen of van dia's ervan. Tenslotte werden deze hulpmiddelen gekoppeld aan de ontwikkeling van leerlingen, waarbij de grens getrokken werd bij ongeveer negen jaar.

Museum en onderwijs

Dr. Veithans van het Oberschulamt Tübingen verzorgde een inleiding over het thema museum en onderwijs onder de titel 'Schüler besuchen ein Museum. Ueberlegungen zur Durchführung von Museumsbesuchen mit Schülern'. Hij wees op twee ontwikkelingen. Ten eerste stijgen jaarlijks in Duitsland het aantal musea en het aantal museumbezoekers. In 1977 bezocht iedere tweede Duitser één keer in het jaar een museum. Alleen in de deelstaat Baden-Württemberg, waarin Donaueschingen ligt, zijn er ongeveer 400 musea. In de tweede plaats is er sprake van een groeiende belangstelling vanuit het onderwijs voor het museum als 'Lernort'.

Op basis van deze groeiende belangstelling is een museumdidactiek (Veithans sprak overigens van 'Museumspädagogik') ontstaan, die vaak eisen stelt aan een museum. Doelstellingen, die meestal verstopt zitten in het bordje 'Niet(s) aanraken'.

Voor de praktijk van het museumbezoek ontleende Veithans een rijtje mogelijkheden aan een overzicht van K. Pellens, op zich niet verschillend van waar in Nederland mee geëxperimenteerd wordt: leerlingenactiviteiten als opzoeken, naspelen, uitproberen, natekenen, opmeten, e.d.

Interessant waren de voorbeelden van modellen voor een museumbezoek, die met ondersteuning van de bondsregering ontwikkeld zijn in het museum in Biberach an

4 jaar	8/9 jaar	12 jaar
Doel: ontdekken van het verleden; enige ervaringen opdoen met het begrip 'verandering'	Doel: inhoud geven aan het verleden	
- vertelling door de leerkracht - schoolomgeving - voorwerpen (en illustratie) - oudere mensen - het verhaal	- vertelling door de leerkracht - schoolomgeving - voorwerpen en illustratie -wandplaten -dia's -foto's -oudere mensen - historische jeugdboeken - historische geluidsbanden - documentatiecentrum (informatieve boeken)	

der Risz.

Het geheel werd afgesloten met een bezoek aan een tweetal musea in Villingen. Vooral het Magdalenenbergmuseum met de vondsten uit een Keltische vorstengrafheuvel – één van de grootste van Midden-Europa – uit de zesde eeuw voor Christus – trok hierbij de aandacht.

Geschiedenisonderwijs in de verschillende landen

Het was bijzonder nuttig dat in het programma rapportages over de organisatie en de stand van zaken van het geschiedenisonderwijs in de verschillende (deel)staten opgenomen waren. Uiteenzettingen daarover door de deelnemers aan de conferentie zelf bleken uitermate informatief. In de 'slotverklaring' werd dan ook de wens uitgesproken dat er op initiatief van de Raad van Europa een overzicht van het geschiedenisonderwijs voor alle lidstaten opgesteld wordt. Een publikatie, die misschien in samenwerking met het Internationale Gesellschaft für Geschichtsdidaktik tot stand zou kunnen komen.

tik tot stand zou kunnen komen.

Werkgroepen

Tijdens de conferentie werden drie werkgroepen ingesteld. Eén van deze werkgroepen hield zich bezig met de relatie school - museum. Deze werkgroep pleitte ervoor om leerlingen zo vroeg mogelijk vertrouwd te maken met het instituut museum. De leden van de werkgroep inventariseerden knelpunten en deden aanbevelingen, zoals een betere opleiding van leerkrachten voor het werken in musea, een meer open instelling van musea ten opzichte van het onderwijs, de mogelijkheid om ook 'tastbaar' bezig te zijn in een museum en het idee om museumkoffers samen te stellen, die in de scholen benut kunnen worden voor de voorbereiding van de klas op het museumbezoek.

De tweede werkgroep hield zich bezig met mogelijkheden voor het ontwikkelen van tijdsbewustzijn bij kinderen tot en met negen jaar. Deze werkgroep baseerde zich vooral op de goeddoordachte leerplannit-

werkingen van schoolhoofd Mozer uit het dorp Dachtel. Deze leerplannitwerkingen gingen volledig van het kind zelf uit ('je eigen geschiedenis') en van de overblijfselen van het verleden in de omgeving (lokale/regionale geschiedenis).

De derde en laatste werkgroep inventariseerde een aantal algemene problemen op het gebied van geschiedenis in de basisschool. In een fraaie preambule wees deze werkgroep op de noodzaak van geschiedenisonderwijs, ook, of beter, juist voor jonge kinderen. De Raad van Europa werd opgeroepen ertoe bij te dragen, dat in alle lidstaten geschiedenis (weer) gezien werd als onmisbare bouwsteen voor het onderwijs voor jonge kinderen. Een eerste stap daartoe is een door de werkgroep gewenste inventarisatie van het geschiedenisonderwijs in alle lidstaten. Verder werd aan de Raad verzocht om met initiatieven te komen voor een vervolg op deze conferentie in de vorm van een voortgaande uitwisseling van ideeën over en hulpmiddelen voor het geschiedenisonderwijs. Daarbij

werd met name gedacht aan het opleidings- en nascholingswerk. Deze werkgroep besteedde apart nog aandacht aan de problematiek van het (geschiedenis-) onderwijs voor buitenlandse kinderen, maar de tijd was te kort om grondig op dit punt in te gaan.

Tot slot

Deze conferentie over geschiedenisonderwijs in de basisschool was een nuttig en geslaagd initiatief van de afdeling onderwijs van de Raad van Europa. Een week is te kort om echt grondig met alle aspecten bezig te zijn. Zo'n eerste conferentie is vooral inventariserend voor wat betreft ideeën, problemen en mogelijke oplossingen. Het is nu aan de Raad van Europa om op de ingeslagen weg voort te gaan en door nieuwe initiatieven bij te dragen aan een verdere ontwikkeling van de gedachtenbepaling op het gebied van geschiedenisonderwijs voor jonge kinderen, die begonnen is in Donaueschingen.

Cees van der Kooij

Kroniek

Een ezel stoot zich in het gemeen . . .

Op uitnodiging van de Stichting van der Leeuw was de bejaarde maar nog zeer vitale Amerikaanse coryfee van de verhalende geschiedschrijving, Barbara Tuchman, eind september voor een kort verblijf in Groningen. In een bomvolle Martinikerk hield zij een lezing, getiteld 'An inquiry into the persistence of folly in government.' Heersers uit alle tijden – van d'oude Priamus tot aan Lyndon B. Johnson – hebben steeds, aldus Tuchman, gehandeld in strijd met hun eigen belangen. Opmerkelijk was dat ze, een dag later, op de persconferentie niet wilde toegeven dat het binnenvallen door israelische troepen van Libanon toch een schoolvoorbeeld te noemen is van regeren in dwaasheid.

Als jodin in de diaspora was ze in feite trots dat de wereld getoond werd dat joden terug konden slaan. Een boek van haar over de geschiedenis van Israël viel niet te verwachten door een té grote emotionele betrokkenheid en een gebrek aan talenkennis (geen Duits en Russisch). De vraag waarom ze over zo uiteenlopende onderwerpen als de veertiende eeuw en *Stilwell and the American experience in China* had geschreven werd afgedaan met *just interest in human conduct*. Waarom gingen haar boeken bijna allemaal over

Europa? *Oh, it just happened*. Het verwijt dat in haar boeken de elite beschreven wordt en niet in tegenstelling tot de historische trend, de gewone man, was ten onrechte. De gewone man was niet belangrijker dan de upperclass. Zonder het duidelijk uit te spreken was het zonneklaar dat ze weinig voelde voor het doorworstelen van grafieken, tabellen en economische statistieken maar meent de geest van een tijd te kunnen vatten in een breed opgezet anekdotisch verhaal. The historian as a storyteller. Taboe of toekomst?

F.R. Kat

Lessen tegen fascisme

Kort geleden zijn de eindproducten verschenen van het samenwerkingsproject Anne Frank Stichting/Werk in Uitvoering. Rond het thema fascisme werd een lesproject ontwikkeld t.b.v. het voortgezet onderwijs (m.n. Lbo, Mavo en Bbo)

Doel van het project: leerlingen kennen en herkennen fascistische en fascistoïde denkbeelden en organisaties en wijzen die af met voor hen geldende argumenten.

Materiaal:

1) AFSchrift 7: De Oplossing?

AFSchrift 7 bestaat uit 3 onderdelen

- a) lessenboek
- b) achtergrondartikelen
- c) krant: Over oud & nieuw fascisme.

Het Lessenboek (ca. 176 p.)

- Dit lessenboek bevat een 3-tal lessenseries rond het thema 'fascisme'.

- Slachtoffers van fascisme.
- Fascisme en meisjes.
- Crisis en fascisme.

- Afhankelijk van de aard en belangstelling van uw leerlingen kunt u een keuze maken uit een der lessenseries.

Elke les is per blokkur geschreven. Achter elke les zit het benodigde lesmateriaal. Dit kan gekopieerd worden.

Achtergrondartikelen (ca. 112 p.)

- Dit boek heeft een tweeledig doel. Enerzijds stelt het u in staat u in te lezen op het terrein van fascisme en neo-fascisme. Anderzijds worden in een aantal artikelen de ervaringen beschreven die gedurende het project op de scholen zijn opgedaan en die tot steun kunnen zijn bij de organisatie en uitvoering van het project.

- Enkele titels van hoofdstukken.
  - het begrip fascisme
  - leerlingen over fascisme
  - de anti-fascistische beweging
  - De Oplossing? een onderwijsproject over (opkomend) fascisme
  - voorbereiding en uitvoering van dit

project

- spel in de klas

Krant: Over oud & nieuw fascisme

- Deze leerlingenkrant geeft informatie over o.a. fascisme, Anne Frank, antisemitisme, neo-fascisme, racisme en de Centruumpartij.

- Enkele titels van artikelen:

- de gevaarlijke Centruumpartij
- neo-fascisme, van kwaad tot erger
- cijfers en feiten over buitenlanders.

De leerlingenkrant is bij te bestellen: f 2,40 (bij 10 of meer ex. f 1,95). In het lessenboek zit een bestelkaart.

2) Diaserie met geluidsband:

'Kenmerken van Fascisme'

Diaserie (50 zw/w dia's)

- De diaserie is in elke lessenserie opgenomen.

- In de diaserie wordt het 'oude' fascisme aan de hand van een aantal kenmerken verduidelijkt.

Vervolgens worden huidige verschijnselen getoond die met behulp van eerder genoemde kenmerken worden besproken.

- De diaserie is een belangrijk onderdeel van elke lessenserie. De 'kenmerken van fascisme' vormen a.h.w. de rode draad in de lessen.

Geluidsband (27 min)

- De tekst van de diaserie is op de geluidsband ingesproken.

- Op de andere kant van de band staan enkele liedjes uit de film 'De Oplossing'.

3) Film: De Oplossing

Een film over opkomend fascisme.

'De Oplossing' is een filmbewerking van Sander Francken van de rocktheatershow die Werk in Uitvoering 2 jaar lang met veel succes op een groot aantal scholen heeft opgevoerd.

De film is bedoeld om leerlingen dwingend te laten ervaren dat neo-fascisme ook met hen te maken heeft en hen te laten nadenken over hun eigen stellingname daarin.

Het is een educatieve film, voor jongeren gemaakt. Het is geen anti-fascistische film in die zin, dat het een sluitend verhaal is waarbij het anti-fascisme zegeviert. Het is een film die het publiek aan het nadenken zet, tot een stellingname dwingt.

Om die reden zal De Oplossing? ook niet in bioscopen te zien zijn, maar uitsluitend in het kader van het gehele project aan scholen beschikbaar worden gesteld.

Het is van belang dat u zich goed voorbereidt op het project. Het boek met achtergrondartikelen kan daarbij van groot nut zijn.

In het schooljaar '83-'84 bestaat beperkte gelegenheid om een 2-daagse cursus te

volgen om u optimaal op het project voor te bereiden.

In de cursus komt o.a. aan de orde:

- het gebruik van de film in de les en de verwerking ervan.
- het inoefenen van enkele spelvormen die in de lessen zijn opgenomen.
- de vraag hoe u kunt reageren op bepaald uitingen van leerlingen.
- hoe u de lessen voor uw leerlingen kunt aanpassen.

Leerkrachten die lesgeven op lbo, mavo of bbo-scholen kunnen zich hiervoor opgeven. Wanneer 2 leerkrachten per school zich opgeven hebben die voorrang bij inschrijving. Dit, omdat we menen dat het de voorkeur verdient dat 2 of meer docenten op een school het project organiseren. In samenwerking met LOKV (Landelijk Ontwikkelingsinstituut voor Kunstzinnige Vorming) organiseren we een cursus op 13/14 jan. '84 te Baarn.

Prijs: f 100,— p.p.

Voor nadere informatie en voor aanmelding kunt u zich wenden tot:

LOKV

Oude Gracht 27

3511 AB Utrecht

tel.: 030-331323 (Els Sep)

AFSchrift 7 en de diaserie met geluidsband zijn te bestellen bij:

AFSchriften, Parkweg 20 a, 2271 AJ Voorburg.

Kosten: ieder apart f 29,75 (excl. verzending).

Film De Oplossing (ca. 70 min., kleur, optisch geluid) is te huur voor f 75,—. In AFSchrift 7 (lessenboek) staat hoe hij kan worden besteld.

De film is uitstekend. Het is de bedoeling dat het hele project voorjaar 1984 in Kleio wordt besproken.

T. Bogaerts-Stoopman.

'School en Oudheid'

Een aantal studenten Kunstgeschiedenis en Archeologie en Studenten Klassieke Talen organiseert onder de titel 'School en Oudheid' in het Allard Pierson Museum te Amsterdam vijf lezingen over Rome, Egypte, Pompeii, Villa's van Romeinse keizers en Woningbouw bij de Grieken en Romeinen. De lezingen vinden plaats in de maanden november 1983, januari, februari en maart 1984. Voor nadere informatie kunt u bellen met 020-277815, René van Beek.

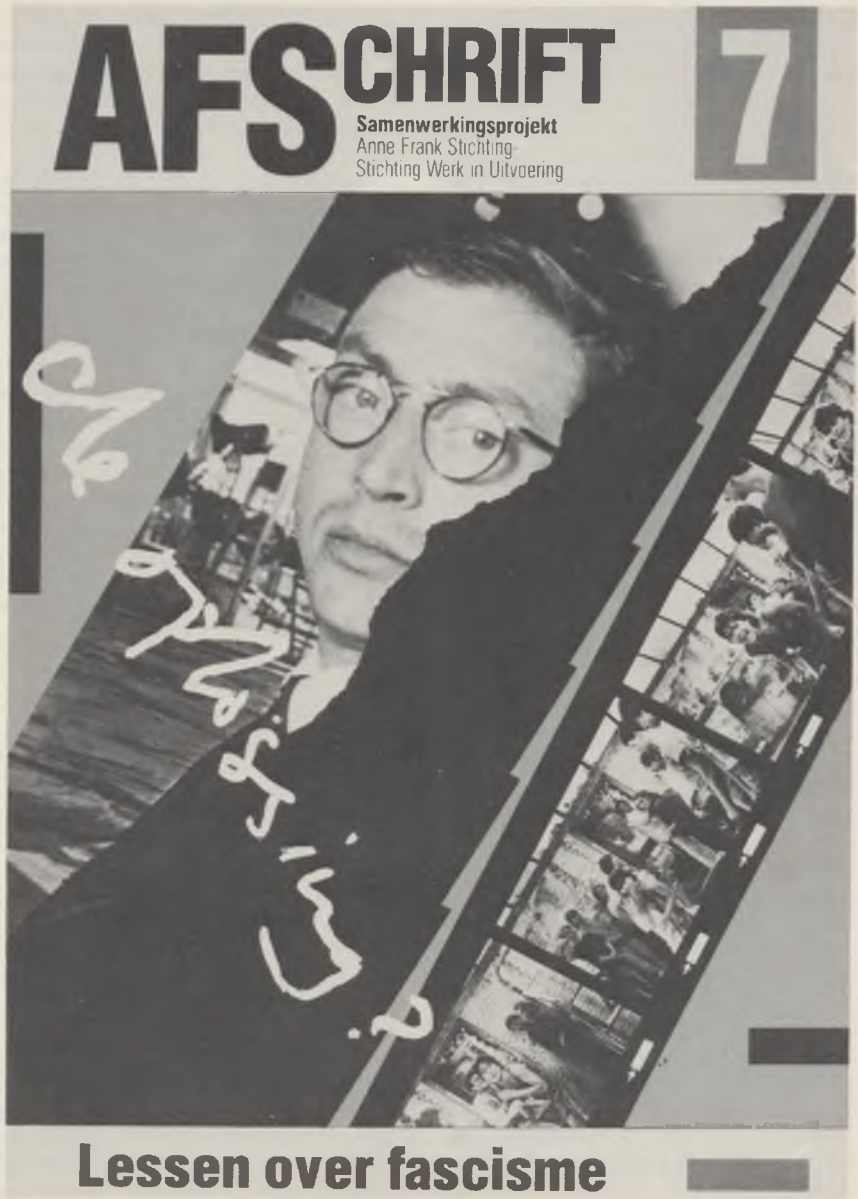
Ongezien en ongehoord geregistreerd

Van Gofilex Film verscheen de catalogus

AFSCHRIFT

7

Samenwerkingsproject
Anne Frank Stichting
Stichting Werk in Uitvoering

Lessen over fascisme

1983/1984 van 16 mm-films. In deze catalogus zijn alle 842 beschikbare films opgenomen; hier zullen we alleen aandacht besteden aan de nieuwe aanwinsten.

Op historisch gebied zijn van die aanwinsten verreweg het belangrijkste 'Missing' van Costa Gravas, over Amerikanen in Latijns-Amerika (119 min./16 jaar f 190,—) en 'Reds' van Warren Beatty over de Amerikaanse journalist Jack Reed, nauw betrokken bij de Amerikaanse arbeidersbeweging en actief in Rusland in de tijd van de revolutie (196 min./alle leeftijden f 210,—).

Tussen allerlei horror- en avonturenfilms figureert een Vietnamfilm van Cl. Bernard-Aubert: 'Strafbataljon Charlie Brand' (105 min./16 jaar f 150,—).

Tot slot verdienen vermelding twee docu-

mentaires van Thijs Ockersen over filmmakers: respectievelijk Don Siegel en Samuel Fuller (beide: 75 min./alle leeftijden/en f 90,— per stuk).

Deze gratis catalogus kan aangevraagd worden bij Gofilex – Postbus 421 – 3430 AK Nieuwegein – tel.: 03402-70880.

Stichting Inden-Reiss Fonds

Op 16 december 1982 is bij notariële akte opgericht de Stichting Inden-Reiss Fonds. Initiatiefnemer tot de oprichting is de heer J.H. Scheps, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De heer Scheps heeft uit de nalatenschap van het echtpaar Inden-Reiss, met wie hij gedurende de Tweede Wereldoorlog nauw samenwerkte in het verzet, een som geld beschikbaar

gesteld met het in de notariële akte als volgt omschreven doel:

Artikel 2

1. De Stichting heeft ten doel in nauwe samenwerking met het Museum voor het Onderwijs, gevestigd te 's-Gravenhage:
  - a. het bevorderen van de studie van de geschiedenis van het Nederlands verzet tegen de bezetters van Nederland en zijn (voormalige) kolonies gedurende de jaren negentienhonderdveertig tot en met negentienhonderdvijfveertig;
  - b. het door studie doen kennen van de inhoud en de gevaren van de dictatuur in al haar vormen;
  - c. het bestuderen van de bovengenoemde geschiedenis, met name door de jeugd, die onderwijs aan Nederlandse inrichtingen voor voortgezet onderwijs, waar ook ter wereld volgt en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords.
2. De Stichting tracht haar doel onder meer te verwezenlijken door:
  - a. zonodig aan studerende, die een scriptie of proefschrift dienen of willen schrijven financiële steun te verlenen;
  - b. indien dit nuttig en leerrijk bevonden zal worden van een waardevolle scriptie en/of proefschrift de uitgave mogelijk te maken;
  - c. aan de schrijver/schrijfster van een, door de aangewezen commissie, gunstig beoordeelde of bekroonde scriptie en/of proefschrift een geldelijke uitkering te geven ter grootte als jaarlijks door het bestuur zal worden vastgesteld.

Om aan het in artikel 2 gestelde doel te kunnen beantwoorden zal het vermogen van de Stichting zoals in artikel 3 omschreven worden uitgebreid door: subsidies, donaties, schenkingen, erfstellingen, legaten, alle andere verkrijgingen en baten.

Het Bestuur heeft besloten om zo mogelijk jaarlijks twee prijzen uit te reiken. Eén prijs groot f 1.000,— zal worden toegekend aan een scriptie of dissertatie op het niveau van hoger beroeps- of wetenschappelijk onderwijs. Eén prijs groot f 250,— zal worden toegekend aan een scriptie op het niveau van middelbaar onderwijs.

De prijzen worden uitgelooft voor een oorspronkelijke, niet eerder gepubliceerde studie, betrekking hebbend op een, in artikel 2.1a-b-c omschreven, onderwerp.

Voor beide prijsuitreikingen zal door het Bestuur een deskundige jury worden sa-

mengesteld.

Als geen inzendingen zijn binnengekomen of de jury van mening is dat geen van de inzendingen voor één van de prijzen in aanmerking komt, vindt geen toekenning plaats.

Bestuur en jury zijn over de beoordeling van de ingezonden studies en het toekennen van de prijzen geen verantwoording schuldig en zullen daarvoor niet corresponderen.

Degenen, die hun scriptie of dissertatie willen inzenden, worden verzocht schriftelijk contact op te nemen met de secretaris van het Bestuur van de Stichting Inden-Reiss Fonds. Vervolgens zal een aanmeldingsformulier worden toegezonden, dat vergezeld van de scriptie of dissertatie dient te worden geretourneerd.

De inzendingstermijn sluit 31 december 1983. De prijsuitreiking zal plaatsvinden in het voorjaar van 1984.

Secretariaat: Museum voor het Onderwijs, Hemsterhuisstraat 2e, 2513 RD 's-Gravenhage.

Recensies

Vakwetenschap

J.W. Schulte Nordholt, *Voorbeeld in de verte: De invloed van de Amerikaanse revolutie in Nederland*. In den Toren, Baarn 1979, 285 blz., ISBN 90 6074 096 3, f 24,50.

In 1976 werd de 'bicentennial' gevierd van de Amerikaanse onafhankelijkheid. Dit jaar wordt het feit herdacht dat Nederland twee eeuwen geleden de Verenigde Staten als zelfstandige staat erkende en er betrekkingen mee ging onderhouden. Tussen beide herdenkingsjaren in verscheen van de Leidse hoogleraar in de Amerikanistiek Schulte Nordholt het boek dat hier – wat verlaat – besproken wordt. Het is in de eerste plaats het relaas van de pogingen van de Amerikaanse rebellen door de Republiek te worden erkend. Binnen het Amerikaanse streven vaste voet te krijgen in de oude wereld waren banden met de Republiek – hoezeer deze ook als grote mogendheid op zijn retour was – van bijzondere betekenis. Belangrijke zakelijke relaties waren er al, aangezien de opstandelingen hun munitie geleverd kregen via St. Eustatius. Op de Amsterdamse kapitaalmarkt hadden ze nu hun hoop gevestigd voor het financieren van hun nieuwe wereld. Hoofdfiguren in het boek zijn Charles Guillaume Frédéric Dumas die vanaf 1776 als

Amerikaans agent in Nederland opereerde, en vooral John Adams, actief wegbe-reider van de erkenning en toen dit doel eenmaal was bereikt ook de eerste Amerikaanse gezant in de Republiek.

Schulte Nordholt beperkt zich niet tot het volgen van Dumas en Adams, maar poneert ook een these die betrekking heeft op de binnenlandse situatie in de Republiek: *'Het is de Amerikaanse revolutie die aan de wieg heeft gestaan van onze moderne samenleving. Want de Amerikaanse idealen hebben ten onzent de burgerij in het geweer gebracht, de beweging der patriotten krachtig gestimuleerd en daarmee de bijna burgeroorlog van de jaren 1782-87 ...'* (7/8).

Ondanks deze met enige nadruk gepresenteerde stelling is het boek toch niet wat men noemt 'à thèse' geschreven. Daar is Schulte Nordholt ook de auteur niet naar. Het gaat hem er niet in de eerste plaats om iets te bewijzen: vóór alles heeft hij een verhaal te vertellen en die kunst verstaat hij – dat is ook door zijn eerdere boeken genoegzaam bekend – als weinig anderen. Het is trouwens nog maar de vraag of zijn these wel te bewijzen is en of hier niet een al te rechtstreeks verband wordt gesuggereerd. Een wat voorzichtiger formulering in een van de laatste hoofdstukken klinkt meteen ook meer bevredigend: *'... dat de Amerikaanse revolutie hier de geesten heeft wakker geschud, dat het hele complex van patriottisch bewustzijn, strijd met Engeland, verscherping van partij-schap en wat er verder loswoelde in deze jaren, ondenkbaar zou zijn geweest zonder de gebeurtenissen in de nieuwe wereld dat lijkt toch wel een aanvaardbare conclusie.'* (236/237)

Haast op elke bladzijde van *Voorbeeld in de verte* blijkt hoe belangrijk de internationale situatie is geweest voor het op gang brengen van de werkllekkingen van de Patriottentijd. Deze constatering is ook historiografisch niet zonder betekenis. Het verloop van het debat over Patriottentijd en Betaafse revolutie mag in grote lijnen bekend worden verondersteld. Colenbrander achtte de ontwikkelingen binnen Nederland in hoge mate gedetermineerd door (veranderingen in) de internationale verhoudingen. Zijn visie werd evenwel van meet af aan door andere kenners van het tijdvak in twijfel getrokken, al duurde het tot de verschijning van Geyls *Patriottenbeweging* (1947) voor er een samenhangende conceptie tegenover kwam te staan. Geyl accentueerde het authentiek Nederlandse karakter van het Patriottisme. Dit laatste werd met nog meer nadruk (in een verklaringsschema dat op andere punten overigens sterk van dat van Geyl afweek) geponeerd door C.H.E. de Wit

(1965, 1974, 1978) en in diens voetspoor door Simon Schama (1977).

Hoewel Schulte Nordholt zich duidelijk afzet tegen Colenbrander en zich waarde-rend uitlaat over het 'brede en diepe onderzoek' van De Wit, staat hij in sommige opzichten toch verder van de laatste en dichter bij de eerste dan hij lijkt te willen weten. Natuurlijk verwerpt hij Colenbranders beeld van de strijd tussen prinsgezinden en patriotten als een spel van marionetten gemanipuleerd door buitenlandse gezanten. Maar in zijn afweging van interne en externe determinanten van de gebeurtenissen in de Patriottentijd geeft hij de laatste categorie toch veel meer gewicht dan de afgelopen decennia gebruikelijk is geweest. Een dergelijke herwaardering van de rol van internationaal-politieke factoren bij het verloop van binnenlandse hervormingsprocessen (die hier overigens niet uitdrukkelijk wordt gestipuleerd, maar vooral impliciet in het verhaal besloten ligt), sluit bijvoorbeeld ook aan bij het patroon dat Theda Skocpol schetst in haar recente en zeer belangrijke comparatieve studie *States and Social Revolutions* (Cambridge 1979).

De strijd om de gunst van de publieke opinie in de Republiek in het begin van de jaren 1780 gaf een wisselwerking te zien tussen buitenlands-politieke en binnenlands-politieke standpuntsbepaling en argumentering. (Terzijde valt nog de opmerking te maken dat het lang zou duren voor er weer eens zo'n diepgaande en naar verhouding breed-maatschappelijke discussie zou worden gevoerd over de grondslagen van het buitenlands beleid.) In deze slag om de publieke opinie wist John Adams zijn partij heel handig mee te blazen. Hij bespeelde het publiek en dat ondersteunde zijn streven naar erkenning met een stroom van rekestten aan de overheid. Het dienen van het Amerikaanse belang stond bij hem overigens steeds voorop; partij kiezen in binnenlandse tegenstellingen bleef daaraan ondergeschikt. Zijn oordeel over de patriotten, gegeven na het échec van '87, klinkt ook heel ontvullend: 'They have (...) been the Dupes of Foreign Politics, and their own undigested systems.' (246). Ook hier treft weer die vanzelfsprekende juxtapositie van binnenlandse en buitenlandse factoren.

Omtrent de binnenlandse gang van zaken biedt Schulte Nordholt tal van nieuwe gegevens en komt hij met interessante aperçus.

Een toch al zeer onderhoudend betoog wordt nog verlevendigd door scherp getekende profielen van patriotische protagonisten als Van der Capellen tot de Pol, Johan Luzac en met name François Adriaan van der Kemp, de doopsgezinde

dominee die als een van der zeer weinigen bij de emigratie van '87 de oude wereld ook principieel de rug toekeerde en in de nieuwe een nieuw leven begon. Wat ten slotte bij dit boeiende boek nog een speciale vermelding verdient zijn de twee katernen afbeeldingen van politieke prenten (voorzien van gedetailleerde verklarende onderschriften) die een uitstekende visuele ondersteuning vormen van het verhaal. N.C.F. van Sas

T. van der Meer, S. van Schuppen, S. Veen, *De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913. Uitg. v. Gennep, Amsterdam 1981, prijs f 38,50.*

In hun verantwoording stellen de auteurs dat het standaardwerk van Vliegen de relatie van SDAP met de rest van de arbeidersbeweging en met name met de vakbeweging onderbelicht. Zij behandelen de strijd om invoering van het algemeen kiesrecht als kernthema om zo de groei van de partij tot volwassenheid te illustreren. Duidelijk laten zij uitkomen dat de SDAP twee doelstellingen moest zien te realiseren. De eerste was de vakbeweging te overtuigen van het nut van sociale wetgeving. De tweede was gekoppeld aan de eerste en hield in dat een partij van de arbeidersklasse via het algemeen kiesrecht zich sterk kon maken voor de gewenste sociale wetgeving. Zolang het algemeen kiesrecht niet bevochten was, was men, gelet op het geringe ledental en de onvoldoende electorale achterban, aangewezen op steun van burgerlijke partijen bij herstemmingen.

Pas in 1907 kwam een samenwerking tussen partij en vakbeweging tot stand. J.M. Welcker noemt in haar proefschrift *Heren en arbeiders* de verhouding tussen SDAP en NVV 'een ongemakkelijk bondgenootschap' en dat oordeel wordt in dit boek bevestigd.

In hun slotbeschouwing concluderen de auteurs dat de invoering van het algemeen kiesrecht de politieke strategie van de SDAP op een dood spoor deed komen. Niet zij maar de confessionelen zouden profiteren van het algemeen kiesrecht.

Geldt niet in het algemeen dat elke politieke partij bij het realiseren van haar hoofddoel verzeild raakt in een periode van heroriëntering? Slaat dit b.v. ook niet op de confessionelen na het bereiken van de onderwijspacificatie?

Hoe dit zij, aangevuld met vier bijlagen wordt in dit boek in een heldere stijl de weg van een politieke partij naar volwassenheid getraceerd.

F.R. Kat

Joost Divendal e.a.: *Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en bruggen.* Uitg. de Populier, Amsterdam 1982, prijs f 19,50.

In zijn tienjarig bestaan heeft het politiek cultureel centrum de Populier vooral aandacht geschonken aan maatschappelijke ontwikkelingen die vernieuwing beogen. Discussieavonden, congressen vormden de hoofdmoot van de ontplooidde activiteiten. De in deze bundel opgenomen bijdragen zijn gedeeltelijk reeds elders gepubliceerd maar door hun moeilijke toegankelijkheid terecht in dit verzamelwerk opgenomen. Alle artikelen geven een beeld van de problemen binnen links Nederland.

Harry Poeze behandelt in een artikel 'De Indonesische kwestie 1945-1950 - Sociaal-demokratie in de klem.' Een triestmakende periode van onderschatting van zowel de antikoloniale wereldopinie als de kracht van het onafhankelijkheidsstreven in Indonesië. Tevens werd het probleem zo formalistisch en legalistisch benaderd dat Nederland voortdurend achter de gebeurtenissen aanhuppelde. Een kritischer opstelling van de PVDA-bewindslieden werd volgens Poeze verhinderd door de wens regeringspartij te blijven. Uittreden zou de harde lijn alleen maar erger maken. Drees werd, volgens Poeze, eigenlijk onaangenaam gestoord in zijn versoe-pelen van de Nederlandse klassenverhoudingen. Zijn burgerlijke fatsoensnormen stonden begrip voor het dekolonisatieproces in de weg. Vandaar zijn fiat aan de politionele akties waarvoor de morele schuld in zijn ogen bij de nationalistische leiders lag. Kritische geluiden uit de fractie en groot ledenverlies na beide akties tonen aan dat velen zijn oordeel niet deelden.

Het derde artikel over de roomsrode coalitie als spil van de Nederlandse politieke verhoudingen 1945-1960 van de hand van J.L.J. Bosmans diept de verhouding tussen KVP en PVDA, door Poeze al aange-stipt in zijn bijdrage, verder uit.

Het vierde artikel van Annet Bleich en Max van Weezel over Koude Oorlog, stalinisme en linkse intellectuelen stelt de stalinisering van de West-Europese comm. partijen aan de orde en probeert een antwoord te geven op de vraag waarom communisten en intellectuelen zich lieten staliniseren. Logisch hierop aansluitend laat Ron Leijssen in de volgende bijdrage zien hoe in het zwart-witklimaat van de jaren vijftig voor de vredesbeweging De Derde Weg als beweging van verontruste intellectuelen zonder sociale achterban in Nederland geen ruimte was.

Het laatste artikel over het twintigste congres van de CPSU en de geblokkeerde destalinisatie van de CPN 1956-1958 is

van de hand van Arnold Koper. Door de fouten van Stalin konsekwent te beperken tot 'de laatste jaren van zijn leven' poogde de CPN-leiding de schade te minimaliseren. Bovendien kon de Stalinkritiek zich ook keren tegen de partijleiding zelf en wel speciaal tegen Paul de Groot. Het hele verhaal is een intriest relaas over een weinig verheffende interne strijd binnen een politieke sekte waarin banvloeken als renegaten, scheurmakers en agenten over de tafel vlogen.

Het nut van dit boek ligt in de inventarisatie van de meningen binnen de sociaal-democratie en het communisme in Nederland over een periode van 15 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog.

F.R. Kat

L. Frank van Loo, 'Den Arme gegeven ...'
Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland 1784-1965. Meppel 1981, 277 p., f 38,50.

Herman Nijenhuis, Volksopvoeding tussen elite en massa. Een geschiedenis van de volwasseneneducatie in Nederland. Meppel 1981, 138 p., f 22,50.

De twee hier besproken boeken waren oorspronkelijk opgezet als één geheel, waarbij de ontwikkelingen op het gebied van zowel armenzorg en sociale zekerheid als die op het vlak van volksoopvoeding beschreven zouden worden. Uiteindelijk zijn deze twee zaken toch weer losgekoppeld, zodat er twee boeken ontstonden: één over de materiële voorzieningen binnen de sociale politiek, van de hand van Van Loo, en een tweede, van Nijenhuis, over de sociaal-culturele component.

Van Loo's boek heeft een handboekkarakter. Het staat boordevol feiten over de sociaal-economische ontwikkeling, over wie de armen waren, welke maatregelen en mogelijkheden de armenzorg had, enz. De strakke ordening van het boek maakt het de lezer mogelijk om het trefzeker te hanteren. Van Loo deelt het door hem behandelde tijdvak in vier periodes in, te weten 1784-1854 en 1854-1912, beide betiteld als 'Armoede en Armenzorg', vervolgens 1912-1945 ('Armoede en Maatschappelijk Hulpbetoon') en tenslotte 1945-1965 ('Armoede en Sociale Politiek').

Per periode wordt eerst een overzicht gegeven van de sociaal-economische ontwikkelingen, vervolgens wordt geprobeerd na te gaan wie de armen waren. Daarna komt aan de orde wat er voor hen gedaan werd, door te kijken naar wie zich met het probleem bezighielden, welke ideeën er over de sociale kwestie bestonden, wat voor wetgeving tot stand kwam, welke

instellingen zich op dit terrein bewogen en welke methoden gehanteerd werden (bedeling, huisbezoek, 'verpleging' en dergelijke). Door deze strak volgehouden indeling (en door de samenvattingen per periode) is het makkelijk de weg te vinden in de overvloed aan gegevens en wordt het ook mogelijk de wat taaiere gedeeltes (over institutionele ontwikkelingen bv.) over te slaan, waar ze niet direct nodig zijn.

Overigens vormt die rijkdom aan informatie juist de aantrekkelijkheid van het boek, waarbij met name de periode aan het eind van de 19e eeuw, als 'armenzorg' tot 'sociale politiek' gaat worden, interessant is. Er komt economische 'ruimte' om maatregelen te nemen en ook ideologisch treden verschuiven op. Armoede wordt niet meer als natuurgegeven en tevens minder als eigen schuld gezien, maar meer als gevolg van economisch aanwijsbare oorzaken.

In deze tijd komt ook een economische motivering voor de opbouw van sociale voorzieningen (behoud van arbeidspotentieel), die leidt tot een scherper onderscheid tussen 'bruikbare' en 'onbruikbare' armen. Naast armenzorg uit ethische en politieke impulsen komt werklozenzorg, gericht op tijdelijk werkloze, valide arbeiders. Na 1945 wordt in de verzorgingsstaat het recht van eenieder op sociale zekerheid gewaarborgd. Behalve ethische motieven spelen ook economische een rol, waarbij de nieuwe economische rechtvaardiging voor sociale maatregelen niet zozeer gericht was op het in stand houden van een kwalitatief hoogwaardig arbeidspotentieel, maar veel meer Keynesiaans gericht was op het bevorderen van de consumptie (door wie dan ook). Twijfels aan dit economische model en de nooit verdwenen verschillen in regelingen tussen 'bruikbaren' en 'onbruikbaren', leiden m.i. tot een opleven van dit debat in de vorm van 'actieven' versus 'inactieven'. Deze parallel trekt Van Loo zelf niet (hij eindigt in 1965), hoewel hij het hele boek door wijst op de mate waarin uitbreiding van sociale wetgeving afhankelijk is van de economische mogelijkheden van het moment. Vandaar ook de relatief ruimhartige opzet van na WO II.

Over het ontstaan van het 'woud van gesubsidieerde welzijnsinstellingen' gaat het boek van Nijenhuis. Dit is heel anders van opzet dan dat van Van Loo. Nijenhuis geeft minder gegevens en gaat veel meer essayistisch te werk. De rechtvaardiging daarvoor zoekt hij in de aard van zijn onderwerp. Het resultaat is gemengd: aardige stukken worden afgewisseld met verbrokkelde beschrijvingen van allerlei aanzetten tot allerlei soorten van volksoopvoeding. De periode-indeling is dezelfde als bij Van Loo. Het startpunt 1784 valt

samen met de oprichting van de 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'. Verder blijft deze periode wat rommelig.

Van de periode 1854-1914 weet Nijenhuis meer te maken, omdat er ook meer activiteiten zijn. Eigenlijk biedt echter alleen de beschrijving van het Toynbeewerk ('Ons Huis') meer dan een vluchtige karakterisering. Andere volksoopvoedings-activiteiten blijven weer sprokkelwerk.

In het hoofdstuk over 1914-1945 worden op een aardige manier het Instituut voor Arbeiders Ontwikkeling, de volkshuizen en de volkshogeschoolbeweging behandeld. De verschillen in doelstelling, doelgroep en aanpak tussen de verschillende richtingen en werksoorten worden uitgelegd, evenals de overeenkomst tussen deze soorten van werk: het gemeenschapsidee, en de pogingen om een nieuwe mens en een nieuwe samenleving te creëren.

Nijenhuis ziet hier een tweedelig optreden tussen opvoeding (sterk normatief) en ontwikkeling (veel meer cognitief), een tegenstelling die in het huidige veld m.i. nog terug te vinden valt in de controverse tussen 'vormingswerk' en 'onderwijs'. Nijenhuis laat zich daarover niet uit: zijn laatste hoofdstuk start met de 'vernieuwings-opvoeders' (zoals Van der Leeuw en Banning) van na '45, die gezien kunnen worden als uitlopers van het vooroorlogse gemeenschapsstreven. Verder lijkt er voor Nijenhuis tot zijn eindpunt 1965 niet veel meer gebeurd te zijn dan een uitbreiding van professionalisering en het begin van andragologie. Nijenhuis neemt hier weinig afstand, terwijl toch nog steeds hetzelfde probleem aanwezig lijkt, dat hij zelf signaleert voor een vroegere tijd: 'Toch kan een constante in het volksonwikkelingswerk aangegeven worden: ontwikkeling ging "van boven naar beneden"; zij die meer kennis en inzicht hadden probeerden deze over te dragen op personen met minder geestelijke bagage en hun daarbij hun "betere" inzichten bij te brengen. We hoeven hierbij geen onderscheid te maken tussen bij voorbeeld socialistische en katholieke intellectuelen. De weg leidde bij beide in één richting: van boven naar beneden.' (p. 26)

E. Jonker

Herman de Liagre Böhl, Jan Nekkers en Laurens Slot (red.), Nederland industrialiseert! Politieke en ideologische strijd rondom het naoorlogse industrialisatiebeleid 1945-1955. Socialistiese Uitgeverij, Nijmegen 1981 (SUN 165), 376 blz. f 34,50.

Anders dan de titel aangeeft behandelt dit boek niet alleen de omstreeks 1946 ontstane politieke en ideologische strijd rondom het industrialisatiebeleid, maar ook de fel-

le controversen in Nederland in de jaren 1945-'47 over kwesties als pansocialisme, socialisatie en economische ordening. Het onderzoek voor deze publicatie is verricht door een uit 18 personen bestaande doctoraal werkgroep 'Industrialisatie' van de Subfaculteit Algemene Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. De redactie heeft zich niet beperkt tot hun bundelen van de circa 20 rapporten van de werkgroep, maar heeft, zo te zien, zelf het boek geschreven. Wat dikwijls het lezen van een publikatie, gebaseerd op 'teamwork' zo onverkwikkelijk maakt, namelijk inhoudelijke verbroekeling en grote verschillen in stijl en opbouw van de bijdragen, ontbreekt hier vrijwel geheel: het boek gaat uit van duidelijke centrale probleemstellingen, het is overzichtelijk opgebouwd, heeft een heldere betoogtrant en is in prima stijl geschreven.

Het eerste deel, getiteld 'De nederlaag van het plansocialisme 1945-1950', is veruit het belangrijkste gedeelte van het boek en behandelt het stuklopen van het naoorlogse vernieuwingsstreven aan de hand van gevoerde discussies en genomen beslissingen in parlement en politieke partijen. De delen twee en drie zijn 'case-studies', respectievelijk over de politieke en ideologische strijd die van 1946-1949 op het ministerie van Economische Zaken aanzien van de industrialisatie uitgevochten werd, en over de pogingen, o.a. vanuit het speciaal daartoe opgerichte ministerie van Maatschappelijk Werk, tot 'Het "industrierijp" maken van de bevolking' in de jaren '50-'55.

Deze laatste twee delen vind ik de beste. In deel twee wordt op fascinerende wijze beschreven, hoe al vanaf medio 1946, toen de PvdA-minister van Economische Zaken, Hein Vos, plaats moest maken voor de KVP'er G.W.M. Huysmans, de voorwaarden geschapen werden voor een industrialisatiebeleid dat in 1949 door minister Van den Brink in praktijk gebracht werd. De auteurs hebben hiervoor mede gebruik kunnen maken van diverse archieven, o.a. dat van Economische Zaken.

In deel 3 wordt, eveneens met behulp van archiefmateriaal, o.a. dat van Maatschappelijk Werk, beschreven hoe men vanuit dit laatste ministerie gepoogd heeft via het beïnvloeden van vrouwen, de werkende bevolking aan te passen aan de industriële omstandigheden. Ook is beschreven hoe in de vakopleidingen voor jongens de 'disciplinerings-functie' een belangrijke rol ging spelen.

Ik geloof dat een leraar bij het behandelen van Nederland in de periode 1945-'60 veel concrete aanknopingspunten in deze laatste twee delen kan vinden van toen

bestaande ideologieën en mentaliteiten. Anders kijk ik tegen deel 1 van dit boek aan, het deel waarin de grote lijnen van het vastgelopen vernieuwingsstreven aan de orde komen. Met name de conclusies van dit deel, die betrekking hebben op de houding van de politieke leiders van de PvdA in de periode 1945-'50, zijn m.i. zo eenzijdig dat zij meer gebaseerd lijken te zijn op de politieke stellingname van de auteurs dan dat zij door zorgvuldige afweging van alle relevante factoren tot stand gekomen zijn.

Ongetwijfeld is het oordeel van de schrijvers juist, dat de PvdA door haar socialistische vernieuwingsidealen als plansocialisme en socialisatie prijs te geven, bijgedragen heeft tot herstel, ja zelfs tot versteviging van het kapitalisme in Nederland (zij het natuurlijk niet in zijn 19e eeuwse vorm), maar als 't gaat om een verklaring voor deze opstelling leggen zij zeer eenzijdig de nadruk op de begeerte van de socialistische leiders hun machtsposities te handhaven (pp. 124, 125). Zelfs het succes van een keynesiaanse politiek van de rooms-rode coalitie legitimeert voor de schrijvers regeringsdeelname door PvdA-kopstukken niet. Want, zo stellen zij in hun conclusies, ook in conservatieve kringen stuitte het keynesianisme van met name Drees en Lefstinck nauwelijks op echte weerstand (p. 122). Dus was er ook zonder de PvdA in de regering een keynesiaanse overheidspolitiek mogelijk geweest. In feite, zo volgt uit de conclusies van deel 1, heeft de PvdA haar idealen prijs gegeven zonder er iets voor terug te krijgen, behalve dan de door de leiders zo begeerde ministerszetels.

Deze visie is eenzijdig ten eerste omdat het zeer de vraag is of buiten de PvdA om zo vlot een keynesiaans beleid van de grond gekomen was (de schrijvers laten zelf – in tegenstelling tot hun eigen conclusies – op pp. 117 en 118 zien dat op wezenlijke punten van keynesiaanse politiek – begrotingspolitiek en sociale verzekering – er felle oppositie van de kant van CHU, ARP en PvdA/VVD tegen het rooms-rode bewind bestond!). In de tweede plaats: ook de 'rank and file' van de PvdA stond niet als één man achter socialisering en ordening als op korte termijn te realiseren programapunten. Ook dat laten de schrijvers in een op zichzelf staande passage op p. 125 zien door te zeggen dat eigenlijk alleen het 'Sociaal-Democratisch Centrum' voor deze idealen opkwam.

Uit de voetnoten en de titels van de deelrapporten van de werkgroep krijg ik de indruk, dat het onderzoek voor deel 1 minder diepgaand geweest is dan bij de andere delen. Ik hoop maar, dat de eenzijdigheid van het eerste deel leraren er niet van

weerhoudt kennis te nemen van de voor het onderwijs bruikbare delen twee en drie.

Bas van Dongen.

School en didactiek

Midas Dekkers, *Het Walvismeer*. Meulenhoff/Greenpeace, Amsterdam 1982, f 14,50.

In één van de vorige nummers van 'Kleio' werd de lezer geattendeerd op een tentoonstelling van de resultaten van opgravingen op Spitsbergen in het Noordelijk Scheepvaartmuseum in Groningen: 'Smeerenburg, Holland op z'n koudst'. Op deze tentoonstelling sluit goed aan het kinderboek 'Het Walvismeer', geschreven door de bioloog Midas Dekkers.

Hoofdpersoon in het boek is de veertienjarige Menno Buunders, die in de zomervacantie met zijn broer Adriaan, een archeoloog, mee mag op expeditie naar Spitsbergen. Een oud vrachtschip zet hen af op de kust van een eiland, waarna ze zich installeren, eerst in een tentje, daarna in de restanten van een oude nederzetting van Noorse walvisjagers. Broer Adriaan, die zelf actief geweest is bij acties van 'Greenpeace', heeft de opdracht om terreinverkenningen te doen voor latere onderzoeken.

Met zijn beiden beleven ze allerlei avonturen. Ze ontmoeten een eerst wat vijandige Eskimo. Op een dag komt een echte walvis in zicht, zodat Menno ook eens 'Val Val' kan roepen. Als ze in een bootje de zee opgaan, blijken er meer belangstellenden voor deze walvis te zijn. Een privé-walvisjager doodt het dier, ondanks de pogingen van Menno en Adriaan het te redden.

Aangespoeld op een eiland vinden Menno en Adriaan allerlei sporen van vroegere bezoekers/bewoners. Een plank van een kruis, geraamtes van omgekomen mensen en ... zelfs een logboek uit de zeventiende eeuw.

'Het Walvismeer' is een spannend jeugdboek, waarin centraal staat hoe een jongen van veertien jaar zich gaat inzetten voor het behoud van een bedreigde diersoort. Die thematiek én de spanning vergoeden een aantal ongeloofwaardige passages in het boek. Het is geschreven op een wat ouderwetse manier: zwart-wit. De piraat-walvisjager is slecht en aan de drank; de 'Greenpeace'-mensen zijn moedig en onverschrokken!

Hoewel de doelstelling 'aandacht voor behoud van de walvis' centraal staat, is 'Het Walvismeer' ook een boek dat van belang is door de historische aspecten, die erin zitten: de informatie over de zeventiende eeuwse walvisvaart en over de over-

blijfselen daarvan in deze tijd. Heden en verleden in een boeiende en goed door-dachte wisselwerking, zeker voor jonge lezers. Daarom is dit boek van harte aan te bevelen voor het documentatiecentrum van een basisschool of voor de schoolbibliotheek voor de onderbouw van een voortgezet onderwijs-school.

Cees van der Kooij

P. Knudsen, *Een regen van steen. Ploegsma*, Amsterdam 1982¹, 188 pag. f 18,90, vertaling: H. Kernkamp-Biegel.

'Een regen van steen' van de Deense kinderboekenschrijver P. Knudsen speelt zich af in Italië vlak vóór en tijdens de uitbarsting van de Vesuvius in 79 na Christus. Het boek bevat een groot aantal wetenswaardigheden op het gebied van het dagelijks leven van de Romeinen: over het vervoer, het wonen, het werken en de vrije tijd. Dit alles met de nadruk op het leven in Pompeji vlak voor de ondergang van deze stad.

Al die informatieve gegevens zijn op een goede manier verwerkt in een verhaal over twee vrienden Marcellus en Catullus, die op weg zijn naar Rome, maar in Pompeji allerlei avonturen beleven. Zij komen op het spoor van intriges rondom een beroemde wagenrenner. En zij maken de ellende mee, die de Vesuvius uitstortte over ssad en bewoners, al wisten ze de vulkaanuitbarsting wel te overleven.

Het boek is redelijk onderhoudend en voldoende informatief. Het komt het best tot zijn recht als de lezer al het één en ander over de Romeinen weet. Veel zaken worden noch in de tekst, noch in een toelichting op de tekst uitgewerkt. Het verdient zeker een plaats in de schoolbibliotheek voor het voortgezet onderwijs; gelet op de gewenste voorkennis zal het boek minder goed functioneren in een documentatiecentrum van een basisschool.

Merkwaardig is, dat (ook) in dit boek Romeinen stijfbeugels gebruiken . . . Het wordt tijd dat eens iemand het boek 'De allereerste . . .' gaat samenstellen, waarin terug te vinden is, wanneer voor het eerst zo'n stijfbeugel in gebruik kwam, maar ook het eerste ijsje, de eerste vulpen en ga zo maar door. Wie geïnteresseerd is in een verhalend boek over het Romeinse leven in de eerste eeuw na Christus doet er goed aan eerst te kijken of het boek al niet in de bibliotheek aanwezig is. In 1964 verscheen hetzelfde boek onder de titel 'De ondergang van Pompeji' in een wat steviger uitvoering en met enige situatietekeningen in de tienerboekenreeks van dezelfde uitgeverij. Eigenlijk dekken beide titels niet goed de lading. Hoewel er voortdurend in het boek vooraankondigingen

zijn, komt de uitbarsting van de Vesuvius pas aan de orde in hoofdstuk zeventien. Een titel verwijzend naar het leven in Pompeji aan de vooravond van de ondergang van de stad zou de lading beter dekken, ook al gaat dan ten slotte – ook in het boek – Pompeji aan een regen van steen (alleen maar steen?) ten onder.

Cees van der Kooij

Johan K. de Vree (red.), *Oorlog en vrede, ontstaan, dynamiek en beheersing van geweld*. Samson, Alphen aan den Rijn/Brussel 1982, 272 blz., f 39,75.

Het begin van dit boek wekt direkt agressie. Deze lezer althans houdt er niet van aldus te worden toegesproken: 'Dat stelt, aan u, lezer, onvermijdelijk zekere eisen, hoe eenvoudig de bundel zelf ook is geschreven.' (11). Pas gaandeweg groeide bij de lektuur de waardering voor wat deze bundel biedt: geen evangelie van de vrede, maar stukken geschreven vanuit een wel-dadige, wetenschappelijk distantie.

Theorieën over oorlogsoorzaken worden in kaart gebracht door Van der Dennen. Individuele en kollektieve processen die tot agressie en oorlog leiden, worden gesystematiseerd in bijdragen van De Vree en Rood. Falger ontmythologiseert in zijn 'geweld: een natuurverschijnsel?' de reputatie van de mens als enig wezen dat tegen soortgenoten dodelijk geweld gebruikt: oorlog/agressie kán ooit een positieve factor zijn geweest in de menselijke evolutie. Het succes van kollektief agressief gedrag, zo stelt Falger, produceert de staat (84). Ontmythologisering en distantie zijn in het algemeen de kenmerken van deze stukken van een nieuwe generatie polemologen: mij troffen vooral de bijdrage van Koen Koch over de (on)mogelijkheden van geweldloos verzet in de moderne staat, het historisch overzicht over de toenemende oorlogskapaciteit van staten (Pijpers), het artikel over wapens en strategie vanaf de Eerste Wereldoorlog tot nu toe (Houweling/Siccama) en een realistische evaluatie van de Koude Oorlog (De Vree/Lieshout).

Direkt overdraagbaar voor het geschiedenisonderwijs zullen maar enkele inzichten zijn. Maar de lektuur van deze bundel kan de leraar-historicus besmetten met een nuchterheid die niet zal misstaan in lessen over de problemen van oorlog en vrede.

Anton J.L. van Hooff

Maxime Rodinson, *Mohammed*. Wereldvenster/Standdaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Bussum/Antwerpen 1982 (1961), 346 pp.

Met recht heeft Wereldvenster als een van de eerste uitgaven in zijn Nabije Oostenreeks de bekende Mohammed-biografie van Rodinson (uit 1961) nu in het Nederlands uitgebracht. Een dergelijke biografie was in ons land nog niet beschikbaar. Rodinson, niet-gelovige jood en ongebonden marxist heeft zijn kijk op de stichter van de Islam nogal eens moeten verdedigen: tegen gelovigen die hem te oneerbiedig of sceptisch vonden en tegen ongelovigen en christenen die de Islam liever wat ongunstiger beschreven zagen. Rodinson, groot kenner van het Nabije Oosten dat hem fascineert, heeft met zijn *Mohammed* een boek willen schrijven, dat niet zozeer nieuwe feiten aan het licht brengt, maar eerder die feiten verklaart en wel in een leesbaar verhaal voor een groot publiek. In deze opzet is hij goed geslaagd: in een zeer leesbare tekst komen de wereld vóór Mohammed, het milieu (historisch, geografisch en sociaal) en de persoon van de schepper van deze wereldgodsdienst tot leven. De schrijver laat zich daarbij kennen als een man met grote sympathie en begrip voor deze religie; hij maakt de door Mohammed ontvangen openbaring begrijpelijk uit tal van factoren, zonder haar weg te verklaren. Het samenspel tussen structurele en individuele omstandigheden wordt duidelijk, terwijl men, met R., zich blijft verbazen over de levensloop en triomf van deze oorspronkelijk weinig belovende zonderlinge man, over de poëtische taal van de Koran die te danken is aan een niet erg welbespraakt ziener. Ook wordt duidelijk van hoeveel toevalligheden het slagen van Mohammed in zijn religieuze en politieke rol afhankelijk is geweest.

De sociale en politieke relaties in Mekka en bij de bedoeïenen, de invloed van de Koeraisj, de strijd tussen Medina en Mekka en de uiteindelijke zege van de islamieten worden verhaald, waarbij ook de spanning aan de orde komt tussen Mohammeds schoonzoon Ali en de eerste kaliefen: voorbode van de latere tegenstellingen tussen Soennieten en Sji-ieten. In het Aanhangsel ('Van Mohammed tot de politieke islam van nu') komen deze verschillen nog eens aan de orde; het werd geschreven met oog op recente ontwikkelingen o.a. in Iran.

Het laatste hoofdstuk van de oorspronkelijke biografie behandelt onder de titel *Overwinning op de dood* de rol van Mohammed's (krachtige) opvolgers in de expansie van de islam, waarbij de erfenis van de profeet in politiek en ideologisch opzicht (voor R. spelen alle godsdiensten de rol van ideologie) een belangrijke, maar zeker niet de enige faktor van betekenis was. Het meest direkt is daarin de rol van Mohammed's ideeën: voor miljoen-

nen eenvoudigen van geest, van Filippijnen tot Rotterdam, is de Koran de enige toegang tot een enigszins verheven gedachtenwereld. Deze beïnvloedt in vele opzichten het leven, ook al is, volgens R., de Islam voor velen van haar aanhangers meer een kulturele dan een godsdienstige gemeenschap. In dit hoofdstuk wordt het volksgeloof geïllustreerd door verschillende legenden en aan Mohammed toegeschreven wonderen en eigenschappen. Kritiek op de Profeet wordt nauwelijks of geheel niet verdragen, zoals een Europese hoogleraar ervoer die op een kongres middeleeuwse christelijke beledigingen aan het adres van Mohammed citeerde – het werd een incident.

Rodinson's *Mohammed* is voor de meeste scholieren waarschijnlijk wat moeilijk te lezen, maar voor iedere leraar die met de Islam bezig is verplichte lektuur.

Jan Schipper

Afrika im Geschichtsunterricht europäischer Länder. Von der Kolonialgeschichte zur Geschichte der Dritten Welt. Herausgegeben von Walter Fürnrohr im Auftrag der Internationalen Gesellschaft für Geschichtsdidaktik. Minerva Publikation, München 1982, 236 blz. Ca f 40,—.

In deze bundel zijn de bijdragen ('referaten') verzameld van de deelnemers aan het 3e 'internationale gesprek van geschiedenisdidactici' van 1980 in het zuidduitse Tutzing (d.w.z. in de daar gelegen 'Akademie für politische Bildung') over het thema 'Die Dritte Welt im Geschichtsunterricht'. Aangezien dit thema te overweldigend bleek, heeft men zich beperkt tot Afrika, een onderwerp dat, gezien alles wat hier aan problemen en perspectieven is opgerakeld, op zich zelf al overstelpend genoeg is. De vier verhandelingen van meer algemene en theoretische aard in het 1e deel ('Von der Kolonialgeschichte zur Geschichte der Dritten Welt') maken wel duidelijk hoe grondig onze visie op Afrika in de ca. honderd jaren na het begin van de imperialistische stormloop op dit continent is veranderd (zeer belangrijk is m.i. het betoog van de bij uitstek deskundige Albertini over de problematiek van de 'onderontwikkeling' i.v.m. de koloniale en postkoloniale situatie).

Het 2e deel brengt de bijdragen van een aantal didactici uit landen met een koloniaal verleden en uit landen zonder een dergelijke voorgeschiedenis (inclusief de Oostbloklanden Polen en Hongarije) over de rol van Afrika in hun geschiedenisonderwijs en in de historische schoolboeken. Bijzonder interessant vond ik zelf de uitvoerige beschrijving door Raphael de

Keyser van de behandeling van de Belgische Kongo in de Belgische schoolboeken van deze eeuw. Fontaine heeft in zijn bijdrage terecht verwezen naar de artikelen van J. Schipper in de 20e jaargang van Kleio (1979) en naar de problematiek van onze huidige 'multiraciale' samenleving. De 'Anregungen für die Praxis' van voorzitter en 'uitgever' Fürnrohr zijn belangwekkend, maar lossen uiteraard de overweldigende problemen van dit thema voor de modale docent niet op. De 'Auswahlbibliographie' geeft helaas alleen Duitse titels. Ter conclusie: een belangwekkende bundel, die aan de leraar 'in het veld' echter ook wel wat duizelingwekkend kan voorkomen.

E.M. Janssen rio

Cathy Porter, Alexandra Kollontai. Een biografie. Wereldvenster, Bussum 1982, 448 blz., prijs f 49,50.

Vier jaar na het verschijnen van de memoires van Emma Goldman is nu deze Engelse biografie over Alexandra Kollontai in een Nederlandse vertaling op de markt gekomen. De boeken lenen zich om met elkaar vergeleken te worden. Beide dames waren tijd- en landgenoten van elkaar. Beide waren radicaal-feministisch en beide verkeerden rond 1900 in de cosmopolitische, polyglotte internationale revolutionaire beweging. Goldman heeft dan al het anarchisme omhelst, Kollontai wordt lid van de Duitse sociaal-democratie en zal na een mensjewistische periode vanaf 1914 tot de bolsjewieken gaan behoren.

Net als Rosa Luxemburg heeft ze vaak kritiek op Lenin. Bij de discussie over het Duitse ultimatum in begin 1918 stelt ze zich b.v. op achter Bocharin. Intussen is ze dan al volkscommissaris voor sociale zaken in de nieuwe regering.

Duidelijk laat Porter uitkomen dat van haar pogingen om iets te doen aan de verbetering van de positie van de vrouw in het nieuwe Rusland weinig terecht komt tijdens het oorlogscommunisme. Enerzijds door het onbegrip van de nog volledig in feodale verhoudingen levende Russische vrouw – die ze nu pas eigenlijk voor het eerst echt ziet – en door de onwil van haar bolsjewistische kameraden die vinden dat er in een burgeroorlog andere prioriteiten gesteld dienen te worden dan bevordering van vrouwenbelangen. Haar verhouding met de intellectueel onderontwikkelde matroos Dybenko verzwakt haar positie nog verder.

Doorslaggevend is echter haar toonaangevende rol in de Arbeidersoppositie en haar afwijzen van de NEP. In 1920 had ze nog tegen Emma Goldman in Moskou gezegd

dat er 'enkele grauwe plekken waren op ons fraaie revolutionaire schilderij'. In 1922 weet ze dat er van het ideaal weinig terecht gekomen is: de partij is beroofd van haar rode bloedlichaampjes, de arbeidersklasse en haar matroos slaat 'contrarevolutionaire' verzet neer. Ze wordt weggepromoveerd naar diplomatieke buitenposten: ambassadrice in Noorwegen en Mexico. Triest is haar opmerking in 1929 'ik heb mijn beginselen opgeborgen in een hoekje van mijn geweten en ik voer de politiek die mij gedictieerd wordt zo goed mogelijk uit' (blz. 380, 381).

Duidelijk beschrijft Cathy Porter hoe ze door keihard te werken haar zorgen over de verslechterende situatie in Rusland pogde te vergeten. Misschien is de euforie van 1917 voor haar zo levensbepalend geweest dat ze tegen beter weten in haar land tot op hoge leeftijd heeft gediend. In ieder geval heeft haar aanwezigheid in het buitenland haar in de jaren dertig gered van het lot van talloze mede-bolsjewieken.

Dit is een uitstekende, vlot leesbare biografie. Gelukkig is in dit boek ook een chronologie opgenomen die helaas ontbrak in de memoires van Emma Goldman. Een register en foto's sluiten deze waardevolle levensbeschrijving af.

F.R. Kat

Historische Stedenatlas van Nederland, onder redactie van G. van Herwijnen, C. van de Kieft, J.C. Visser, J.G. Wegner.

Aflevering 1: Haarlem, tekst B.M.J. Speet; kaarten Th. Rothfus.

Aflevering 2: Amersfoort, tekst B.M.J. Speet; kaarten Th. Rothfus.

Delftse Universitaire Pers 1982, resp. 39 en 27 blz., + 2 losse kaarten. f 24,75 per stuk; door leden van de VGN ook te bestellen bij de T.H., Afd. Bouwkunde, t.a.v. Ir. J.G. Wegner, Postbus 5043, 2600 GA Delft à f 18,50 per stuk (excl. verzendkosten).

Als het gebruikelijk was om bij recensies typografisch uitdrukking te geven aan enthousiasme, had de lezer hier een artikel in hoofdletters te zien gekregen. Het is dus duidelijk dat ik deze eerste twee afleveringen van de Historische Stedenatlas van Nederland een uitzonderlijk mooie en waardevolle uitgave vind, die men zich bovendien kan aanschaffen voor de prijs van een modale pocketuitgave. Zodoende kan deze atlas, die in wetenschappelijke zin m.i. baanbrekend is, meer zijn dan een uitsluitend wetenschappelijke aangelegenheid. In schoolbibliotheken mag zij, dat wil ik meteen zeggen, eigenlijk niet ontbreken, en dat geldt uiteraard in het bijzonder voor de behandelde steden. Het

aantal hiervan zal overigens jaarlijks met twee worden uitgebreid (op de nominatie staat tot mijn tevredenheid Rotterdam, en uiteraard Amsterdam), en het valt dus alleen maar innig te hopen dat dit project niet het slachtoffer zal worden van de bezuinigingstornado; het is nl. een coproductie van de vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en van de vakgroep Geschiedenis van de Afdeling Bouwkunde aan de Technische Hogeschool te Delft, welke laatste instantie momenteel (februari 1983) in groot gevaar verkeert.

Afgezien van het wetenschappelijke belang van deze uitgave en van de voortreffelijke druktechnische verzorging (in groot-folio-formaat, ca 42 x 30 cm.) is de presentatie in didactische opzicht even interessant als doelmatig. Op een grote, los bij gevoegde overzichtskaart, die is gebaseerd op het kadastrale minuutplan van ca. 1834 (voor Haarlem, voor Amersfoort van 1824) is de structuur en de bebouwing van de stad zodanig aangegeven, dat men gemakkelijk alle gegevens kan vergelijken met de toestand van vóór en na 1560. Deze laatste datum is aangehouden vanwege de stadsplattegronden van het kartografisch genie Jacob van Deventer, die in opdracht van Philips II talloze steden in de Nederlanden in kaart bracht; bovendien was in die tijd, zoals de inleiding van deze atlassen mededeelt, de middeleeuwse stadsontwikkeling afgesloten en stond men 'aan de vooravond van de laat-zestiende-eeuwse en zeventiende-eeuwse stadsuitbreidingen en van de introductie van nieuwe vormen van vestingbouw'. Een extra attractie is overigens een los bijgevoegde, transparante kaart op grond van het 19e eeuwse kadastrale minuutplan, die men over de afgedrukte stadsplattegrond van J. van Deventer kan leggen, om te constateren hoe nauwkeurig deze zijn werk heeft gedaan.

De overvloed van informatie, die deze atlassen bieden, is zodanig gepresenteerd dat deze veelheid geenszins verwarrend of ontmoedigend werkt, maar dat men zich snel en betrekkelijk gemakkelijk oriënteert m.b.t. de geschiedenis van deze steden vanaf hun ontstaan tot aan de vroege 19e eeuw (dus de tijd dat de ingrijpende ontwikkelingen het stadsbeeld nog niet drastisch veranderd en – meestal – bedorven hadden). Dit geldt speciaal voor de inleidende beschrijving van de stadsgechiedenis door drs. Speet en voor de uitvoerige 'legende' bij de algemene overzichtskaart (gespecificeerd naar openbare gebouwen, verdedigingswerken en molens, geestelijke instellingen en liefdadigheidsinstellingen, resp. volgens de letters A t/m D). Een 'geofysische kaart' situeert de steden in het hen omringende land-

schap, evenals de topografische kaart van ca. 1850; een dubbelzijdige kaart geeft, in het geval van Haarlem, de straatnamen van ca. 1425 te lezen, terwijl ook nog een negentiende-eeuwse stadsplattegrond is afgedrukt, alsmede een kaart van de zestiende-eeuwse wijkindeling.

Met zijn inleidende beschrijving van de ontwikkelingen in het stadsbeeld van deze twee steden heeft Speet een indrukwekkende prestatie geleverd, door zich enerzijds zo grondig te oriënteren in de geschiedenis van deze steden en anderzijds de vele gezichtspunten en gegevens zodanig te beschrijven, dat de lezer niet verpletterd of verveeld wordt door deze overvloed aan informatie. Wie deze tekst leest komt overigens niet alleen veel te weten over de geschiedenis van de steden in kwestie, maar krijgt bovendien zicht op de zich hierin weerspiegelende landsgechiedenis en op menig element van cultuurhistorische betekenis.

Wat mij b.v. opviel is dat voor Haarlem een eerste 'eeuw van bloei' (8-9) wordt vastgesteld voor de periode 1350-1450, in tegenstelling tot het sombere beeld dat b.v. de nieuwe A.G.N. van deze periode, tamelijk terloops, constateert ('De tweede helft van de 14de eeuw moet dus in de gehele Nederlanden een tijd zijn geweest van bevolkingsafname, daling van de agrarische en industriële produktie en vermindering van de afzetmogelijkheden in binnen- en buitenland'; dl. 4,59). Een 'eeuw van verval' zet voor Haarlem daarentegen in 1450 in (tot 1580); van de ca. 2500 huizen stonden er in 1494 bijna 500 leeg, en nadat de stad in 1573 is ingenomen, worden in 1576 bij een brand nog eens een 450 huizen in de as gelegd (p.11). De 17e eeuw brengt een geweldige opbloei, die zich o.a. weerspiegelt in de bevolkingstoename, in een grote stadsuitleg en in een volbouwen van de stad, met gebruikmaking van de ruimte die door de afbraak van de kloosters werd geschapen (p.13). In deze stadsgeschiedenis vindt men enerzijds de grote betekenis en de menigte van kloosters en geestelijke instellingen terug en anderzijds de evenredige opruiming die de Hervorming – als een in dit opzicht onmiskenbaar revolutionaire beweging – hieronder heeft gehouden. Een terloopse opmerking als deze: 'Vrijwel nergens is een achtertuintje of een stukje groen te zien en van vele woonblokken staan de huizen rug aan rug' (p.13) t.a.v. het 17e eeuwse Haarlem, geeft overigens enerzijds een opvallend contrast te zien met de middeleeuwse toestand, toen 'boomgaarden en weilanden binnen de stad geen zeldzaamheid waren' (p.7) en roept anderzijds een vergelijking op met de beruchte woningtoestanden van de 'in-

dustriële revolutie' en met name het Engeland van de vorige – en vaak nog onze – eeuw. Het economische verval dat wij met de 18e eeuw in Nederland verbinden, weerspiegelt zich trouwens duidelijk in de stadsgeschiedenis en de bevolkingsontwikkeling van Haarlem: 'Tussen 1622 en 1795 daalde het inwonertal van 39.445 tot 21.227 zielen' (p.16).

De ontwikkeling van het stadje Amersfoort was uiteraard minder representatief voor de Nederlandse – en a fortiori de Hollandse – ontwikkelingen, hoewel ook hier sprake is (in het eerste deel van de inleiding: 'Ontstaan en groei tot 1560') van 'de economische bloei van de veertiende eeuw', die 'tot gevolg had dat de stad uit haar zo juist gereed gekomen verdedigings gordel dreigde te barsten' (p. 7). Ondanks de 17e eeuwse opbloei van de bombazijn- en tabaksnijverheid blijft het bevolkingsaantal en het stadsbeeld van Amersfoort opvallend stationair vanaf de 16e tot in de 19e eeuw – zodat Amersfoort in dit opzicht een merkwaardig tegenbeeld biedt voor Haarlem. De hervorming leidde ook hier tot een zelfde afbraak van kloosters, terwijl men in de 'legende' t.a.v. de verdedigingswerken (B) kan lezen dat men in Amersfoort in de vorige eeuw bijna zo volijverig als in Haarlem de oude stadspoorten heeft gesloopt (met uitzondering van de Kamperbinnenpoort en de door Cuypers gerestaureerde Koppelpoort).

Ik wil niet verder toegeven aan de verleiding om nog meer uit te weiden over deze prachtige uitgave en toch nog eindigen met een woord van kritiek. Wie heeft eigenlijk die barbaarse woordstapelingsbedacht van het 'societeits-college', onder wier auspiciën deze atlas is verschenen: 'Acta collegii historiae urbanae societatis historicorum internationalis'. Het staat op de titelpagina, en schijnt ongeveer te betekenen: 'Internationale Commissie voor Stedengeschiedenis'.

E.M. Janssen Perio

P. Levi, *Atlas van het oude Griekenland*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1982, 239 blz., rijk geïllustreerd, talrijke kaarten, f 69,50.

De maatschappelijke dienstverlening waartoe de universiteit gehouden is, kan gefutilliseerd worden tot het verstrekken van kadotips. Onlangs belde iemand mij op: zijn nichtje zou het gymnasiumdiploma gaan halen en hij wilde als oom eens goed uit de hoek komen. Ik heb hem verzekerd dat hij met Peter Levi's *Atlas van het oude Griekenland* een blijvende plaats in het hart van zijn oomzegsters zou verove-

ren.

De hoofdlijn van het boek is het verhaal van de Griekse geschiedenis, net even voorzien van zulke details en commentaar dat het geheel blijk geeft van een persoonlijke verwerking van het materiaal en niet een mechanisch indikken van handboeken is. Dit historische verhaal is voorzien van tientallen heldere kaarten, sommige van een verrassende thematiek: minerale hulpbronnen, plaatsen met tirannen, herkomst van Olympische winnaars. Verstrooid over het hele boek worden 19 speciale onderwerpen in telkens twee bladzijden behandeld, bijvoorbeeld het orakel van Apollo, het dagelijks leven, de medische wetenschap, de – kortelings ontdekte – Macedonische koningsgraven. Tenslotte heeft het boek ook nog het karakter van archeologische atlas: 26 plaatsen krijgen elk ongeveer een bladzijde van het kloke formaat van dit werk met een tekstje, een plattegrond en afbeeldingen.

Op ieder nivo is de verzorging af: de persoonlijke en toch niet pedante tekst van Levi, de kaarten, de keuze van de thema's, de afbeeldingen, die meer bieden dan het obligate puin en de vazen. Ook de vertaling, een notoir zwak punt bij zulke uitgaven, heeft kwaliteit: het vergelijken van een Grieks dichter met Guido Gezelle heeft vast niet in de Engelse tekst gestaan. Vreemd bij de goede verdietsing van van Aken en de Vries is wel dat we in het verklarende en verwijzende deel worden afgescheept met een lijst van Griekse literatuur in *Engelse* vertaling: ik zou de vertalers aan een bijgewerkte Nederlandse lijst hebben kunnen helpen.

Dit smetje doet geen afbreuk aan mijn totale waardering voor dit werk dat een waardige schakel is in een keten van Elsevier-atlassen: iets om jezelf kado te (laten) doen.

Anton J.L. van Hooff

Prof. Dr. E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*. Elsevier, 1982, prijs f 34,50.

De kostbare kolommen van Kleio vullen met nog een uitgebreide recensie over de derde druk van dit handboek heeft weinig zin. Met inbegrip van het er aan voorafgaande deel '*De Lage Landen van prehistorie tot 1500*' heeft het al de nodige aandacht gekregen. In Kleio, no. 7 van jaargang 1978 is het uitgebreid en lovend besproken door dr. C.A. van Kalveen. Een tweede bespreking kunt U vinden in Kleio, no. 2, jaargang 1979 (blz. 83) van de hand van de heer P. van Hees. Zijn conclusie kan ik onderschrijven.

Het is een uitstekend handboek voor

docenten. Leerlingen die het willen raadplegen in het kader van een scriptie zullen er echter een zware kluit aan hebben.

F.R.Kat

Oud-Bosmans, *Honderd Jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland. 1840-1940. 8e herz. druk, Van Gorcum, Assen 1982, f 55,—.*

Voor iedere leraar Geschiedenis en Staatsinrichting die ernst maakt met de behandeling van onze staatkundige geschiedenis is 'Oud' een begrip en een onmisbare hulp bij de voorbereiding van zijn lessen. Na zijn eerste verschijning in 1946 heb ik het boek met plezier gelezen. O.a. in de kleine letters komen ook veel anekdotische bijzonderheden en citaten voor, die de lectuur verlevendigen. Zo kon ik het sedertdien niet nalaten, bij het weer dichtkurken van een restant tafelwijn te denken aan de in dit boek meegedeelde vergelijking die de oud-Minister van Financiën Vrolik aan de whisttafel bij Koningin Sophie trok met het tweede ministerie-Thorbecke (zie p.63).

Anders dan in het standaardwerk van Van Welderen Rengers heeft Oud, naast de Handelingen ook veelvuldig kranten geraadpleegd. De '*Honderd Jaren*' zijn nog steeds het boek waarnaar men grijpt of waarnaar men de leerlingen moet verwijzen, als het gaat om een globale informatie over de in de titel vermelde periode van onze staatkundige geschiedenis. Het werk beleefde aanvankelijk zes drukken, maar Oud, die in 1968 overleed, heeft helaas nooit gelegenheid gevonden het aan te passen aan veranderde inzichten en nieuw verworven feitenkennis.

In de zevende druk, van 1979, heeft de Nijmeegse historicus Dr. J. Bosmans de laatste vruchten van het historische onderzoek in de tekst verwerkt. Hij herschreef in het licht van de huidige stand van de historiografie menige passage en paste bovendien de stijl en de spelling aan. Van belang is echter vooral dat hij het verhaal voortzette tot op (praktisch) vandaag. De titel van het boek klopt daardoor natuurlijk niet meer, maar is m.i. terecht uit hommage aan de eerste auteur gehandhaafd. Het oude gedeelte (van Oud zelf dus) beslaat, over twintig hoofdstukken verdeeld, 293 bladzijden. Het nieuwe (van Bosmans) zeven hoofdstukken met 128 extra pagina's: dat zijn dan nu de laatste 42 jaren. Bovendien zijn daaraan toegevoegd: een bijlage met de samenstelling in aantallen van de Tweede Kamer resp. van 1918-1940 en van 1945-1981. Tenslotte is er na elf bladzijden personen- en zakenregisters een lijst opgenomen met overzichtsliteratuur.

De hier aangekondigde achtste druk volgde al in 1982. Een bewijs dat er behoefte aan dit boek bestaat. Sedert de vorige druk schijnt er niet zo heel veel veranderd te zijn. Uiteraard is in het laatste hoofdstuk het verhaal vervolgd.

Van pag. 407 af zijn er veertien bladzijden uitgebreid over de kabinetten-Van Agt I en II tot en met De Galan-Halberstadt.

De laatste toevoegingen (en ook de voorlaatste) boeiden mij niet zó als het oorspronkelijk door Oud geschrevene. Het kwam bij mij wat vlak over. Met name het ontbreken van namen en van meer concrete gegevens stoorde mij. Betrekkelijk onbelangrijke details zouden gemist kunnen worden ten behoeve van meer aansprekende bijzonderheden. Zo zou er m.i. wel iets meer in kunnen staan over de tot standkoming van het CDA: toch een klein wonderdje in een land waar men om kleinigheden zo gemakkelijk een afscheiding bewerkt. 'Rooie Piet' wordt wel ergens vermeld, maar juist *niet* als 'vader van het CDA'. Er wordt ergens gezegd: '*Dan is er het probleem van de grondslag van het CDA*', zonder nadere uitleg en met nergens een verwijzing naar de 'Bergrede van Aantjes'. Nergens ook een aanduiding van de rol van Ir. D. de Zeeuw, die als voorzitter van de KVP aanstuurde op een gedeclassificeerde midden-links partij. De naam Van Mierlo, toch voorwaar een kleurrijke figuur, ontbreekt in het hele boek, zowel bij het ontstaan van D '66 als bij de verwisseling van het leiderschap met Jan Terlouw. Over de sterk persoonsgebonden invloeden op de verkiezingen van figuren als dezelfde Terlouw en als Bas de Gaay Fortman geen woord. Niets over de veranderingen in en t.o.v. de CPN na hetgeen vermeld wordt over 1948 (p.336) en 1951 (p.348).

Men zoekt (althans in de registers) tevergeefs naar iets over het vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid; de naam van mevrouw Haars ontbreekt. Van Van Kemnade wordt n.b. niet anders vermeld dan dat de P.v.d.A. hem in 1981 de arena instuurde, alsof er al niet jarenlang een velen uitermate emotionerend midden-schoolproject bestaat! Dan wordt er telkens bij verkiezingsuitslagen vermeld hoeveel zetels een partij won of verloor; waarom er niet even tussen haakjes bij gezegd van hoeveel naar hoeveel; nú moet de geïnteresseerde lezer telkens bladeren om de bijlage op pag. 423 te raadplegen.

De hier geleverde detailcritiek mag geen misverstand wekken. Het is uitermate moeilijk voor een historicus om een boek als dit tot op de dag van verschijnen van een nieuwe druk bij te werken. Uit de overweldigende hoeveelheid materiaal moet hij juist datgene selecteren wat typerend is; en hij staat er nog met zijn neus

bovenop. Het 'boek van Oud' is nog steeds een goed boek. Het ontleent in de achtste druk aan de toevoegingen een additionele waarde voor de lezer. Het blijft een onmisbare hulp voor de leraar.

C. de Ru

Henk van Hoorn, Ton Planken en Fred Verbakel, *Politiek, mensen, macht en mogelijkheden*. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1982 (Boek van de maand, september 1982), 160 pagina's, f 45,—.

In 1958 publiceerde de Amerikaanse politoloog H.D. Lasswell zijn boek *Politics: Who gets what when how?* Dat boek bleek een handzame leidraad bij het bestuderen van politieke processen, want in de politiek gaat het om een machtsstrijd waarin beslist wordt wie wat, wanneer en hoe krijgt.

Het voormalig Den Haag Vandaag-team heeft een boek geproduceerd met de ondertitel mensen, macht en mogelijkheden dat net als Lasswells studie het politieke proces analyseert. De laatste schreef echter voor vakmensen die vertrouwd waren met het begrippenapparaat van de sociale wetenschappen. De grote verdienste van dit boek is, dat het uiterst ingewikkelde politieke proces uit elkaar wordt gerafeld in een taal die goed te volgen is voor iedereen die gewend is boeken te lezen.

Van Hoorn c.s. hebben dit boek in eerste instantie geschreven voor de in politiek geïnteresseerde staatsburgers, die door de eindeloze stroom incidenten, die door de media als politiek verkocht worden, het zicht op wat er nu eigenlijk in het politieke proces gebeurt, hebben verloren of dreigen te verliezen. In die opzet zijn ze naar mijn mening goed geslaagd. Met dezelfde helderheid die Den Haag Vandaag kenmerkte in hun dagen laten de schrijvers zien hoe door de dagelijkse aktualiteit een rode draad loopt: de strijd om de macht, wie krijgt wat, wanneer en hoe.

Is het ook een geschikt boek voor school? Al eerder heb ik in Kleio betoogd dat staatsinrichting op meer enthousiasme zou kunnen rekenen als er tijdens de lessen méér aandacht besteed zou worden aan politieke processen dan aan structuren. Processen zijn boeiender dan structuren. Daarmee wil niet gezegd zijn dat het staatsrecht en de daarvan afgeleide traditionele staatsinrichting onbelangrijk zouden zijn. Een van de doelen van staatsinrichtingsonderwijs is belangstelling voor de politiek te wekken of aan te wakkeren terwille van de democratie.

Dat doel kan echter alleen bereikt worden als staatsinrichting de politiek, zoals die zich via de media aan ons voordoet, door-

zichtiger maakt. Als leerlingen gaan zien hoe rechtsregels en instituties het politieke proces kanaliseren, zal kennis van die regels functionele kennis zijn.

Het boek van de drie televisiejournalisten is een boeiend boek over processen en zou als zodanig uiterst geschikt zijn voor het realiseren van een van de belangrijkste doelen van staatsinrichtingsonderwijs. Maar het is niet geschreven als schoolboek en er ook niet geschikt voor. Alleen al niet vanwege de prijs, maar ook omdat het een leesboek is en geen werkboek. Het zou de moeite waard zijn het nog eens te bewerken tot een goed schoolboek. Nu is het een prima handboek voor docenten staatsinrichting en maatschappijleer in de eerste plaats. Zij zouden het prima kunnen hanteren als een leidraad voor het opstellen van een jaarleerplan.

Het boek bestaat uit drie delen. Henk van Hoorn schreef het eerste deel onder de titel *De politiek bemoeit zich met mensen*; Fred Verbakel nam hoofdstuk 2 voor zijn rekening en dat heet *Mensen bemoeien zich met politiek*; Ton Planken schreef het laatste hoofdstuk: *Politici onder elkaar*.

Van Hoorn maakt duidelijk waar het in de politiek om gaat: het voeren van een beleid, dat wil zeggen het kiezen van doelen en effectieve en efficiënte middelen; middelen dus die het doel het snelst dichterbij brengen met zo min mogelijk kosten. Hij doet dat aan de hand van duidelijke voorbeelden die met toepasselijke foto's, tekeningen en knipsels zijn geïllustreerd. Kroon, regering, parlement, ministeriële verantwoordelijkheid, decentralisatie, grondrechten en tal van andere begrippen uit de traditionele staatsinrichtingsboekjes en CEGES-lijst komen hier in een begrijpelijk, want functioneel verband, aan de orde. Hoofdstuk 1 wordt afgesloten met een betoog over begrotingen die beleid vertalen in geld.

Daarna zet Verbakel uiteen dat de spelers op het Binnenhof en in de provincie- en gemeentehuizen niet de enigen zijn die zich met politiek bezighouden. Wie oefenen allemaal invloed uit op het beleid van de overheid en hoe doen ze dat? Wat maar al te vaak in traditionele schoolboekjes ontbreekt, wordt in dit hoofdstuk beschreven als een essentieel onderdeel van het politieke proces: de maatschappij is meer dan de staat en bij politiek is de hele maatschappij in het geding. Politieke partijen, actiegroepen, werkgevers- en werknemersorganisatie, burgerlijke ongehoorzaamheid en de regels van de rechtsstaat, de media, grote ondernemingen en nog veel meer spelen een rol in het politieke proces.

In het laatste hoofdstuk gaat Ton Planken

dan nader in op het beleidsproces. Hoe komen al die lijnen nu bij elkaar? Hoe en waar valt uiteindelijk de beslissing en hoe worden al die beslissingen al dan niet samengevoegd tot een regeringsbeleid. Hoe komen de wensen die bij mensen leven tenslotte in een beslissingsstadium terecht en waarom sommige wensen wel en andere nooit? Wie beslist wat onderzocht wordt op technische, financiële en menselijke mogelijkheden? In laatste instantie gaat het bij dit alles om een strijd om de macht. Die wordt door Planken glashelder beschreven.

Samenvattend, een prima docentenhandleiding. Het moet mogelijk zijn met behulp van dit boek een werkplan staatsinrichting te maken dat aansluit bij de aktualiteit van krant, radio en televisie. De kloof tussen staatsinrichting oude stijl en de politieke werkelijkheid kan met behulp van dit boek gedicht worden.

Harm Lamberts

R.C. van Caenegem, *Geschiedenis van Engeland. Van Stonehenge tot het tijdperk van de vakbonden*. Uitg. Nijhoff, 's-Gravenhage-Antwerpen 1982, 502 blz., prijs f 49,50.

De Gentse historicus en hoogleraar Van Caenegem heeft zich geen gemakkelijke taak gesteld om als bewoner van het vaste land van Europa de geschiedenis te schrijven van Engeland, 'this precious stone set in the silver sea'.

Hij heeft de Engelse, en dat houdt in ook de Schotse, Walese en Ierse geschiedenis beschreven met de afstandelijkheid van een buitenstaander en met een grondigheid en een belangstelling die een Engels historicus hem niet licht zal verbeteren.

Het boek is een goed gedocumenteerde en breed opgezette geschiedenis van Groot Brittannië waar elke historicus en elke anglofiel zeer veel informatie uit kan putten. Chronologische en thematische aanpak zijn op bekwame wijze met elkaar verbonden. Saaïheid en opsommerigheid heeft de schrijver kunnen vermijden en door zijn eigen stijl, waarin soms aardige varianten op het Noordnederlandse idioom voorkomen, en door zo nu en dan een treffend citaat in het betoog te plaatsen.

Zeer verhelderend en informatief zijn m.i. de gedeelten over het middeleeuwse en 19e en 20e eeuwse Engeland. Met name de institutionele ontwikkeling krijgt veel aandacht evenals het typische Engelse rechtssysteem, de common law. Juist op deze onderdelen wijkt Engeland sterk van het continent af. Hetzelfde geldt trouwens ook voor het vakbondswezen.

Naast de politieke krijgen ook de sociaal-

economische ontwikkelingen volop de aandacht en aan de hand van vele voorbeelden zien we het 'British Empire' opgebouwd dankzij 'wereldwijde plundering en onmetelijke verrijking (p. 158)' terugvallen van de rang van wereldmacht tot een mogendheid die eigenlijk alleen nog door haar taal en cultuur, en dan in het bijzonder de literaire, een mondiale betekenis heeft. Over dat laatste slechts één opmerking: ik heb een aanduiding van de toch wel unieke bijdrage van Engeland aan het literaire genre van de detective-roman node gemist.

Van Caenegem trekt ook een interessante parallel (p. 381) tussen het hedendaagse Engeland met zijn haat-liefde relatie tot de Europese gemeenschap en het Romeinse en middeleeuwse Engeland dat in die tijden ook niet altijd tot eigen genoegen met het continent verbonden was. In de middeleeuwen was er de Scandinavische en later de Frans-Normandische invloed. Van een volstrekt vrij en eigenmachtig optreden vanuit een splendid isolation was ook toen evenals nu geen sprake.

Het boek is op bescheiden wijze, ook kwalitatief, geïllustreerd. Een uitvoerig noten-apparaat, een literatuurlijst, waarin ook naar repertoria verwezen wordt, en een register sluiten het boek af. Het is een boek dat in de eerste plaats voor docenten bestemd is, maar dat zeker ook leerlingen die aan een scriptie werken met een onderwerp uit Engelse geschiedenis zeer goede diensten kan bewijzen.

P. van Hees

H.M. Belien e.a., *Een geschiedenis van Europa 1500-1815; Historisch overzicht*. Gottmer Educatief, Haarlem 1983, 370 blz. f 49,50.

Dit boek geeft zeer veel. Het bevat een overzicht van de geschiedenis van Europa, met de nadruk op West-Europa, en het besteedt aandacht aan de politieke, de sociale, de economische en de ideeëngeschiedenis van het tijdvak 1500-1815.

De stof is in vier delen gegroepeerd en verdeeld over 21 hoofdstukken. De eerste vier daarvan staan bijeen onder de titel: "Structuur en verandering 1450-1750". Hfdst. 1 betreft de materiële structuur: structurele armoede, demografie, agrarische ontwikkeling, sociale en politieke verhoudingen, enkele aspecten van een Europese mentaliteit, nijverheid en handel. Zo'n hoofdstuk wekt verwachtingen, maar jammer genoeg wordt in de rest van het boek nauwelijks meer aan deze structurele factoren gerefereerd. Om één voorbeeld te noemen: de voorspoedige economische ontwikkeling van de Nederlanden in de 'lange' XVIe eeuw staat los van

hoofdstuk 1.

De behandeling van de geschiedenis van Spanje, de Duitse landen, Frankrijk, Engeland, de Nederlanden, Oost-Europa tussen ca. 1500 en ca. 1650, in deel 2, is chronologisch per hoofdstuk, en traditioneel. Dat is niet anders in deel 3, "Het 'ancien régime' 1650 - 1789". Wel bevatten beide delen een hoofdstuk over ideeëngeschiedenis, waarin de revolutie in de wetenschap en de Verlichting aan de orde komen. Ook in het laatste deel, 'De revolutie', staat de behandeling van de Franse revolutie en het Napoleontische Europa geheel op zichzelf. Alleen het hoofdstuk over de agrarische en de Industriële Revolutie geeft weer een structurele aanpak te zien.

Een traditioneel overzicht, kortom. De auteurs beperken zich tot Europa (inclusief Polen, Hongarije, Rusland, het Turkse Rijk en Amerika) en laten bewust bijv. de kunstgeschiedenis buiten beschouwing. Zulke keuzen zijn wel te verdedigen, al blijft de beperking tot de Europese geschiedenis te betreuren; mondiale of vergelijkende beschavingsgeschiedenis blijft achterwege. Ouderwets doet ook de behandeling per land aan. Een meer thematische behandeling (de ontwikkeling van de moderne territoriale staat bijv.) had concrete ontwikkelingen in de afzonderlijke staten met elkaar kunnen verbinden. Zelfs a-typische of tegengestelde processen hadden ingepast kunnen worden, om de thematiek te verduidelijken (de Republiek der Verenigde Nederlanden biedt stof daarvoor).

Maar zelfs als men een behandeling van de stof per land verkiest, verdient het de voorkeur de stof te groeperen rond centrale vragen. Dat doet bijv. Palmer's welbekende handboek; dat stelt de Hugenotenoorlogen aan de orde in het kader van de ontwikkeling van de absolute monarchie. Paragraaf 21 over het Frankrijk van Lodewijk XIV heet daar: 'The triumph of absolutism'; zo geeft Palmer de lezer een handvat. Wel hebben de auteurs van 'Een geschiedenis van Europa' kopjes in de marge geplaatst, die een alinea karakteriseren, maar de samenhang van het boek blijft te los en daardoor is het moeilijk te gebruiken als studieboek. Toch is het daarvoor bedoeld: een overzichtswerk voor studenten van universiteiten, HBO en MO. Palmer lijkt mij voor hen gemakkelijker te bestuderen, door de genoemde aanpak. Gebrek aan structuur maakt het moeilijk, hoofd- en bijzaken van 'Een geschiedenis van Europa' te onderscheiden. Als handboek is het boek niet bedoeld: nergens geeft het literatuur op en zelfs bij de meeste afbeeldingen ontbreekt de vermelding van de schilder of de bron; er is geen bibliografisch apparaat en

alleen een personenregister. Hooguit kan een student een deel van het boek lezen als inleiding op een of ander onderwerp.

Het boek geeft het traditionele pakket kennis van het tijdvak plus wat structurele, maar losstaande hoofdstukken. Daarom moet het op studenten wel de indruk maken: zó was het. Het behandelt geen kwesties, geen problemen, geen discussies over standpunten. In het hoofdstuk over de Renaissance bijv. komt de naam Burckhardt niet voor. Hier wordt niet 'een', maar *de* geschiedenis van Europa gepresenteerd.

Ook inhoudelijk valt er wel wat aan te merken, maar dat is bij een boek als dit onvermijdelijk. Erger is de slechte kwaliteit van de afbeeldingen, maar daartegenover staat weer de voortreffelijke duidelijkheid van de informatieve kaartjes.

H.M.G. Schrijnemakers

RECTIFICATIE

In de advertentie van het Tijdschrift theoretische geschiedenis is de naamstelling van de postgiro vergeten. U kunt zich abonneren, of losse nummers bestellen door het betreffende bedrag te gireren op postgiro 1116338 t.n.v. J.W. Oerlemans te Amsterdam.

Rectificatie

In het oktobernummer van Kleio is de auteur van het artikel 'Het belang van geschiedenis als schoolvak', W.J. van der Dussen, voorgesteld als *hoogleraar aan de RU te Nijmegen*.

Van deze identificatie is alleen de plaatsnaam goed. Dr. W.J. van der Dussen doceert de filosofie van de geschiedenis voornamelijk als wetenschappelijk hoofdmedewerker en de Universiteit van Nijmegen lijkt niet geneigd zich te laten 'verrijksen'.

De redactie schaamt zich voor haar foute mededeling.

T.B.-S.

Lijst van commissies en sectiebesturen

Bestuur sectie (1) Pedak/Basisonderwijs

Drs.C.G. van der Kooij, *voorzitter*, Schuittendiep 39a, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.

Mevr.Drs.M. Kingmans, *secretaris*, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-132787.

Drs.R. Kingma, *penningmeester*, Hage Weer 3, 1151 EN Broek in Waterland. Tel. 02903-1517.

J. Engbers, Roest 2 Olland, 5491 XX St.Oedenrode. Tel. 04138-73138

Drs.F.W.P. Dijkstra, H.W. Mesdagstraat 27a, 9718 HB Groningen. Tel. 050-126184

Drs.F.G.G. Govers, Elzenstraat 12, 5402 LR Uden. Tel. 04132-64117

Bestuur sectie (2) Mavo/Lbo

P.L. Hendriks, *voorzitter*, Europaweg 25, 6381 KG Landgraaf. Tel. 045-317162.

S.F. Erich, *secretaris*, Rysloane 15, 9283 XS Surhuizum. Tel. 05123-1607.

H. Zwarteveen, Leeuwerikweide 40, 3993 CB Houten. Tel. 03403-1144.

J.P.G. Moerkens, Jan van Galenstraat 13, 3143 KC Maassluis. Tel. 01899-16490.

A. de Haan, Achterstekamp 87, 9502 BH Stadskanaal. Tel. 05990-11124.

F.M. Elkerbout, Citadellaan 59, 5212 VB Den Bosch. Tel. 073-143836.

R. Rollema, 's Gravenzandseweg 46E, 2671 JP Naaldwijk.

Bestuur sectie (3) Havo/Vwo

Drs. H.J.P.M. Ketelaars, *voorzitter*, Fluiterdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08374-15958.

L. Mulder, *secretaris*, Meerkoetmeen 64, 3844 XR Harderwijk. Tel. 03410-16676.

Mevr.Drs.E. Karreman, Van Limburg Stirumstraat 13, 3581 VA Utrecht. Tel. 030-514052.

R. Velema, Leyenweg 8, 7958 NG De Wijk (Dr.). Tel. 05224-2317.

J.v.d. Werf, Bouwensstraat 28, 6369 BR Simpelveld. Tel. 045-441239.

Th.F. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

Bestuur sectie (4) Tertiair Onderwijs

Drs. J. Baalbergen, *correspondent*, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude. Tel. 02946-3207.

J. Beetsma, *universiteiten*, Schoteruiterdyken 2, 8538 XN Bantega (Fr.). Tel. 05145-427.

R. van der Geest, *secretaris*, Plantsoen 71, 2311 KJ Leiden. Tel. 071-125325.

Drs. W.J.P.Hermans, *NLO's*, Kasteel-

laan 7, 6651 CC Druten. Tel. 08870-2766.

Drs. L.M.P.G.Smeets, *MO-opleidingen*, Beatrixlaan 24, 9341 EE Doorn. Tel. 03430-14171.

Didaktiekcommissie

Mevr.D.H.Verhagen, *voorzitter*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697.

H. van Duijsen, *secretaris*, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam. Tel. 020-799976.

Mevr.H.Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424. Postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didaktiekcommissie VGN.

Drs.C.J. van Horzen, Hogenburg 6, 2641 LV Pijnacker. Tel. 01736-3627.

Onderwijsadviescommissie

Drs.H.Th.Lambooy,*voorzitter*, Nes 2A 1741 JZ Schagen. -Tel. 02240-14347.

Drs.H.Nolles, *secretaris*, Stevensweg 22, 2141 VL Vijfhuizen. Tel. 02508-1934.

K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

Mevr.Drs.M.I. Röder, Peuleyenlaan 21, 2742 ED Waddinxveen. Tel. 01828-6077.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. Drs. C.E.M. Veldhuis-Meester, *voorzitter*, De Mérodelaan 14, 9721 XB Groningen. Tel. 050-256143.

Drs. L.M.P.G. Smeets, *secretaris*, Beatrixlaan 24, 9341 EE Doorn. Tel. 03430-14171.

Drs.G.A.J. Giezeman, Dirk van Voorburglaan 16, 2273 DJ Voorburg. Tel. 070-868123.

Mevr.D.H.Verhagen, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697.

Drs.W.A. Kattenberg, Aalsburg 2624, 6602 Wychen. Tel. 08894-14837.

Commissie Volwassenenonderwijs

Mevr.drs.C.W.M.Schunck, *voorzitter*, Talingsingel 64, 6883 CX Velp. Tel. 085-649605.

F. Thijssen, *secretaris*, Potgieterstraat 32bis, 3532 VS Utrecht. Tel. 030-948310.

J.Engbers, Roest 2 Olland 5491 XX St.Oedenrode. Tel. 04138-73138.

D.Mulder, Provinciaal 51, 9642 GW Veendam. Tel. 05987-19639.

Mevr.M.Teunissen, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-3082.

Mevr. A.van Broekhoven, Malvense Erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-834364.

De complete geschiedenismethode met aparte edities voor vwo, havo/mavo en lbo. Maakt actief kennis verwerven mogelijk door:

- aanbieding van de leerstof in een taal die de leerling boeit;
- zinvolle en originele illustraties;
- werkboeken gericht op zelfwerkzaamheid met afwisselende opdrachten.

**KLIK OP
DE TIJD**

Auteurs team:
E.W. Heist
drs. C.W.F. Herzberg
A.J. Kaasemaker
drs. H. Ulrich
(eindredacteur)
A.L. Verhoog
G. Vermeulen
prof. dr. H.L. Wesseling

NIEUW!!!

Toetsenbundels Kijk op de Tijd, ten behoeve van de docenten. Bestaat per hoofdstuk uit:
- een eindtoets met open vragen;
- een paralleltoets met vnl. meerkeuzevragen;
- antwoorden bij de toets;
- een normering.

Reeds verschenen:
Toetsenbundel deel 1 AVO
ISBN 90 208 8603 7
Richtprijs f 25,—

Toetsenbundels voor de LBO-editie en voor de volgende leerjaren van het AVO zijn in voorbereiding.

MALMBERGS C.S.E.-KATERNEN GESCHIEDENIS

Met aparte edities voor mavo en havo/vwo.

Onderwerpen t.b.v. het examen in 1984:

Nederland van 1940-1949

(het katern Nederland 1939-1946 met bijlage voor de jaren 1946-1949)

mavo-editie

ISBN 90 208 6553 6 f 11,25

havo/vwo-editie

ISBN 90 208 6563 3 f 12,—

Aparte bijlage, bij het katern

ISBN 90 208 7823 9 f 3,60

De Verenigde Staten van Amerika van 1917-1949

mavo-editie

ISBN 90 208 7853 0 f 9,30

havo/vwo-editie

ISBN 90 208 7893 X f 9,80

Auteurs: K. van Dijk, drs. H. Ulrich en A.L. Verhoog.

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

Een uitgave van
Malmberg b.v.
Postbus 233
5201 AE Den Bosch
tel.: 073-215565.

malmberg

UITGEVER BV DEN BOSCH

President Roosevelt verdedigt zijn politiek in een rede tijdens een verkiezingstournee in 1936.

Compleet pakket

Het nieuwe pakket is als volgt samengesteld:

- 5 schooltelevisieprogramma's van elk ongeveer 25 minuten
- Kleurrijk goedverzorgd leerlingenboek (42 pagina's) plus een vragen- en opdrachtenkatern met ongeveer 32 pagina's - f 7,95
- Uitgebreide handleiding voor de docent geschiedenis f 9,50

De 5 schooltelevisieprogramma's worden in januari 1984 op een nog nader te bepalen tijdstip

Juichende democraten op hun partij-conventie in 1936 na Roosevelt's herbenoeming.

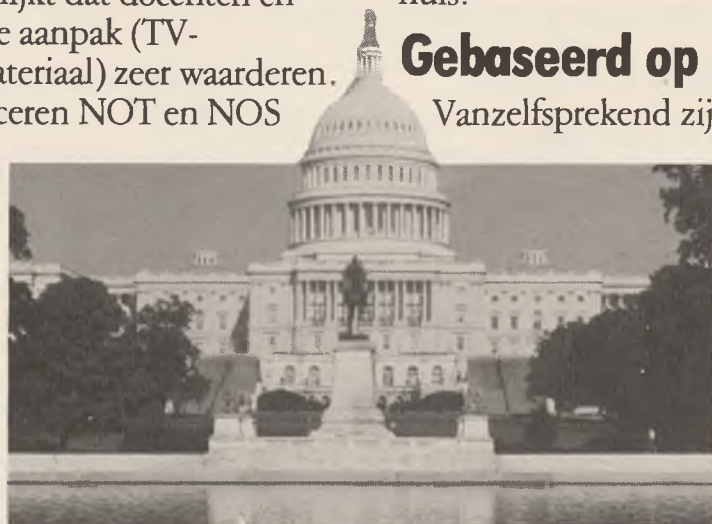
zijn bij de realisatie van dit nieuwe TV-project nauw betrokken.

Aantrekkelijke opzet

De 5 TV-programma's, met uiteraard vele unieke historische beelden, zijn vooral bedoeld om de leerlingen te motiveren. Na afloop kunnen uw leerlingen met het bijbehorende lesmateriaal zelfstandig aan het werk. Het blijkt dat zowel docenten als leerlingen het prettig vinden om op deze manier de verplichte stof te behandelen. De televisiebeelden maken de lessen een stuk afwisselender.

NIEUW PAKKET OVER CSE-ONDERWERP

Voor TV-projecten over CSE-onderwerpen bestaat extra veel belangstelling. Een groot aantal examenklassen heeft enkele maanden geleden deelgenomen aan 'Het Nationaal-Socialisme in Duitsland 1918-1945'. Dat heeft tot nu toe verschillende reacties opgeleverd en daaruit blijkt dat docenten en leerlingen een dergelijke aanpak (TV-programma's met lesmateriaal) zeer waarderen. In januari 1984 introduceren NOT en NOS weer een nieuw pakket rondom een CSE-onderwerp voor MAVO-, HAVO-, en VWO-scholieren: 'De Verenigde Staten van Amerika 1917-1949'.

Het Capitool in Washington.

onder schooltijd uitgezonden via Ned. 1. Het bijbehorende lesmateriaal is vanaf 8 juni 1983 uit voorraad leverbaar. Tegen kostprijs. De NOT is namelijk een stichting zonder winst-oogmerk. Wanneer u de bestelbon instuurt heeft u het lesmateriaal binnen drie weken in huis.

Gebaseerd op examenstructuur

Vanzelfsprekend zijn alle onderdelen van het nieuwe pakket samengesteld op basis van de officiële examenstructuur (MAVO, HAVO en VWO) die het ministerie van O en W voor dit onderwerp heeft vastgelegd. Leraren geschiedenis en voor-aanstaande deskundigen

De klas maakt op indringende wijze kennis met de geschiedenis van de Verenigde Staten. Het lesmateriaal ziet er in alle opzichten uitnodigend uit. En dat komt de werksfeer in de klas alleen maar ten goede. Bovendien: TV-programma's en lesmateriaal vormen samen één afgerond geheel. Het onderwerp is didactisch geheel uitgewerkt. Al het vaak moeilijk verkrijgbare materiaal heeft u zo in één keer compleet. Dat scheelt u veel voorbereidend werk. *Belangstelling? Verstuur dan vandaag nog de bestelbon.*

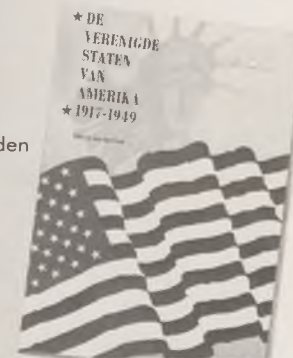
schooltelevisie
20
JAAR
goed bekeken

nederlandse onderwijs televisie

DE VERENIGDE STATEN VAN AMERIKA 1917 - 1949. INHOUD TV-PROGRAMMA'S

1. Met de komst van de auto verandert er veel in de Verenigde Staten. De auto wordt het symbool van de welvaart. Van de economische bloei in de jaren twintig hebben echter niet alle Amerikanen geprofiteerd. De werkloosheid na de Eerste Wereldoorlog leidt tot een afkeer van de immigranten. Doordat het platteland nauwelijks deel heeft aan de economische bloei, voelt het zich achtergesteld bij de steden. Er vinden steeds meer acties van de Ku Klux Klan plaats. Een groot georganiseerd gangsterdom is het gevolg van de harde aanpak van het alcoholprobleem. De krach van 1929 toont de Amerikanen dat de prosperity forever gedachte slechts een luchtkasteel is.
2. De crisis van 1929 heeft enorme gevolgen voor de Verenigde Staten. President Hoover gaat nog uit van het oude laissez faire beginsel, maar de Amerikanen wensen nu een andere aanpak. President Roosevelt zet zich hiervoor in en ontwerpt een aantal economische plannen die hij presenteert als de New Deal. Maar in hoeverre brengt deze nieuwe aanpak de gewenste economische opleving?
3. Ondanks de afwijzende houding van veel Amerikanen om aan de Tweede Wereldoorlog deel te nemen raken zij in deze oorlog betrokken door het bombardement van de Japanners op Pearl Harbour. Deze aflevering staat in het teken van de vriendschappelijke verhouding tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tijdens de Tweede Wereldoorlog. In deze periode wordt echter ook de basis gelegd voor de koude oorlog. De Tweede Wereldoorlog vindt in Azië z'n einde door het gebruik van een geheel nieuw wapen: de atoombomb.
4. Centraal thema van deze aflevering is de koude oorlog. De Verenigde Staten zijn eerder rijker dan armer na afloop van de Tweede Wereldoorlog. Deze rijkdom wordt voor een deel gebruikt om de machtspositie van de Verenigde Staten in de rest van de wereld te versterken. De samenwerking met de Sovjet-Unie gaat over in een toenemend anti-communisme.
5. In de laatste aflevering gaat het over het beleid van de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog. Deze periode valt nauwelijks binnen de verplichte eindexamenstof. De leerlingen hoeven de gebeurtenissen die aan de orde komen niet feitelijk te beheersen. Daarom is in dit deel gekozen voor een afwijkende opzet. Twee verschillende interpretaties van het beleid van de Verenigde Staten komen aan bod. De bedoeling is vooral om de discussie in de klas los te maken. Diverse onderwerpen passeren de revue. Van elk onderwerp worden de verschillende interpretaties gegeven.

De 5 schooltelevisieprogramma's worden in januari 1984 op een nog nader te bepalen tijdstip onder schooltijd uitgezonden via Nederland 1. De exacte uitzenddatum leest u straks in onze schooltelevisiegids (editie januari-juni 1984) die in december weer naar alle scholen wordt gestuurd.

BESTELBON VOOR DOCENTEN GESCHIEDENIS

Ik verzoek u het volgende aan onze school te leveren:

- ex. leerlingenboek 'De Verenigde Staten van Amerika 1917-1949' incl. vragen- opdrachtenkatern voor MAVO, HAVO en VWO leerlingen à f 7,95*
- ex. handleiding 'De Verenigde Staten van Amerika 1917-1949' à f 9,50*

Naam v.d. school .....

Ter attentie van: .....

Adres .....

Postcode ..... plaats .....

(blokletters a.u.b.)

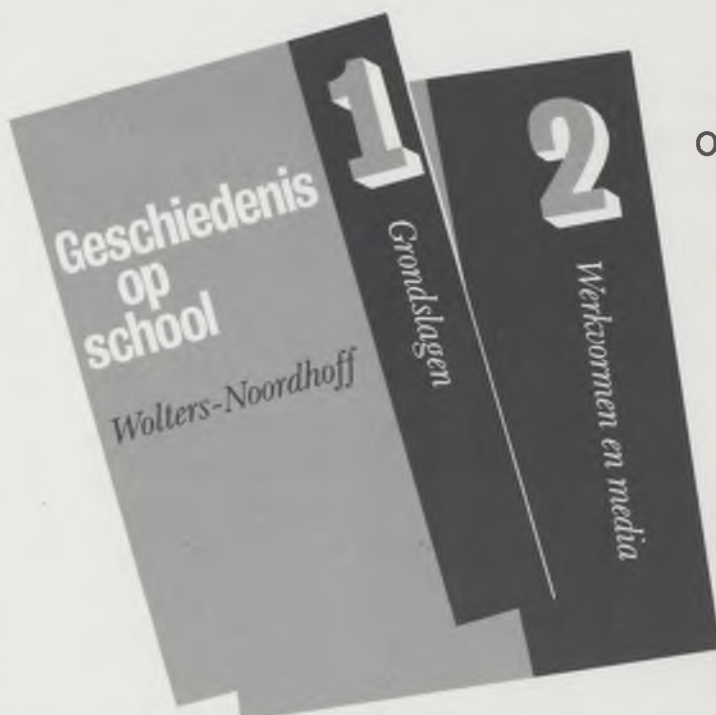
Stuur de bestelbon naar: Stichting Nederlandse Onderwijs Televisie NOT, Antwoordnummer 1115, 1200 VB Hilversum. Ter attentie van afd. verkoop. Geen postzegel nodig.

* Vermelde prijzen zijn excl. O.B. Voor boeken geldt 4%. Tariefwijziging voorbehouden.

DE VERENIGDE STATEN VAN AMERIKA 1917 - 1949.
DE TV-SERIE START IN '84. HET LESMATERIAAL IS NU AL VERKRIJGBAAR.

Nu compleet in twee delen

Geschiedenis op school

onder redactie van
L.G. Dalhuisen
J.G. Toebees en
D.H. Verhagen

Deel 1

Grondslagen

ISBN 90 01 33511 X
436 pag. f 51,25

Deel 2

Werkvormen en media

ISBN 90 01 33512 8
330 pag. f 49,50

Deel 1 Grondslagen

- 1 Geschiedenisonderwijs in de moderne samenleving
- 2 Doelstellingen en de onderwijspraktijk
- 3 De betekenis van de ontwikkelings- en leerpsychologie
- 4 Leerstofkeuze: algemene uitgangspunten
- 5 Leerstofkeuze: de eigen tijd en de eigen regio
- 6 Geschiedenis en andere vakken
- 7 Staatsinrichting of staatkunde
- 8 Toetsproblematiek
- 9 Basisgegevens voor de beginnende leraar

Deel 2 Werkvormen en media

- 10 Werkvormen, algemene oriëntatie
- 11 Doceren, vertellen en het onderwijsleergesprek
- 12 Opdrachtvormen, groepswork en discussie
- 13 Dramatische werkvormen
- 14 Werken met bronnen
- 15 Het leerboek
- 16 Historische jeugdliteratuur
- 17 Onderwijsbladen en kranten
- 18 Het gebruik van beelden in het geschiedenisonderwijs
- 19 Film als historische bron in het geschiedenisonderwijs
- 20 Kaarten, diagrammen en cijfermateriaal
- 21 Geluidsopnamen
- 22 Het museum
- 23 Excursies
- 24 Oral history
- 25 Stappen bij het ontwerpen en evalueren van lessen

Verkrijgbaar in de boekhandel
en bij Wolters-Noordhoff bv
Postbus 58
9700 MB Groningen.
Telefoon (050) 22 63 21

Wolters-Noordhoff